

Clinton en Yeltsin in Washington, september 27-28, 1994.
Bron: Archive of the Yeltsin Presidential Center.

Leidschrift

30 jaar postcommunisme
Op zoek naar een nieuw evenwicht

Jaargang 36, nummer 3, november 2021

Colofon

Kernredactie:

Jaap Fleurkens
Marijke van Kempen
Chaja Ringoet
Maurice Roubos
Anne de Wit

Redactie:

Dr. Carolien Stolte
Stijn Berger
Michiel Bevaart
Max Boéré
Wander van den Bos
Nora Duijm
Koen Klein
Caroline Kreeft
Rajae el Morabet Belhaj
Quin Nugteren
Tim Paling
Thijs Scherjon
Lot Schuijjer
Emma Sow
Sjors Stuurman
Sem Tuitert
Marijn Versteegen
Pim Pluk Voerman
Jan Douwe Westhoeve

Lay-out en kaftontwerp:

Redactie

Secretariaat:

Doelensteeg 16
2311 VL Leiden
071-5277205
redactie@leidschrift.nl
www.leidschrift.nl

Zet- en drukwerk:

Ridderprint B.V. Ridderkerk

Comité van Aanbeveling:

Prof. dr. C.A.P. Antunes
Dr. J. Augusteijn
Dr. M.J. Janse
Prof. dr. H.J. Paul
Prof. dr. J.S. Pollmann
Prof. dr. H. te Velde

Illustraties:

De redactie heeft getracht zoveel mogelijk bestaande auteursrechten op illustratiemateriaal te respecteren. Eventuele rechthebbenden kunnen zich wenden tot de redactie.

© 2021 Stichting Leidschrift, Leiden

Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd en/of vermenigvuldigd zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0923-9146. Jaargang 36, nummer 3, november 2021

Leidschrift verschijnt drie maal per jaar. Nummers zijn verkrijgbaar in fysieke en digitale vorm via www.leidschrift.nl. Prijzen vindt u elders in dit nummer. Een jaarabonnement (2021) kost €21,- (studenten €18,-). Het abonnement kan elk gewenst moment ingaan en wordt automatisch verlengd. Opzeggingen dienen drie maanden voor het verschijnen van een nieuw nummer schriftelijk te worden ingediend.

Inhoud

Redactioneel	5
Henk Kern	7
Inleiding	
Ruud van Dijk	13
Russian-Western Relations in the 1990s as Present History	
Nevenka Tromp	31
Ongoing Disintegration of Yugoslavia: historiography of the conflict that won't go away	
Melle Havermans	49
Mythen van Kosovo: De Servische Identiteit en het Kososvo-vraagstuk	
Laura Brinkhorst	65
Corruption and competing norms in the post-communist Russian military	
Marc Jansen	77
Het Poetin-bewind als overwinning van de putchisten van 1991	
Personalia	90
Mededelingen	92
Eerder verschenen	93

RIDDERPRINT

Dé specialist in het drukken van proefschriften

Ook voor al uw:

- Wetenschappelijke boeken
- Genealogische boeken
- Almanakken
- Jaarverslagen
- Jaarboeken
- Romans
- Poëzieboeken

Pottenbakkerstraat 15-17
2984 AX Ridderkerk

T 0180 463962
F 0180 415471

E info@ridderprint.nl
I www.ridderprint.nl

Beste lezer,

De laatste editie van dit jaar heeft als thema postcommunisme. Dit jaar is het alweer dertig jaar geleden dat er een definitief einde kwam aan de Sovjet-Unie en daarmee ook aan het communistische project. Met de idealen van Karl Marx in puin en de ‘Rode paraplu’ van de Sovjet-Unie dichtgeklapt, zijn de brokstukken nog altijd niet opgeruimd. Als tijdschrift willen wij als het ware ‘de balans opmaken’ nu er voldoende historische afstand is en zodoende inhaken op de debatten en problemen die vandaag de dag spelen in postcommunistische landen en samenlevingen.

De artikelen in dit nummer tonen een brede blik op de restanten van het communisme in Europa. De verschillende auteurs laten zien dat de gevolgen van het ineenstorten van de Sovjet-Unie groot waren en – tot vandaag de dag – nog steeds zijn. De nieuwe inzichten over deze contemporaine geschiedenis laten zien dat het laatste woord over het Europese communisme nog niet is gezegd.

De redactie wenst u veel leesplezier!

Inleiding

Henk Kern

Het Europa van na de Koude Oorlog vormt het verbindende thema in deze speciale editie van *Leidschrift*. Dit thema omvat de geschiedenis van de afgelopen drie decennia waarin wereldwijd gezocht werd naar een nieuwe orde voor vrede, stabiliteit en voorspoed. Aanvankelijk leken politieke democratisering, economische liberalisering en internationale samenwerking in de jaren negentig de basis te leggen voor een veelbelovende Nieuwe Wereldorde. Maar vervolgens trad bij het aanbreken van het nieuwe millennium de ontgoocheling in met de terugkeer van oude reflexen zowel in het gedrag van leiders als van burgers op de nieuwe uitdagingen van de eenentwintigste eeuw. Hoge verwachtingen over een geglobaliseerde toekomst moesten steeds meer prijsgeven aan de toenemende teleurstelling over de onvermoede taaiheid van het verleden in allerlei verschillende verschijningsvormen, van etnisch geweld en autoritair bestuur tot wapenwedloop en schaduwoorlogen. De vijf in dit themanummer gebundelde artikelen geven hiervan evenzoveel navrante voorbeelden, genomen uit de meest recente politieke geschiedenis van Oost-Europa. Verhalen uit hetzelfde gebied dat ook het cruciale middelpunt had gevormd van de monumentale omwentelingen in de jaren 1989-1991, waarvan wij vandaag de dag, dertig jaar later, nog steeds de positieve maar ook de negatieve gevolgen ondervinden. Rest ons op deze plaats de vraag aan de orde te stellen wat de verklaring zou kunnen zijn voor deze terugslag in de geschiedenis. Zou het iets te maken kunnen hebben met de lang uitgestelde maar nu toch aanstaande machtswisseling tussen de generaties van voor en na 1989-1991? Want in dat geval is er misschien toch hoop.

Met de val van de Berlijnse Muur op 9 november 1989 werd een nieuw tijdperk geboren. Deze sensationele gebeurtenis ging live op de televisie de hele wereld over. Wat daar gebeurde op het brandpunt van de Oost-Westgrens door Europa werd uitbundig gevierd als de bevrijding van politieke onderdrukking, als de overwinning van welwillende burgers en als het begin van een nieuwe wereldvrede. De onmiddellijke en op dat moment nog totaal onvoorziene opheffing van de strenge reisbeperkingen tussen Oost- en West-Duitsland werd hiermee het symbool van het Wonderjaar 1989 waarin de opening van het IJzeren Gordijn en de democratische

afrekening met de communistische dictaturen in Oost-Europa zich voltrokken.

Deze omwentelingen werden naar het Tsjechische voorbeeld wel fluwelen revoluties genoemd omdat de politieke machtswisselingen in de verschillende landen van het Warschaupact weliswaar plaatsvonden onder druk van hele grote volksdemonstraties op de centrale pleinen in de hoofdsteden, maar niet werden beantwoord door de communistische regeringen met staatsgeweld en bloedvergieten. Zij konden niet meer rekenen op de militaire steun van hun communistische kameraden uit Moskou om de protesten neer te slaan en zagen in dat hun rol in eigen land was uitgespeeld. Zij ruimden het veld om plaats te maken voor democratisch verkozen regeringen. De trieste uitzondering in dit relatief vreedzame proces van machtswisselingen was het Roemenië van Ceausescu met diens gewelddadige optreden en einde in december 1989. Maar dat land had zich in de jaren daarvoor al enigszins losgemaakt uit het Oostblok en voer zijn eigen bizarre koers. Ondertussen was voor heel Europa het onvoorstelbare de nieuwe werkelijkheid geworden: het einde van de politieke tweedeling van het continent.

Deze ontknoping bracht tevens het einde teweeg van de Koude Oorlog, die al in 1945 juist over deze tweedeling was begonnen en sindsdien zowel het dagelijks leven als het ideologisch wereldbeeld van Europeanen had bepaald. Het waren de twee supermachten en overwinnaars van nazi-Duitsland geweest, Amerika en Rusland, die als gevolg van wederzijds wantrouwen elk in hun eigen Europese bezettingszone en invloedssfeer waren overgegaan tot blokvorming. Dit had geresulteerd in een schijnbaar onwrikbare tegenstelling binnen Europa tussen twee vijandige kampen met elk hun eigen politieke leiderschap, militaire bondgenootschap en ideologische maatschappijinrichting. Met dit verschil dat het door de VS geleide liberale Westblok vooral werd gedragen door de vrijwillige instemming van burgers, terwijl het door de USSR geleide communistisch Oostblok meer gebaseerd was op staatsdwang. De in 1961 opgerichte Berlijnse Muur was een gigantische constructie van gewapend beton, wachttorens en prikkeldraad die het permanente karakter van een hermetische scheiding tussen Oost en West moest uitstralen.

Maar in 1989 bleek er in één van de supermachten iets fundamenteels te zijn veranderd. De Sovjetunie wilde niet langer meer de totalitaire dictatuur zijn die het land was geworden vanaf de oprichting in 1917 onder het communistische bewind van Lenin, Stalin en zijn opvolgers in de partij. De

in 1985 nieuw aangetreden partijleider Gorbatsjov introduceerde onder de noemer van perestrojka ingrijpende hervormingen met, naar later zou blijken, onvoorziene en onbeheersbare gevolgen. Zo stond hij openlijke kritiek en oppositie toe in eigen land en zag hij af van militair ingrijpen in het Oostblok om de bevriende communistische regimes aldaar met geweld overeind te houden. Op het moment dat in Oost-Europa de omwentelingen plaatsvonden, werden in de Sovjetunie voor het eerst sinds de revolutie van 1917 vrije parlementsverkiezingen georganiseerd, eerst op landelijk en vervolgens ook op regionaal niveau, waardoor de communisten binnen twee jaar hun greep op de eenpartijstaat zouden kwijtraken. Ondertussen zocht Gorbatsjov steun voor zijn hervormingen in het Westen en was hiervoor zelfs bereid om toe te staan dat Oost- en West-Duitsland zich weer verenigden als één staat en binnen de NAVO.

In 1990 boekte Gorbatsjov hiermee voor de USSR nog een diplomatiek succesje met de gezamenlijke ondertekening door de beide supermachten en al hun Europese bondgenoten van het 'Handvest van Parijs voor een nieuw Europa' waarin het tijdperk van de Koude Oorlog formeel werd afgesloten en de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa werd aangewezen als de internationale vredesorganisatie voor de toekomst. Maar in het jaar daarop bleek de democratische vrijheidsdrang vanuit het voormalige Oostblok te zijn overgeslagen naar de Sovjetunie zelf. Nieuwe populistische oppositieleiders gingen zich in de etnisch-nationale deelrepublieken met de massale steun van ontevreden kiezers afzetten tegen de oude communistische partijelite in het machtscentrum. Deze waren inmiddels te zeer verzwakt en onderling verdeeld om het tij nog te kunnen keren, de mislukte coup poging door conservatieve partijleden in augustus 1991 ten spijt. Eén voor één verklaarden de deelrepublieken zich soeverein en onafhankelijk, totdat ook Rusland zich samen met Oekraïne en Wit-Rusland terugtrok uit de USSR en er voor president Gorbatsjov niets anders overbleef dan de rode vlag te strijken en af te treden, zoals geschiedde op kerstdag 1991.

Met de val van de Muur, het einde van de Koude Oorlog en de ontbinding van de Sovjetunie was er een einde gekomen aan de naoorlogse wereldorde zoals deze sinds 1945 had bestaan. Aan de ene kant had de bipolaire orde van twee rivaliserende ideologische machtssystemen gezorgd voor een nucleaire wapenwedloop, bloedige conflicten in de Derde Wereld en het cultiveren van wederzijdse vijandsbeelden. Maar aan de andere kant zorgde dit machtsevenwicht voor het behoud van een gewapende vrede in

heel Europa en zetten de beide kampen zich in om het beste maatschappijmodel te realiseren voor hun eigen burgers. De spanningen én zekerheden van dit tijdperk waren in 1991 voorgoed voorbij. Wat hiervoor in de plaats ging komen, was nog ongewis. De wereldleiders van toen, zoals Gorbatsjov, Reagan, Thatcher, Bush, Mitterrand, Kohl en niet te vergeten ook Gorbatsjovs opvolger Jeltsin als de in 1991 gekozen president van het nieuwe Rusland, waren zich zeer bewust geweest van wat zij afbraken en achter zich lieten. Allen hadden daar ook een duidelijk eigen belang bij gehad. Maar het opbouwen van een nieuwe wereldorde was een heel ander verhaal. Als kinderen van de Koude Oorlog had deze generatie van na 1945 niets anders gekend en meegemaakt. Op den duur zou dit zijn schaduw werpen over het nieuwe tijdperk dat was aangebroken. De visie en het leiderschap ontbraken om na het einde van de Koude Oorlog ook een duurzame vrede te stichten.

De vijf hierna volgende artikelen kunnen daarvan getuigen. Elke auteur laat voor het eigen onderwerp van studie goed zien hoe de bevrijding van Oost-Europa al in de jaren negentig op ernstige problemen stuitte die veelal uitmondde in een bittere teleurstelling. Zo onderzoekt Ruud van Dijk de ‘gemiste kans’ van het Westen om met het postcommunistische Rusland een stabiele vertrouwensrelatie op te bouwen. Het Westen beschouwde zichzelf als overwinnaar en permitteerde zich in de wereld ook een navenant hegemoniaal optreden. Rusland voelde zich hierdoor in de hoek gedreven en klampte zich krampachtig vast aan zijn voormalige status van supermacht. Conflicten werden daardoor onvermijdelijk en de Koude Oorlog vond zo een voortzetting in wat wel een ‘koude vrede’ werd genoemd. Aldus brengt dit artikel de internationale situatie helder in kaart als de achtergrond waartegen de volgende artikelen nader zullen ingaan op de postcommunistische ontwikkelingen binnen een nationaal kader.

Nevenka Tromp zoomt in op de Balkan, weg van de geopolitiek tussen de grote mogendheden en dichtbij de grond waar bloedige lokale burgeroorlogen uitbraken tijdens de jaren negentig in Joegoslavië. Zij zoekt in de literatuur een verklaring voor de verbijsterende gewelddadigheid van het desintegratieproces in deze voormalige Socialistische Federatieve Republiek. Met het verdwijnen van het communisme als de samenbindende ideologie en legitimatie van het gevestigde gezag, grepen nieuw opkomende leiders samen met hun opgehitste achterbannen terug op de oude identificaties en de mobiliserende kracht van het etnisch nationalisme. De bevrijding van het

communisme werd een vrijbrief om de eigen groep te beveiligen door de burens te verdrijven, of erger. Melle Havermans bevestigt dit algemene beeld met een concrete en frappante casestudy naar het inmiddels bevroren conflict tussen Servië en Kosovo. In de nasleep van de oorlog in 1998-1999 waarin de provincie Kosovo voor zijn onafhankelijkheid streed en daarbij geholpen werd door Westerse interventie tegen het brute optreden van het moederland Servië, blijkt het voor beide landen onmogelijk om tot een vergelijk te komen over de nieuw gecreëerde realiteit. De auteur betoogt dat het niet een rationele kosten-batenanalyse is die een overeenkomst in de weg staat maar de etnisch-nationale mythologie over de geschiedenis van Kosovo in een ver verleden die het hart vormt van de zelfidentificatie van beide naties. Ook hier is het ideologisch vacuüm van het weggefallen communisme opgevuld met een virulent nationalisme.

Met het artikel van Laura Brinkhorst verschuift de focus verder in de richting van het oosten, naar het Rusland waar de grote omwentelingen ooit waren ontsprongen. Zij analyseert met behulp van een aantal theoretische concepten de wijdverbreide praktijk van corruptie binnen de krijgsmacht van het postcommunistische Rusland. Deze corruptie heeft ernstige gevolgen zoals de verzwakking van het leger, demoralisering van de troepen en groeiende onveiligheid van burgers door het wijdverbreide machtsmisbruik. Niettemin blijft zij in stand omdat dit onderdeel is van een beproefd politiek systeem waarin de formele normen en de informele normen voor gedrag fundamenteel verschillend zijn. Het misbruik wordt gedoogd om de rust te bewaren. Dit aanpakken zou het systeem zelf in gevaar kunnen brengen. Zo blijft deze erfenis uit het Sovjetverleden in het nieuwe Rusland onverminderd voortbestaan. Als afsluiter van dit themanummer over dertig jaar geschiedenis na de Koude Oorlog schetst Marc Jansen een rijk geschakeerd beeld van de recente ontwikkelingen in de Russische Federatie onder het bewind van president Poetin, die daar al sinds eind 1999 aan de macht is. Het land keerde zich af van de mislukte democratisering en shocktherapie onder zijn voorganger Jeltsin doordat zijn beleid ontaard was in politieke chaos, sociale ellende en morele vernedering. Nostalgie naar de stabiele orde en het aanzien van vroeger dreef de nieuwe regering terug in de richting van autoritair gezag, restauratie van traditionele waarden en hang naar de vergane glorie van het voormalig Sovjetimperium. Alweer werd de lege ruimte van het nieuwe tijdperk door de machthebbers opgevuld met de fetisj van het verleden.

In het begin van de jaren negentig waren de verwachtingen hoog gespannen geweest. Het postcommunistische tijdperk dat was aangebroken zou het 'einde der geschiedenis' inluiden. Het liberale model van het Westen leek het enig overgebleven alternatief te zijn voor een levensvatbare en legitieme vooruitgang van de hele wereld. De universeel gedeelde beginselen van democratische rechtsstaat, kapitalistische vrijemarkteconomie en humanitaire waarden zouden de basis gaan vormen voor een hechte internationale gemeenschap en duurzame vrede onder de beschermende leiding van de enig overgebleven supermacht, de Verenigde Staten van Amerika. Het pakte echter anders uit. De globalisering bracht niet alleen individuele vrijheid en hyperconsumptie maar ook toenemende sociale ongelijkheid, onzekerheid en onvrede in de maatschappij alsook de opkomst van populisme, groepshaat en autoritair leiderschap in de politiek. De internationale gemeenschap werd het strijdperk van unilaterale acties en multipolaire conflicten. Met de aanslag van 9/11 op de Twin Towers (2001) was de droom van 11/9 over de Val van de Muur (1989) definitief voorbij.

De vijf artikelen in dit themanummer kunnen dit staven. Het gehoopte einde van de geschiedenis werd juist de terugkeer ervan, en veelal in een grimmige vorm. De wereld van de afgelopen dertig jaar werd gedomineerd door kinderen van de Koude Oorlog. Deze oude leiders keken naar de wereld met de ogen van vroeger en geconfronteerd met nieuwe uitdagingen vielen zij terug op hun ervaring vanuit het verleden. Wordt het daarom niet eens tijd dat de kinderen van na de Koude Oorlog, de studenten, jonge starters en lezers van *Leidschrift* nu, het heft overnemen? Want dan kan de nieuwe toekomst écht gaan beginnen.

Russian-Western Relations in the 1990s as Present History

Ruud van Dijk

Russian-Western Relations in the 1990s as History

Relations between the West and Russia are worse than they have been in decades, and on both sides, choices Western governments made in the 1990s get most of the blame. The first post-Cold War decade has come to be viewed as an era of missed opportunities to set the relationship on a more productive, less antagonistic footing. In this way, the early post-Cold War era resembles the early post-World War II years, when, according to a still-influential interpretation, the West also missed opportunities to develop a more pragmatic relationship with Stalin's Soviet Union.

'Missed opportunity'-type arguments have made the rounds ever since the process in 1990 that led to Germany's unification and its membership in NATO, but they are increasingly also the subject of historical study. Thanks to declassification of archival holdings in the United States, but also Great Britain, Germany, Russia and elsewhere, East-West diplomacy in the 1990s has for several years been a very active area of research, comparable to the historiography of the early Cold War during the early 1970s.¹ As with the debate about the origins of the Cold War, we surely have another 'argument without end' on our hands, which is not to say that some explanations of what went wrong could not be more persuasive than others, or that consensus on some important aspects is beyond our reach.

This article tries to take stock of the problem on the basis of especially recent scholarship, without laying any claim to being a comprehensive survey. The primary goal will be to think about the interplay between longer-term factors on both sides on the one hand, and more short-term decision-making on the other, that has taken both sides, in the words of Russian president Boris Yeltsin in 1994, from the Cold War to merely a 'cold peace'.²

One reason comprehensiveness would be an unrealistic goal in a relatively short essay, is that the general problem of Russian-Western relations

¹ An important difference with that era in Cold War historiography is the current availability of many more primary sources conveying the Russian side of things.

² E. Sciolino, 'Yeltsin says NATO is Trying to Split Continent Again', *The New York Times*, November 6, 1994: 1, 10.

in the 1990s should and has been approached from many different angles, each by now having produced significant bodies of literature. On one of the central issues between Russia and the West especially, NATO enlargement, the historical and social-science literature is especially rich.³ But other, partially overlapping, historiographies are relevant too: of U.S. foreign relations, Russian history in the 1990s, U.S.-Russian relations during the era, scholarship on the role of European governments, from London to Kiev, and most certainly also the historiography of the Balkan wars of the era. On top of an already bountiful array of open sources, students of all these topics now have access to a growing body of primary documents. Memoirs of heads of government and their advisers, and more analytical works written by such participants, represent another important source of information and interpretation. In addition, a good amount of serious oral history work has been done on various aspects of relations between Russia and the West during the 1990s.

In order to identify key issues and pivotal moments in this history, it may be useful to begin with a recent example of the latter category, a series of interviews with former United States ambassadors to the Soviet Union and Russia since the late 1980s by journalist Jill Dougherty.⁴ The interviews consistently returned to key issues in U.S.-Soviet/Russian relations. The former ambassadors were encouraged to second-guess policy decisions by

³ A good discussion, mostly on the first instance East and West confronted the issue of NATO enlargement, is C. Nünlist, 'Krieg der Narrative -- Das Jahr 1990 und die NATO-Osterweiterung', *Sirius -- Zeitschrift für Strategische Analysen* 2.4 (2018) 389-387. Also, very recently: M. Trachtenberg, 'The United States and the NATO Non-extension Assurances of 1990: New Light on an Old Problem?', *International Security* 45.3 (2020/2021) 162-203. Focused more on the consequences of enlargement, but also a useful overview: J. Goldgeier and J.R. Itzkowitz Shiffrin, 'Evaluating NATO enlargement: scholarly debates, policy implications, and roads not taken', *International Politics* 57.3 (2020) 291-321. This essay doubles as the introductory essay for this issue of *International Politics*, entirely devoted to the issue of NATO enlargement.

⁴ *The Ambassadorial Series: A Collection of Transcripts from the Interviews*. Compiled and edited by the Monterey Initiative in Russian Studies, Middlebury Institute of International Studies, May 2021. <https://www.middlebury.edu/institute/academics/centers-initiatives/monterey-initiative-russian-studies/ambassadorial-series>. (Accessed 12 August 2021). The only U.S. ambassador missing from the 1987-2019 years is William J. Burns, who recently published his own memoir: *The Back Channel: A Memoir of American Diplomacy and The Case for its Renewal* (New York 2019).

their government at the time, or to reflect more generally on the course of the relationship since the Cold War.

Reading the interviews, one of the key premises of this article—the pivotal, indeed, decisive role of developments in the 1990s—gets called into question. In the experience of these former ambassadors, there was no real point-of-no-return during the decade, or even during the initial years of the first presidency of Vladimir Putin. As William Burns also suggests, if there was a turning point at which relations took a definitive turn for the worse, with a productive partnership increasingly out of reach, it may have been the year 2004.⁵ This does not mean, and the interviews and much other evidence do not suggest, that opportunities for a different evolution may not have been squandered during the 1990s. However, it does seem to make the significance of the most-discussed and criticized development of the 1990s, NATO's enlargement, less decisive than it sometimes appears.

Still, NATO enlargement is one of the key issues from the very beginning of the story. Or put differently, the West's decision in 1990 to build a new security structure in post-Cold War Europe with NATO at its core, further burdened an already heavily taxed relationship with Moscow, in spite of several well-intentioned and theoretically quite viable ideas to include Russia. The way Western leaders discussed their intentions in 1990 with the Soviet leadership has been the cause of a good deal of controversy. As Jack Matlock, the first former ambassador to be interviewed, puts it:

We kept expanding NATO, something that the first President Bush had promised Gorbachev we would not do if he allowed the unification of Germany and Germany to stay in NATO. Step by step we pulled out of even our most basic agreements and then, increasingly, are surrounding Russia, right up to their borders, right up to beyond the borders of the former Soviet Union, with a military alliance which they are not in.⁶

For phase two of this part of the story, when the Clinton administration put enlargement on the agenda, we can refer to Ambassador Thomas Pickering, serving in Moscow from 1993 to 1996:

⁵ Burns, *The Back Channel*, 208-209.

⁶ *The Ambassadorial Series*, 5.

[O]nce we began to get wind of the NATO enlargement as a serious policy option, certainly not in any way offset by the notion that we will keep a door open for you, Russia, we wrote back quite serious telegrams to Washington, saying that they had to calculate the effect of NATO on the Russian policy. Rarely, if ever, did we get answers (...)⁷

Burns, one of Pickering's deputies at the embassy in the mid-90s, connects the issue of NATO enlargement to the other major source of tension between Russia and the West at the time, when he quotes from one of these cables: 'it is very clear that the Russian elite sees NATO expansion (...) and Bosnia as parts of a whole--with concerns about NATO's role in Bosnia deepening Russian suspicions about NATO and its enlargement.'⁸

While divisive issues in their own right, the Balkan wars--Bosnia-Herzegovina until 1995, and Kosovo in 1998-1999--became connected to the NATO issue due to the alliance's central role in international efforts to stop the violence. To underline the corrosive effect of NATO's intervention in the conflict between Serbia and Kosovo in 1999, then U.S. ambassador James Collins commented in retrospect: '[President Yeltsin] had sought to keep us from any military intervention in Serbia, unsuccessfully. The result was, essentially, the most profound turn against Yeltsin and the Americans that I remember or experienced.'⁹

Thus, three key moments can be identified during the 1990s when the relationship between Russia and the West faced a major challenge: the early months of 1990, when the question of a united Germany's possible membership in NATO had to be resolved; 1993-1995, when the West put NATO enlargement on the agenda, and concurrently the alliance intervened militarily in the Bosnian war; and the 1998-1999 Kosovo crisis, when NATO once again intervened militarily, to great anger in Russia. In at least two of these three cases, the relationship between Russia and the West was damaged, and Russia's participation in Europe's new, NATO-centered, security structures became more tenuous.

A selection such as this one is naturally limited, leaving out perhaps most prominently financial-economic interactions, but also the part played by countries aspiring to become NATO members. The latter do play a

⁷ *The Ambassadorial Series*, 19.

⁸ Burns, *The Back Channel*, 105.

⁹ *The Ambassadorial Series*, 35.

significant part in studies and memoirs analyzing the choice to enlarge NATO; the former can be seen as part of a wider context for the policy choices on both sides in general, and the three key moments identified here in particular. That context also includes developments inside Russia and in U.S. domestic politics. More fundamentally, as authors have also pointed out, at least implicitly, it includes respective visions for a post-Cold War international order. For their part, these visions were driven by interpretations of history, and by the way both sides viewed themselves in relation to the rest of the world.¹⁰ In this contest of competing visions for the future, too, this era in Russian-Western relations recalls that of the early Cold War. In order to explain the course of the relationship during the 1990s, this wider context deserves serious attention as well.

1990: The German Question Returns

Regarding the case of 1990—did Western leaders formally pledge to Soviet leader Michael Gorbachev that in return for his consent to united Germany’s membership in the alliance, NATO would not be enlarged beyond the territory of the former East Germany?—we are close to a consensus, at least on the narrow issue of whether there was a formal pledge, or not. Representative for the view that not only was there no promise, but that there could not have been one, remains Mark Kramer’s *Washington Quarterly* article from 2009. Discussions in 1990, he argues, focused exclusively on the question of Germany’s membership; East and Central European countries were themselves not yet asking to be considered for NATO membership (they were still in the Warsaw Pact, which had yet to be dissolved); and there is no document from any party involved demonstrating that Gorbachev received a formal pledge, or that the Soviet leader ever demanded one himself.¹¹

The most powerful counterargument to this interpretation has been that while not incorrect, it still does not tell the full story of 1990. In an article published in 2013, Kristina Spohr analyses a range of discussions in 1990 between Western officials such as West-Germany foreign minister Hans-

¹⁰ Which is not to suggest that governments of ‘the West’ always automatically shared the same vision for the post-war security order in Europe.

¹¹ M. Kramer, ‘The Myth of a No-NATO-Enlargement Pledge to Russia’, *The Washington Quarterly* 32.2 (2009) 39-61.

Dietrich Genscher and U.S. secretary of state, James Baker, and Soviet officials. Confirming Kramer's conclusion, she also argues that 'during the unification negotiations key U.S. and West German political actors ... did make comments to Soviet officials that (...) might have been interpreted as more far-reaching (...)'.¹² In the same vein, but more emphatically, Tom Blanton and Svetlana Savranskaya have argued that the Soviet leaders were 'led to believe' that following Germany's unification NATO would not be extended further toward the East. Also highlighting numerous examples from meetings between Western and Soviet officials in 1990, they conclude that 'Gorbachev went to the end of the Soviet Union assured that the West was not threatening his security and was not expanding NATO'.¹³

These and other works, and the documents provided in support, do make clear that in 1990 there was much talk among Western governments, including the Americans, and in West-East diplomacy, of recasting relations between the West and, at that time still, the Soviet Union. Just about every Western leader and official at one point or another emphasized that German unification and the liberation of the countries of Eastern and Central Europe should not lead to a situation where the Soviet Union was left outside of any new order in Europe or might see its security interests threatened. The role of the Conference (soon Organization) for Security and Collaboration in Europe (CSCE/OSCE) was to be elevated. In addition, at the end of 1991 NATO established the North Atlantic Cooperation Council (NACC) to promote collaboration with the countries of the former Warsaw Pact.¹⁴

Following the fall of the Berlin Wall, Western leaders had an opportunity to make a fresh start on European security and cooperation

¹² K. Spohr, 'Precluded or Precedent-Setting? The 'NATO Enlargement Question' in the Triangular Bonn-Washington-Moscow Diplomacy of 1990-1991', *Journal of Cold War Studies* 14.4 (2012) 4-54: 48-49.

¹³ 'NATO Expansion: What Gorbachev Heard', National Security Archive website, December 12, 2017. <https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/russia-programs/2017-12-12/nato-expansion-what-gorbachev-heard-western-leaders-early>. (Accessed 12 August 2021). See also M.E. Sarotte, 'Perpetuating U.S. Preeminence: the 1990s Deals to 'Bribe the Soviets Out' and Move NATO in', *International Security* 35.1 (2010) 110-137, and J. Shiffrinson, 'Deal or No Deal? The End of the Cold War and the U.S. Offer to Limit NATO Expansion', *International Security* 40.4 (2016) 7-44. See also the exchange between M. Kramer and J. Shiffrinson, 'NATO Enlargement--Was There a Promise?', *International Security* 42.1 (2017) 186-192.

¹⁴ The best account of these events is now K. Spohr, *Post Wall, Post Square: Rebuilding the World after 1989* (London 2019).

where East and West had failed in the mid 1940s. They identified the right challenges, and they also seemed to head down the road leading to a harmonious future. There are many documents and public statements that confirm it--for 1990-1991, and, indeed, much of the rest of the decade. And yet, in the end, the attempt failed once more.

In her book published the same year as Kramer's article, also largely focused on the East-West diplomacy of 1990, Mary Elise Sarotte began to explain why.¹⁵ The crucial element, not yet discussed here but central to Sarotte's argument, is the insistence during the crucial discussions of 1990 by the administration of George H.W. Bush on making NATO the cornerstone of any new security architecture in Europe. Exactly how this would evolve was not yet clear, but for the time being, concessions to Gorbachev on NATO's future would have to be minimized to the greatest extent possible. Sarotte and others have highlighted President Bush's bottom line, expressed on February 24, 1990 during a meeting with West Germany's Chancellor, Helmut Kohl, at Camp David: 'We prevailed and they didn't. We can't let the Soviets clutch victory from the jaws of defeat.'¹⁶ The comment referred specifically to the idea of compromising on Germany's membership in the alliance, but much of the new scholarship on these events--indeed much scholarship on U.S. foreign relations during the entire decade and beyond--suggests that we can take it as broadly representative for the prevailing view in Washington.¹⁷

The statement also is reminiscent of what Harry Truman reportedly said in April of 1945 about his expectations for the post-war era: 'we could (...) not expect to get 100 percent of what we wanted but (...) on important

¹⁵ M.E. Sarotte, *1989: The Struggle to Create Post-Cold War Europe* (Princeton 2009). In 2014 a new paperback edition included a new afterword 'Revisiting 1989-1990 and the Origins of NATO Expansion' (Princeton 2014) 215-229.

¹⁶ Sarotte, *1989*, from the new afterword, 227. See also Spohr, *Post Wall, Post Square*, 226.

¹⁷ An influential proponent of the interpretation emphasizing the U.S. quest for 'primacy' is H. Brands, 'Choosing Primacy: U.S. Strategy and Global Order at the Dawn of the Post-Cold War Era', *Texas National Security Review* 1.2 (2018) 8-33. Taking issue with this view, and emphasizing the Bush administration's commitment to multilateralism, and the importance of the role played by other countries and institutions, is a work by two participants in the U.S. government: P. Zelikow and C. Rice, *The Build a Better World: Choices to End the Cold War and Create a Global Commonwealth* (New York 2019).

matters he felt we should be able to get 85%.¹⁸ The end of the Cold War was, like the end of World War II, a moment when U.S. power and prestige were at historic highs. Both president Bush and president Truman were seriously interested in international cooperation. Of course, they defined cooperation as other countries accommodating themselves more to U.S. objectives than vice-versa. In 1990-1991, placing NATO at the heart of the new era ensured that the United States would play a central, indeed, decisive part in Europe if push came to shove. The alternatives promoted at the time all seemed much less reliable from a U.S. perspective, and certainly not in alignment with how American policymakers perceived their country's interests, or defined its aspirations, in the post-Cold War world.¹⁹

United States power and ambitions being what they were, the 1990 decision to make NATO the mainstay of security in what was a rapidly changing Europe made the alliance's eventual expansion beyond the territory of the former German Democratic Republic, if not inevitable, then certainly predetermined. After all, if old realities to the East of the alliance's traditional area ceased to exist, something else would have to take their place. The break-up of Yugoslavia in 1991, and the war that erupted in its wake, was only the clearest example of how, if political instability and strategic uncertainty prevailed, the 'something else' could be chaos and violence, death and destruction, and surely the danger of a wider conflict.

But in key member states of the disintegrating Warsaw Pact (Poland, Hungary, Czechoslovakia) democratic reforms were driving developments, leading to democratically-elected governments sustained by a flourishing civil society environment very much connected to societies in the West. The new governments in Central Europe soon began to express an interest in joining the key institutions of the West: the European Union (EU) and NATO. The latter organization, of course, had since its founding proclaimed that membership was open to any democratic country in the wider North Atlantic

¹⁸ Memorandum of Conversation by Charles M. Bohlen, Assistant to the Secretary of State, Washington, April 20, 1945. *Foreign Relations of the United States 1945.5* (Washington, D.C. 1969), 231-234: 232.

¹⁹ For President Bush's firm belief in a leading U.S. role in Europe through NATO, and how the international history since the Second World War vindicated this belief in his eyes and those of his close advisers, see J.A. Engel, *When the World Seemed New: George H.W. Bush and the end of the Cold War* (New York 2017) 75-81, chapter 17. Also: T. Andrews Sayle, *Enduring Alliance: A History of NATO. and the Postwar Global Order* (Ithaca, NY 2019) chapter 10.

region; the former, it soon turned out in the embarrassing ‘hour of Europe’, was utterly helpless to do anything about the violence in the former Yugoslavia. Finally, and crucially, the United States, its own vital interests tied up with the cause of peace and security in Europe, viewed NATO, and NATO alone, as the foundation of any solution.

While in 1991-1992 it was not clear if, let alone how or when, the alliance would take in new members, in hindsight one could say that the way the Cold War had been wound up in 1990 made enlargement highly likely. Given the President’s own views and the way his administration had approached the question of German unification, it certainly is no surprise, as Joshua Shiffrin has shown, that, as they looked to the future of European security, Bush administration officials continued to be guided until the end by the assumption that enlargement could, indeed should, happen.²⁰ This line of thinking was reinforced, according to Liviu Horowitz and Elias Götz, by the administration’s global economic strategy: ‘American engagement in Europe promised the security benefits of a continent at peace, but was also necessary to ensure Europe’s commercial openness and international economic cooperation.’²¹ With reference to Melvyn Leffler’s landmark study of the Truman administration’s national security policies, the authors point to similarities in their evidence on the early 1990s with U.S. policy in the second half of the 1940s: ‘(...) absent security guarantees from Washington, European politics might either become unstable or drift leftwards, and thus be less prone to support US-led globalization.’²²

1993-1995: Russian Dysfunctionality, Balkan Atrocities, and NATO as the Key

One of the main differences between the 1940s and the 1990s is that where after 1945, the United States and its partners essentially abandoned any hope

²⁰ J.R. Itzkowitz Shiffrin, ‘Eastbound and down: The United States, NATO enlargement, and suppressing the Soviet and Western European alternatives, 1990-1992’, *Journal of Strategic Studies* 43.6-7 (2020) 816-846.

²¹ L. Horowitz and E. Götz, ‘The overlooked importance of economics: why the Bush administration wanted NATO enlargement’, *Journal of Strategic Studies* 43.6-7 (2020) 847-868: 848.

²² *Ibid.*, 866. Leffler’s study, of course, is *A Preponderance of Power: National Security, the Truman Administration, and the Cold War* (Stanford 1993).

that Stalin's Soviet Union would accommodate itself to the Western vision for the postwar world within two years, in the 1990s they never really stopped trying. The same could be said for Russia's efforts to find a place for itself in the post-Cold War order dominated by the United States and its allies. The Clinton administration and its allies persisted in trying to accommodate Russia in spite, or perhaps because, of ever diminishing chances that the country would be able to do so. William Burns remembers the country:

(...) struggling to absorb simultaneously three immense historical transformations: the collapse of Communism and the tumultuous transition to market economics and democracy; the collapse of the Soviet bloc and the security it had provided to historically insecure Russians; and the collapse of the Soviet Union itself, and with it a Russian empire built gradually over several centuries. Any one of those would have been difficult to manage; all three together were profoundly disorienting.²³

Reflecting on the choices made in the 1990s, especially by his government, and their impact on Russia, Burns concludes 'Russia was never ours to lose'—NATO expansion 'damaged prospects for future relations with Russia, but not fatally.'²⁴ Given the Russian turmoil, the question is justified if it would have made much difference had NATO enlargement—the most divisive of all Western choices—been put off, or if the West had chosen a different approach to the carnage in the former Yugoslavia. If the West could not have 'lost' Russia, how much could have been gained from different choices? Also, to what extent do Russian choices figure in these reassessments? Did it miss opportunities to make relations with the West less acrimonious? Although in a much tougher position than the U.S. and its allies, Moscow surely wasn't completely devoid of agency itself?

In December 1994, NATO's commissioning of a study on enlargement was only the most recent confirmation that adding new members from the former Warsaw Pact had become a matter, not of 'if', but of 'how' and 'when'.²⁵ In early 1993, when Clinton took office, this had not yet been decided. In fact, for most of 1993 and into 1994, it appeared that

²³ Burns, *The Back Channel*, 88.

²⁴ *Ibid.*, 110, 111.

²⁵ 'Final Communiqué', NATO M-NAC-2(94)116.

<https://www.nato.int/docu/comm/49-95/c941201a.htm>. (Accessed 12 August 2021).

Washington and its allies believed that in the interest of developing a productive relationship with the Yeltsin government an alternative course was required. Not adding new members to NATO for the time being would strengthen—at least, not weaken—President Yeltsin and reformers in Russia who promoted democracy, market reforms, and collaboration with the West.

The launch of the so-called Partnership for Peace (PfP) in late 1993 symbolized this middle way. For the foreseeable future, it would be the venue for security cooperation between NATO and members of the former Warsaw Pact, very much including Russia. Under it, NATO membership would remain on the table, but as a remote prospect. The way the PfP was launched and presented to President Yeltsin and his government, can now be reconstructed from declassified documents; the same goes for how in the course of 1994 Western priorities shifted. The new evidence has given rise to questions, even charges, that, just as specialists have alleged for the 1990 case, Western leaders (especially Americans) misled the Russian leadership. As so often, the National Security Archive has done invaluable pioneering work on this question, not only by publishing many key documents for the first time, but also by providing critical analysis. ‘What Yeltsin heard’, the authors conclude, was ‘that the Partnership for Peace was the alternative to NATO expansion, rather than a precursor to it’, even though the alliance simultaneously planned for enlargement.²⁶

Marie Elise Sarotte has published on this episode too, and she concludes that by choosing NATO enlargement and relegating the PfP to the margins only months after it had been announced, an opportunity may have been squandered ‘to sustain cooperation with Russia while enlarging the alliance.’ The choice may have had an effect inside Russia too, she believes, because it came ‘at a critical moment in the Russian domestic political debate,

²⁶ S. Savranskaya and T. Blanton, ‘NATO Expansion: What Yeltsin Heard: Russian president led to believe Partnership for Peace was alternative to expanded NATO. Documents show early Russian opposition to ‘neo-containment’; more U.S. assurances to Russia: ‘inclusion not exclusion’ in new European security structures.’ *National Security Archive Briefing Book # 621* (Washington, D.C., March 16, 2018), <https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/russia-programs/2018-03-16/nato-expansion-what-yeltsin-heard>. (Accessed 12 August 2021). Also: J. Goldgeier, ‘Promises Made, Promises Broken? What Yeltsin Was Told About NATO In 1993 And Why It Matters’, *War on the Rocks*, July 12, 2016, <https://warontherocks.com/2016/07/promises-made-promises-broken-what-yeltsin-was-told-about-nato-in-1993-and-why-it-matters/>. (Accessed 12 August 2021).

as elites in Moscow shifted their priorities away from democratization and toward preservation of great power status as the country's highest goal.²⁷ However, in her reconstruction, Sarotte also demonstrates that several developments at the time made the choice for enlargement over the PfP seem prudent in American eyes, and politically the least costly. Major developments were:

(...) (1) missteps by Russia, which was allowing corruption to derail internal reforms; trying unsuccessfully to use the PfP and OSCE to dilute or weaken NATO; and conducting an unsuccessful conflict in Chechnya, raising fear of future such conflicts elsewhere; (2) pressure from [Central and East European] states for quicker NATO enlargement; and above all (3) success by the Republicans in the 1994 [U.S.] midterm elections on the basis of a platform that endorsed swifter expansion.

In addition to these factors, Sarotte also points to the withdrawal from Germany of the last remaining former Soviet troops, and the start of the removal of Soviet-era nuclear weapons from Ukraine, both reducing the importance for the West of building a robust PfP.²⁸

Meanwhile, Yeltsin was told time and again that none of the Western choices were directed against Russia, and that there was still a place for Russia, not only in the PfP, NACC, and OSCE, but also the G-7. But this gets to the heart of the problem, namely the relationship essentially being one of the West making room for Russia. In an examination of the memorandums of conversation between Clinton and Yeltsin, James Goldgeier, one of the most prolific authors on the relationship during the 1990s, highlights a telling passage from a meeting in 1995. It has Clinton addressing Yeltsin precisely on this issue, and his choice of words speaks volumes: 'You have to walk

²⁷ M.E. Sarotte, 'How to Enlarge NATO: The Debate inside the Clinton Administration, 1993-1995', *International Security* 44.1 (2019) 7-41: 40. Sarotte is finishing a new book on the 1990s: <https://yalebooks.yale.edu/book/9780300259933/not-one-inch>. (Accessed 12 August 2021).

²⁸ *Ibid.*, 39. See also S. Talbott, 'Bill, Boris, and NATO.' in: D.S. Hamilton and K. Spohr, ed., *Open Door: NATO and Euro-Atlantic Security After the Cold War* (Washington, D.C. 2019) 405-424. Talbott, President Clinton's key adviser on relations with Russia at the time, emphasizes how German Chancellor Helmut Kohl, too, pushed hard for early enlargement.

through the doors that we open for you.²⁹ As Goldgeier comments: ‘The Russians wanted to be treated as equals, and the idea of walking through doors the United States was opening for them made clear they were not.’³⁰

As Goldgeier’s analysis underlines, a big part of the story of the 1990s was that in just about every aspect of the relationship with the West, Russia was not equal, and this was a big part of the problem. Clinton and his advisors believed they could have their cake and eat it too, but in the end, as Goldgeier has argued recently, they were proven wrong.³¹ NATO enlargement becoming a concrete, near-term prospect, meant, in Yeltsin’s words, ‘nothing but humiliation for Russia.’ The quote, from the same 1995 meeting where Clinton used his poorly-chosen open-door metaphor, is in the title of an important new article on the Russian side of this story by Sergey Radchenko.³²

As in the case of the Cold War, in order to assess what the West did and whether it may have missed any opportunities to put the post-Cold War relationship on a more fruitful course, the Russian side of things is an essential part of the story. The work we are getting, if anything, shows the depth of the challenge everyone faced back then.

Radchenko’s research underscores the vital importance for leaders and others in Russia of having equal status to the United States and seeing this reflected in the make-up of post-Cold War security arrangements in Europe. ‘NATO enlargement was seen as perfectly acceptable, as long as it was inclusive of Russia, which would thus gain in status as America’s key partner and ally.’³³ Radchenko also highlights the chaotic state of Russian politics in 1993-1994, and the erratic behavior of Yeltsin himself. There was growing opposition from both sides of the political spectrum to the president’s collaboration with the West—and this resistance was sanctified by the Russian electorate in the December 1993 parliamentary elections. Two months prior to that, the world had been able to watch the showdown between the president and a rebellious parliament, resolved by Yeltsin through military

²⁹ Conversation on May 10, 1995, in Moscow. Quoted in J. Goldgeier, ‘Bill and Boris: A Window Into a Most Important Post-Cold War Relationship’, *Texas National Security Review* 1.4 (2018) 52.

³⁰ Ibid.

³¹ J. Goldgeier, ‘NATO Enlargement and the Problem of Value Complexity’, *Journal of Cold War Studies* 22.4 (2020) 146-174.

³² S. Radchenko, “‘Nothing but humiliation for Russia’: Moscow and NATO’s eastern enlargement, 1993-1995’, *Journal of Strategic Studies* 43.6-7, 769-815.

³³ Ibid., 772.

force. And just before those events, Yeltsin himself had gone on record as recognizing the right of former member states of the Warsaw Pact to choose their own alliances—only to backtrack soon afterwards. Radchenko documents how for Clinton’s advisers, it became important to design policies that would hedge against the possibility of further upheaval in Russia.³⁴

Status, or lack of it, also determined Russia’s response to the UN-sanctioned Western intervention in the Bosnian war in 1994-1995, according to Radchenko. On the one hand, Russia went along with UN resolutions authorizing economic sanctions on Serbia, no-fly zones, and so-called safe areas. It did so reluctantly and pressured by the West. On the other hand, Moscow increasingly chafed at its side-car status as NATO’s bombings inflicted damage on Bosnia’s Serbs and economic sanctions made life difficult for Belgrade. ‘[I]here was no hiding the reality of growing estrangement between ‘Bill’ and ‘Boris’, nor the widening gulf between what NATO had to accomplish to maintain its own credibility and Moscow’s need to be seen as the protector of the Serbs and a self-respecting great power.’³⁵

Radchenko is of two minds about any missed opportunities: ‘Both sides undoubtedly share the blame, though perhaps the Russians less so, given how desperate they were ... to be taken into account.’³⁶ But later, commenting on Russia’s terms for being taken into account, he writes: ‘Ideally, the Russians would have liked to have their cake and eat it, too, i.e. to be accepted as equal partners in Western institutions while retaining freedom of maneuver in what Moscow regarded as its immediate sphere of influence.’ And also: ‘Yeltsin and [foreign minister Andrei] Kozyrev sought more than just a place at the table—they wanted a place for Russia at the head of the table, right next to America’s.’³⁷

NATO and Bosnia gave many Russians the impression that the West was taking advantage of their country at a time of great instability and weakness, indeed, trauma. This, authors such as Sarotte and several former U.S. ambassadors to Moscow suggest, has had a negative impact on political

³⁴ Ibid., 773-800.

³⁵ Ibid., 792.

³⁶ Ibid., 796.

³⁷ Ibid., 802, 810. Former U.S. diplomat W.H. Hill, too, emphasizes how ‘From the very beginning of the post-Cold War era, Russian foreign and security policy in Europe contained a considerable element of the classic geopolitical approach to its neighboring states and regions as a Russian sphere of influence.’ *No Place for Russia: European Security Institutions Since 1989* (New York 2018) 9.

developments inside Russia. It may have contributed to the rise of far-right nationalists and communists, making it more difficult for the Yeltsin government to sustain its reformist, pro-Western course. Absent especially the choice for NATO enlargement (this would be the implied suggestion) the various reactionary forces in Russia might have been kept at bay.

Kimberly Marten isn't having any of this. In an article based on open sources, secondary literature, and interviews with key U.S. and Russian policymakers, her central conclusion is that domestic politics in both the United States and Russia best explain the foreign policy choices both sides made in the mid-1990s. Crucially, she argues that Russia's anti-liberal and anti-Western turn preceded any concrete plans in the West to clear the way for the expansion of NATO into Central and Eastern Europe.

It didn't really matter whether NATO expanded quickly or slowly. As long as Russia was not getting into Western security institutions, as long as those institutions were not subsuming themselves to CSCE/OSCE or the UN, and as long as Russia was denied the right to veto the use of US and NATO force, Russian elites would not be satisfied.

And the only way Western policymakers might have considered this alternative arrangement with Russia at the head of every table, she adds, is if 'Russia had followed the more liberal democratic pathway of its [Central and East European] counterparts. It was already clear by 1993 that this would not happen any time soon.'³⁸

Marten makes much of the work of Anne L. Clunan, who has argued that the shift away from liberal internationalism among Russian political elites was initiated as early as April 1992, when Yeltsin ally and State Chancellor Sergei Stankevich broke away from the pro-Western, pro-reform line. The influential Stankevich

redefined Russia's Eurasian identity as positive and superior to that of the West. Furthermore, he linked that superiority to Russia's historical status as a global great power and a multicultural empire ... Stankevich and others suggested that being like the West was not a sufficient source of national self-esteem for Russia; given its notable history,

³⁸ K. Marten, 'Reconsidering NATO expansion: a counterfactual analysis of Russia and the West in the 1990s', *European Journal of International Security* 3.2, pt.2 (2017), 135-161: 161.

national self-esteem required distinguishing Russia in positive ways from the West.³⁹

1999: Russia Begins to Create Some Facts of Its Own

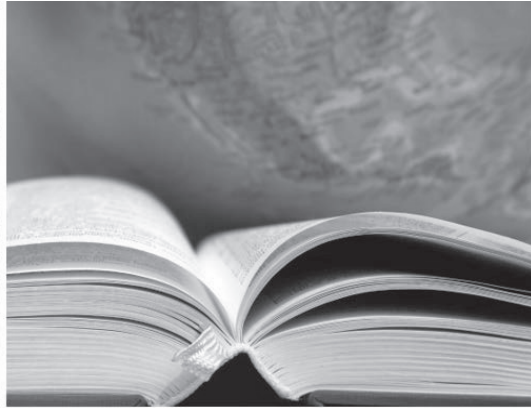
Work on Russian-Western relations during the 1999 Kosovo crisis is not as rich as that on the NATO issue earlier in the 1990s. However, on the basis of newly released evidence on U.S.-Russian diplomacy at the time, Stephan Kieninger has shown how patterns from those earlier years repeated themselves in the spring of 1999. In March 1999, over Russian objections, NATO launched its air war against Serbia on behalf of the Kosovars. This seriously strained relations between the two presidents, with Yeltsin once or twice ending telephone conversations abruptly, but with Russia eventually re-engaging diplomatically. What was different was that Kosovo in 1999 brought the first major instance of unilateral, Russian push-back, by way of the deployment of Russian troops to Pristina airport after Serbia's capitulation in June, but ahead of the arrival of NATO troops. Kieninger quotes Yeltsin's retrospective explanation, which confirms Russia's preoccupation with its status as a great power: "Russia had not permitted itself to be defeated in the moral sense (...) This last gesture was a sign of our moral victory in the face of the enormous NATO military."⁴⁰ There would be more to come under Yeltsin's successor, but that was some time into the future. As scholarship on the early 2000s eventually is likely to show, the scope and nature of any additional Russian push-back was as yet not only undetermined, but also, as we know already from open sources and a variety of secondary materials, contingent on Western policies.

History is the work of humans, but they are never entirely free to choose, not even when in positions of great power. As they deliberated over relations with Russia in the context of a new but still evolving situation in Europe, Western leaders, especially in Washington, in 1990 and in 1993-1995, did consider alternatives to the policies they adopted in the end. But these policies always

³⁹ A.L. Clunan, 'Historical aspirations and the domestic politics of Russia's pursuit of international status', *Communist and Post-Communist Studies* 47 (2014) 281-290: 284.

⁴⁰ S. Kieninger, 'The 1999 Kosovo War and the Crisis in U.S.-Russia Relations', *The International History Review* 43:4 (2021) 781-795: 790. The quote is from Yeltsin's 2000 memoir *Midnight Diaries*.

were the most likely outcome. In hindsight, it is clear that the chances for alternative scenarios to be implemented were severely limited from the beginning. This was not just due to the crucial choices made by the Bush administration in 1990. Most important was the fundamental incompatibility of a Western system, Western ambitions, and Western policies that only left room for Russia as a subsidiary partner at best, and a Russian polity that not only was in constant and deepening turmoil, but also insisted on a great power role for the country that was no longer in line with post-Cold War political and economic realities.

Studeren À la Carte: Bij ons leer je de wereld kennen

Wilt u uw kennis verbreden op universitair niveau, maar wilt u niet meteen een hele studie volgen? Dan biedt Studeren à la carte u de ideale mogelijkheid!

De Faculteit der Geesteswetenschappen is uniek in haar rijkdom op het gebied van (kunst)geschiedenis, regiostudies en taal- en letterkunde. Haar expertise en aanbod beslaan niet alleen Europa maar vrijwel de hele wereld. U als à la carte-cursist, kunt tot de verbeelding sprekende kennis opdoen, die uw kijk op de wereld aanzienlijk kan verbreden.

Studeren à la carte biedt u de mogelijkheid om cursussen te volgen op een of meerdere van de volgende gebieden:

- Communicatie en educatie
- Cultuur en geschiedenis
- Gedrag en maatschappij
- Muziek, beeldende kunst en vormgeving
- Religie en filosofie
- Taalkunde

Mogelijkheden genoeg: u heeft de keuze uit ruim 200 cursussen.

Vooropleiding is niet vereist, maar kennis op VWO-niveau en een goede leesvaardigheid in het Engels zijn wenselijk.

Voor meer informatie over de aanmeldprocedure, roosters, kosten en betaling, zie:

www.universiteitleiden.nl/onderwijs/overig-onderwijs/contract-en-aanschuifonderwijs/studeren-a-la-carte

Ongoing Disintegration of Yugoslavia: historiography of the conflict that won't go away

Nevenka Tromp

Introduction

Modern history is full of examples of states falling apart and new states emerging. Every great war in the modern history of Europe ended in a 'peace conference' in which a new state system emerged. The party that won the war would usually dictate the terms of the peace according to the principle of 'the winner takes it all.' The borders of the European states were carved by wars and the respective victorious parties after every European great war: the Congress of Vienna (1814-1815) shaped the map of Europe after the defeat of Napoleon; the Berlin Congress of 1878 shaped the map of southeastern Europe after the defeat of Ottoman Empire, creating the independent kingdoms of Serbia and of Montenegro – among other states. The Versailles Peace Conference produced several important treaties in the period between 1919 and 1920, marking the end of WW I. The new nation states were created according to the principle of "self-determination of the people." One of the new states created according to the "Versailles" principles was the Kingdom of Yugoslavia (1918-1941). WWII ended with the defeat of Germany, Japan, and Italy, and the victorious Allied forces dictated the terms of the post-WWII state system in Europe as agreed at the Yalta conference of 1945. The communist Yugoslav federation was a result of the ideological division in Europe as stipulated by the Yalta conference. The Yalta state system collapsed by 1991 and with that communist Yugoslavia (1945-1991) collapsed as well.

We shall argue that the political faith of the Yugoslav state that lasted from 1918 to 1991 cannot be properly understood without the context of main political trends in Europe and in the setting of major European wars. In that international setting the first Yugoslav state was created in 1918 and its existence was confirmed in the Versailles Treaty. This first Yugoslavia disintegrated in the aftermath of the collapse of the Versailles state system at the outbreak of WWII. In the bloody civil war that was waged on its territory from 1941 to 1945, between the extreme-nationalist movements that referred to creations of their own ethnic-national states and the communist resistance movement that fought for a continuation of a common Yugoslav state, the communists won and the second Yugoslavia was reinstated as a communist

federation in 1945. The communist nature of post-WWII Yugoslavia was already discussed at the Yalta conference in February 1945, when Josef Stalin (USSR), Winston Churchill (UK) and Franklin Roosevelt (USA) agreed to divide Europe into capitalist and communist states. Post-WWII Yugoslavia was not a communist state from the start. At the free elections held in 1945, the Communist Party of Yugoslavia (CPY)¹ - led by Josip Broz Tito (1892-1980) - took part with the major pre-war political parties. However, the coalition government between communists and non-communists did not last long as the CPY succeeded in imposing one-party communist rule in Yugoslavia. This communist Yugoslavia –officially known as the Socialist Federative Republic of Yugoslavia (SFRY) – existed for 45 years, throughout the Cold War. The disintegration of Yugoslavia in 1991 coincided with the demise of communism as a global ideology and with the collapse of the Yalta state system in Europe. The Cold War was not a classical war, but its end had a similar effect for the state formation in Europe as past European wars. Two German states united and three former communist federations disintegrated, namely Czechoslovakia, the USSR and Yugoslavia –. This added some 25 new states to the political map of Europe. Unlike WWI and WWII, the Cold War ended without an international peace conference to agree on the guiding principles upon which the dissociation of the communist federations would take place. Czechoslovakia disintegrated amicably and swiftly in 1991. The USSR seemed to dissolve peacefully at first, but now, 30 years onwards, there are still unresolved border issues. The Yugoslav communist federation, which consisted of six republics (Slovenia, Croatia, Bosnia-Herzegovina, Montenegro, Serbia, and Macedonia) and two autonomous provinces that were administrative parts of Serbia (Kosovo and Vojvodina), disintegrated with a series of wars fought for the state borders between newly declared post-Yugoslavia states.²

¹ The Communist Party of Yugoslavia was officially named in 1952 League of Communist of Yugoslavia (LCY)

² See for example: C. Bennett, *Yugoslavia's Bloody Collapse: Causes, Course, and Consequences* (New York 1995); M. Crnobrnja, *Yugoslav Drama* (London 1994); B. Magaš, *Destruction of Yugoslavia: Tracking Up the Break-up, 1980-92* (London 1993); L. Silber en A. Little, *Yugoslavia: Death of a Nation* (New York 1996); Susan. L Woodward, *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War* (Washington 1995); Catharine Samary, *Yugoslavia Dismembered* (New York, 1995); J.G. Siccama en M. van den Heuvel

We shall examine the disintegration of Yugoslavia as a process that started in the 1980s, escalated in 1991 into full-fledged war on the territory of Croatia (1991-1992 and 1995), Bosnia-Herzegovina (1992-1995) and Kosovo (1998-1999); and is still ongoing, given the fact that the state borders of three of Yugoslavia's successors states – Serbia, Bosnia-Herzegovina (BiH), and Kosovo - are still open political questions. This article explores the historiography of the disintegration of Yugoslavia by posing three questions: (1) Why did Yugoslavia disintegrate; (2) Why was the disintegration of Yugoslavia violent; (3) Why is the disintegration of Yugoslavia still an on-going process?

I Why did Yugoslavia Disintegrate?

Debate on Legitimacy and Viability of a common South- Slav

Following the outbreak of war in 1991, most scholarly studies dealing with the background of the Yugoslav wars that were published at the time focused on the reconstruction of the events leading up to the disintegration of Yugoslavia.³ Different disciplines offered analysis tracing the events and decisions by different sides in the conflict, how they led to the escalation of

ed., *The Disintegration of Yugoslavia* (Amsterdam-Atlanta 1992); L. Cohen, *Broken Bonds: The Disintegration of Yugoslavia* (Boulder-Oxford 1993); Sabrina P. Ramet, *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1962-1991* (Bloomington 1992); J. Udovicki en J. Ridgeway ed., *Burn This House* (London 1997);

³ See literature on the background of the Yugoslavia's disintegration for example: J. Gow, 'After the Flood: Literature on the Context, Causes, and Course of the Yugoslav War-Reflections and Refractions', *Slavonic and East European Review*, 75.3 (1997) 446-484; D. Jović, 'The Disintegration of Yugoslavia: A Critical Review of Explanatory Approaches', *European journal of Social Theory*, 4. 1 (2001) 101-120; Sarah Kent, 'A Writing the Yugoslav Wars: English-language Books on Bosnia (1992-1996) and the Challenges of Analysing Contemporary History', *American Historical Review* (1997) 1087-1114; S.P. Ramet, 'For a Charm of Powerful Trouble, Like a Hell-Broth Boil and Bubble: Theories of the Roots of the Yugoslav Troubles', *Nationalities Papers*, 32. 4 (2004) 731-763; G. Stokes, J. Lampe, D. Rusinow en J. Mostow, 'Instant History: Understanding the Wars of Yugoslav Succession' *Slavic Review* 55 (1996) 138-162; N. Tromp, *The Background of the Yugoslav Crisis: a Review of the Literature* (Amsterdam 2002).

the conflict, and eventually to violent war.⁴ The early publications have tended to concentrate mainly on the questions of succession after the death of Tito, the economic crisis, and the crisis of the federal system as the fundamental causes of the disintegration of the Yugoslav communist federation. Given a robust presence of the International Community in the mediation in the Yugoslav conflicts of the 1990s and beyond, there is substantial scholarly literature on the impact of the International Community on the ground during the war as well as after the war.⁵ The fact that many politicians, diplomats and soldiers have written biographies about their experiences in the former Yugoslavia in the 1990s and beyond makes the international component of the conflict an invaluable source for the historiography of the violent demise of Yugoslavia.⁶ These studies improve the understanding of international politics at the end of the Cold War and situate the Yugoslav conflict in a broader context of geopolitical interests of the post-Cold War powers in southeastern Europe. The same applies for the trial archives at the International Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), the first court of that kind since the Nuremberg and Tokyo ad hoc international military tribunals, that were formed after WWII to prosecute and try the individuals from Germany and Japan that were in positions of power and influence during WWII when both states committed large-scale atrocities against civilians. The ICTY was constituted in May 1993 by the Security Council of the United Nation during the war on the territory of BiH. The ICTY's mandate was to investigate and prosecute individuals for the crimes committed on the territory of the former Yugoslavia from 1990 onwards. The archives of the criminal trials held at the ICTY still have to find their way into the mainstream historiography about the disintegration of Yugoslavia. When it comes to the violent outbreak of the war and subsequent

⁴ See for example: V. Gligorov, *Why Do Countries Break Up: The Yugoslav Case* (Uppsala 1994); J. Simmie en J. Dekleva, *Yugoslavia in Turmoil: After Self-Management?* (Londen, 1991); M. Žarković-Bookman, *Economic Decline and Nationalism in the Balkans* (Londen 1994); Paul Mojzes, *Yugoslavian Inferno: Ethnoreligious Warfare in the Balkans* (Atlanta 1996); M. Sells, *The Bridge Betrayed: Religion and Genocide in Bosnia* (Berkley 1996).

⁵ The term International Community (the IC) was coined, depicting an *ad hoc* alliance of the powerful states that cooperate with the international organisations - such as the UN - and got involved in the peace-making, peacekeeping, and humanitarian initiatives in the war ridden Yugoslav republics.

⁶ See for example: L. J. Cohen en J. Dragović-Soso ed., *State Collapse in South-eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration* (Indiana 2008)

commission of the crimes during the three wars fought over the period from 1991 to 1999, the records of the ICTY are relevant to be considered as historical sources by historians and other researchers. The legal – i.e. criminal - responsibility for violence in the 1990s should not be confused with the historical responsibility. Yet, in reconstructing what had happened and how it happened, historians will have at their disposal the material produced by the ICTY trials. There is a significant overlap in the work of a historian, a criminal investigator, a lawyer, and a judge. All of these professions ask the questions: what happened? where and when? how? And who is responsible for it – individuals, institutions and/or states? The ICTY trials produced thousands of witness testimony accounts and millions of pages of documentary, audio, and video evidence. This material is now largely available to researchers and has been so far underutilized due to difficulties to outside users with no adequate pre-knowledge of the trials and the way the Tribunal operated to identify and access the relevant materials.

In the subsequent sub-chapter we shall deal with the question of the scholarly debate on why Yugoslavia disintegrated.

1.1. *Yugo-pessimists, Yugo-optimists and Yugo-realists*

In the early 1990s the framing of the causes of the Yugoslav wars came from the scholars, the Yugoslavia watchers, and the journalists who were reporting on the Yugoslav crisis from the early 1980s onwards.⁷ The emphasis was on the argument of the “right of existence” of Yugoslavia as a state. The arguments in this debate can be grouped into three categories: (1) *Yugo-pessimists*; (2) *Yugo-optimists*; and (3) *Yugo-realist*. The main distinction between these three categories is that the *Yugo-pessimists* saw Yugoslavia as an “artificial state” and doubted its chances of survival, citing the differences between its constituent peoples and ethnic and religious groups. *Yugo-optimist* cited the common features of the people of the former Yugoslavia, warning that every disintegration of the common state would lead to violence over the contested border areas, as was the case in 1941. *Yugo-realists* understood arguments on both sides of the spectrum but did not take any firm positions in favor or against a common state. They saw the formation of the Yugoslav states - in 1918 and in 1945 – as part of the wider international trends in the aftermath

⁷ See for example: M. Glenny, *The Fall of Yugoslavia: The Third Balkan War* (London 1992); R. Kaplan, *Balkan Ghosts: A Journey Through History* (New York 1993).

of the world wars and how the dominant ideological paradigms influenced the size and political systems of the two Yugoslav states.

Yugo-pessimists: Yugoslavia as an “artificial state”

The first common South-Slav state was founded in 1918, under the name of the “Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes,” which was changed to “Kingdom of Yugoslavia” in 1929.⁸ The Kingdom of Yugoslavia collapsed in 1941 as a result of the military attacks by the Axis powers. A new Yugoslav state was founded in 1945, this time as a communist federation, the official name of which was initially “the Federative Peoples’ Republic of Yugoslavia” (FNRJ - *Federativna Narodna Republika Jugoslavija*). The name was changed in 1963 to “the Socialist Federative Republic of Yugoslavia” (SFRJ – *Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija*). The communist federation would remain in existence for more than 45 years but eventually collapsed in 1991. In 1992, Serbia and Montenegro founded the third Yugoslav state, the Federative Republic of Yugoslavia (FRY), but it dissolved in 2003 into Serbia-Montenegro, which in 2006 disappeared as consequence of the proclamation of independence by Montenegro. Serbia was left on its own and continued to exist and function as an independent state.⁹

“Yugo-pessimists” used the centuries of foreign domination of the former Yugoslav peoples by two competing great powers - the Austro-Hungarian Empire (Slovenia and Croatia) and the Ottoman Empire (Macedonia, Serbia, Montenegro, Kosovo and BiH) as the main explanation for the “deep rooted” and “unbridgeable” animosities between the South-Slav peoples. The argument goes that the Slovenes, Croats, Serbs and the other nations were never able to leave the past behind nor did they manage to outgrow the

⁸ Yugoslavia means South Slavia (the land of the South Slavs). This has been always a point of criticism by the Kosovo Albanians as they are not a South Slav peoples

⁹ For the history of the Yugoslav state see: I. Lederer, *Yugoslavia at the Paris Conference: A Study in Frontier making* (New Haven 1977); D. Djordjevic en S. Fisher-Galati ed., *The Creation of Yugoslavia, 1914-1918* (Santa Barbara 1980); A. Dragnich, *The First Yugoslavia* (New Brunswick 1974); A. Dragnich, *Serbs and Croats: The Struggle in Yugoslavia* (New York 1992); A. Dilas, *The Contested Country: Yugoslav Unity and Communist Revolution, 1919-1953* (Cambridge 1991); Dušan Bilandžić, *Historija SFRJ: glavni procesi, 1918-1985* (Zagreb 1985); B. Petranović, *Istorija Jugoslavije, 1918-1988, 3 vols.* (Belgrade 1988); V. Dedijer et al., *History of Yugoslavia* (New York 1974).

animosity despite the seven decades of living in the common state. A typical example of a text expressing this view in the early 1990s read as:

“This separate development has turned the Serbs and Croats into different peoples, despite the bond of a common language. Serbia is Orthodox, used the Cyrillic alphabet, and directs looks westward and northward. But there is more. The Croats - in the Serbs’ opinion, at least - have felt quite comfortable throughout their history as subjects of the Austro-Hungarian Empire. While the Serbs fought to the death, were impaled on stakes, while their wives were murdered and their children abducted, the Croats lived in comfort and enriched themselves.”¹⁰

The narrative of “civilizational separation” and “rivalry” stressed cultural, religious, historical and political difference between the peoples of the former Yugoslavia and it offered to the Western audience an easy and convenient understanding why the Yugoslav peoples are “different” from the Westerners and could get involved in such a “savage” war.

Yugo-optimists: ethnic, cultural, and political arguments in favor of a common South-Slav state

Authors who rejected the notion of the “deeply seeded animosity” between the South-Slavs argued that a common South-Slav state was a pragmatic solution for a region where related ethnic groups live intermingled with each other. According to this approach, it was precisely the disintegration of the Yugoslav state in 1941 and 1991 that led to war. These “*Yugo-optimists*” regarded the formation of the Yugoslav state in 1918 as a historical achievement and “the realization of a centuries-old dream” of the South-Slav peoples to free themselves from foreign domination and founding a state of their own.¹¹ According to this approach, the formation of a common state represented a beginning of the emancipation process of the ethnic groups - the Serbs, Croats, Slovenes, Bosnians and Macedonians, who all belong to the “South Slav” peoples.

The differences and similarities in ethnic descent between the various South-Slav peoples have been the subject of discussion in intellectual circles

¹⁰ Peter Michielsen et al, *Verwoesting van Joegoslavië* (Rotterdam 1993) 10.

¹¹ See: B. Prpa-Jovanović, ‘The Making of Yugoslavia’ in J. Udovicki en J. Ridgeway ed., *Burn This House* (London, 1997) 49.

for more than a century, but this debate has not produced a conclusion on the causes of the disintegration. The arguments about similarities and differences have always been a tool of the political aims of the moment: certain political groups worked either to create political union or to get out of the existing one. When the joint Yugoslav state was founded, in 1918 and again in 1945, the similarities between its ethnic groups were put forward. Yugoslavia's dissolution, in 1941 and again in 1991, was justified by citing the differences between its ethnic groups. The *Yugo-optimists* saw a common state as a solution and feared its dissolution would lead to violence if its constituent nations – in particular the Serbs and Croats – decided to create their own ethno-national states. That would inevitably lead to the territorial disputes in the areas claimed by two or more nations. This is exactly what happened in 1991, when the Serb side put claims on the territories in Croatia, BiH and Kosovo. According to this view, the violent conflict was caused by the “clash of the state projects” in the aftermath of the disintegration of the Yugoslav Federation. The gravest large-scale atrocities were committed in the territories of Croatia, BiH and Kosovo that were claimed by two or more parties that engaged in the creation of ethno-nationalist states.

Yugo-Realist: why could Yugoslavia not survive the end of communism?

*Yugo-realists*¹² take into account the arguments put forward by both the Yugo-optimists and Yugo-pessimists, without arguing in favor or against a common Yugoslav state. They also consider internal and external political factors that led to the disintegration of Yugoslavia. The *Yugo-realists* see the Yugoslav conflict of the 1990s primarily as a political conflict, which was very much influenced by the ethnic, religious and ideological tensions in the 1980s. The economic and the political crises in communist Yugoslavia laid the foundation for the rise of radical ideological movements. The argument goes that all aspects of the crisis that preceded the outbreak were important, but that the best way of describing the conflict is as a political one: it was a conflict about power and control between political elites who resorted to violence when the political struggle involving “other means” did not yield the desired resolution. The struggle was carried out by political parties who had come to power in free elections in 1990, which attempted to conceal their ethno-centric politics behind the façade of democratic legitimacy. The populist character of the power struggle between various ethno-religious groups was

¹² See: A. Lynch en R. Lukić, *Europe from the Balkans to the Urals*.

largely the result of manipulation by political and intellectual elites whose objective was to set the different ethno-religious groups against one another.

Yugo-realists also stress that the collapse of the Yugoslav states in the past coincided with the collapse of the Versailles and the Yalta state systems in Europe: they look at Yugoslavia's violent disintegration as a combination of internal and external processes. The advocates of this approach argued that the collapse of Yugoslavia should be also looked at from the perspective of the global geopolitical trends that followed the collapse of communism. They sought the causes of the disintegration of the three communist federations in the changing ideological paradigm that emerged in Europe as consequence of the collapse of communism effecting the very fundament of the European state system based on the Yalta Conference principles.

1.2. *Struggle of Survival of Yugoslav Communist Federation in the 1980s: Authoritarian State, Paternalistic Leadership and Lack of Viable Ideological Alternatives*

Both Yugoslav states - the kingdom of Yugoslavia and the communist Yugoslavia - developed a culture of paternalistic leadership in which a leader became the most powerful political institution. In the communist Yugoslavia, power was centralized for 35 years in one single leader – Josip Broz Tito.¹³ Tito's de facto and de jure powers were enormous. He was considered as an undisputable revolutionary leader who fulfilled the positions of Communist Party chairman, the President of the State, the Supreme Commander of the Yugoslav armed forces, and Federal Prime Minister at the same time. The concrete plans to arrange his succession were taken in the early 1970s: he was to be succeeded by a Presidium with eight members, representing the six republics and the two autonomous provinces. However, the collective presidency did not work well as a power-sharing model as envisaged by Tito. As soon as he died, the ethnic tensions arose and within a decade of his death, Yugoslavia was disintegrating along the ethnic fault lines. Arguably, the main factor uniting all aspects of the crisis – political, ideological, ethnic, religious,

¹³ See e.g. P. Auty, *Tito: A Biography* (New York, 1970). N. Belloff, *Tito's Flawed Legacy: Yugoslavia and the West since 1939* (London, 1985). V. Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita* (Rijeka, 1981). M. Đilas, *Tito: The Story from the Inside* (New York, 1981). S. K. Pavlowich, *Tito, Yugoslavia's Great Dictator* (London, 1992). J. Ridley, *Tito: A Biography*, (London, 1994). R. West, *Tito and the Rise and Fall of Yugoslavia* (Cambridge, 1994).

economic, and social - was the absence of political freedom and democracy. With a long tradition of political systems based on strong leaderships, the question resonating the death of Tito was “how could the political and state system inherited from Tito survive without a strong leadership figure and without a strong unifying ideology?” Serbia’s president Slobodan Milošević (1941-2006) was said to be the only politician in the former Yugoslavia who had understood that Tito was dead and who wanted to become the new Tito. The political context in which Milošević’s march to power took place coincided with the end of communism in Europe. By 1989, the year when the Berlin Wall fell and the end of the Cold War became official, Yugoslavia’s federal authorities – the federal government officially known as SIV (*Savezno izvršno vijeće* - Federal Executive Council) - pushed for political, economic, and social reforms that would offer a pragmatic platform around which the republic would recognize their own interest to remain in an administratively and politically functioning federation. In June 1989, some four months before the Berlin Wall fell, Slobodan Milošević gave a speech at the Gazimestan in Kosovo polje, marking the commemoration of the 600th anniversary of the defeat of Tzar Lazar, by the Serbian army in a battle with the Ottomans. This was used by the modern-day Serb nationalist as a territorial claim on Kosovo. The claim that Kosovo was a “medieval” cradle of modern Serbia’s statehood disregarded the ethnic criteria and the fact that Kosovo Albanians have been in majority in Kosovo for centuries. In his Gazimestan speech, Milošević introduced belligerent rhetoric by putting the interest of Serbia above the interest of other ethnic group, nations, and republics. Milošević’s words unsettled the Yugoslav federal and republican leaders who sat puzzled and alarmed: one of the dignitaries present qualified the tone and the words spoken as “sabre rattling”. The Gazimestan speech gave Milošević a huge audience and some foreign diplomats chose to see him as a strong leader and a unifying figure who could maybe succeed to keep Yugoslavia together. However, his proclamations that were aimed at saving Yugoslavia from falling apart were in stark contrast with his subsequent political actions. Serbia’s uncompromising position in its determination to centralize Serbia by revoking the autonomy of Kosovo and Vojvodina in 1989 was followed by a series of unsuccessful attempts to centralize the Yugoslav communist federation. These are of crucial importance for understanding the outbreak of violence in 1991.

II Why was the Disintegration of Yugoslavia so violent?

The disintegration of Yugoslavia was, arguably, an inevitable consequence of the end of the Cold War. The geopolitical processes in Europe in the aftermath of the Cold War made the disintegration of Yugoslavia probable. Would Yugoslavia continue to exist after the end of the Cold war if Tito had been alive? Would an agreement on a reformed post-communist Yugoslav federation between the republican leaderships had prevented the disintegration in 1991? Probably not. So, if the disintegration of the communist Yugoslavia was likely to happen why did it not happen amicably? Why did it happen with so much violence and human suffering?¹⁴

2.1 Rise of Slobodan Milošević as the “leader of all Serbs”

One could argue that the appearance of Milošević as a Serbian leader made the disintegration process of Yugoslavia violent and long.¹⁵ Milošević’s public utterances were all about the preservation of Yugoslavia. However, his proposed cure was a centralization of Yugoslavia – a position that drove other republics, except its ally Montenegro – away. The showdown between Milošević’s Serbia and its ally Montenegro and the rest of Yugoslavia was to take place in January 1990, during the 14th Communist Party Congress, when the communist leaders of Slovenia and Croatia walked away. This was the beginning of the end of communism in Yugoslavia. Back home, the Slovenian and Croatian party leaders started preparations for the first multi-party election. In both republics, in April and May 1990, the elections were won by the communist opposition parties. The other republics followed. Serbia was the last republic to hold multi-party elections: Milošević was reluctant to let

¹⁴ See scholar debate: L. J. Cohen en J. Dragović-Soso ed., *State Collapse in South-eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia’s Disintegration* (Indiana 2008); N. Tromp, ‘Echoes of Justice: Afterlife of Slobodan Milošević’s Trial’, in: M. Grznic et. al. ed., *Opposing Colonialism, Antisemitism, and Turbo-Nationalism* (Cambridge 2020) 259-276.

¹⁵ On Slobodan Milošević see: L.J. Cohen, *Serpent in the Bosom: The Rise and Fall of Slobodan Milošević* (Boulder 2002); S. Đukić, *Milošević and Marković: A Lust for Power* (Montreal 2001); D. Doder en L. Branson, *Milošević: Portrait of a Tyrant* (New York 1999); A. LeBor, *Milošević: A Biography* (London 2002); L. Sell, *Slobodan Milošević and the Destruction of Yugoslavia* (Durham 2002); V. Stevanović, *Milošević: People’s Tyrant* (London 2002). And, on B/C/S, see: B. Jović, *Knjiga o Miloševiću* (Belgrade 2002); and I. Stambolić, *Put u bespuće* (Belgrade 1995).

communism go, as the plan was to impose Serbia's agenda on the rest of Yugoslavia through communist party hierarchy. Eventually, Milošević had to abandon communism and instead, using the existing infrastructure of the communist party of Serbia, he and his communist followers formed the Socialist Party of Serbia (the SPS) in July 1990 and went on to win the first multi-party elections in Serbia in December 1990. The inter-republican negotiations of a reformed Yugoslavia ended with Milošević rejecting two proposals for a preservation of the common state. First, in June 1991, Serbia rejected the Izetbegović-Gligorov proposal, named after the then presidents of respectively Bosnia-Herzegovina and Macedonia that was launched less than one month before the war broke out in June 1991. Second, Milošević was the only among six republican presidents who rejected the so-called Carrington Paper, a peace proposal for a continuation of a Yugoslav state. The crucial peace proposal envisaged Yugoslavia as a confederation as negotiated between the republican leaders during the Hague Conference under auspices of the European Community (now the EU). At the plenary session of 8 October 1991, Milošević rejected the proposed confederation model of Yugoslavia. Milošević's reaction of the Hague Conference's Framework for the future of Yugoslavia - also known as the Carrington Paper - has been cited by historians to challenge his overt rhetoric that he was in favour of preservation of Yugoslavia while the others - in particular Slovene and Croatian leaderships - were destroying it.

2.2. Which side is to be blamed for the outbreak of the violence?

There are at least two different approaches to the question of which side started the violence and engaged in the commission of the large-scale crimes to achieve its geo-political goals in the wake of the disintegrating Yugoslav state: (1) *Relativists*; (2) *Intentionalists*.¹⁶

Relativists built their arguments based on the resources that were available before the ICTY produced its first trial and related archives. When

¹⁶ This typology has been first developed by the author's PhD thesis, defended at the University of Amsterdam on 18 September 2015. There are four different approaches identified: the relativists, the intentionalists, the apologists, and the deniers. See: Tromp, "Echoes of Justice...", supranote 1. See also PhD thesis by N. Tromp, 'The Unfinished Trial of Slobodan Milošević: Justice Lost, History Told', available at: <https://dare.uva.nl/search?identifier=0ade644b-4d5d-4fc9-8e57-8188c9dfbba0>, geraadpleegd 5 augustus 2021.

the war violence broke out in 1991, scholars of International Relations who applied conflict theory to the Yugoslav crisis argued that all parties shared the responsibility for the violent escalation of the conflict because they all played according to the rules of the “zero-sum game”. They were prepared to use all available means, including military force, to achieve their political objectives. The use of violence to continue the political struggle had a single objective: victory, so the victorious party can determine who gets what. None of the parties were willing to compromise: the aim was winning. Historians with the knowledge of the region also argued that the violence that accompanied the disintegration of Yugoslavia resulted from a complicated interplay of many factors, leading to an escalation of the crisis that was beyond the control of one single party. These “*relativists*” see Serbia’s policies as a response to developments that were driven by leaders of Slovenia, Croatia, BiH, and Kosovo, and by the International Community. They saw Milošević as someone who genuinely wanted to preserve Yugoslavia but did not succeed, mostly because Slovenia and Croatia unilaterally declared independence in June 1991, which they saw as the reason for Yugoslavia’s disintegration.¹⁷

According to this approach, Milošević was an immensely ambitious politician who endeavoured to achieve more than he was capable of; his failure to preserve Yugoslavia was a result of a sequence of mistakes and failures – at the national and international level.¹⁸

This approach tends to relativise the crimes by stressing that in a full-scale war, all parties engage in commission of crimes. They find their arguments in the ICTY indictments in which the individuals from each side of the conflict have been indicted and tried. The fact that most of the Kosovo Albanian and Bosnian Muslim indictees have been acquitted did not persuade the *relativists* to accept the asymmetry in the commission of crimes and large-scale atrocities by the Serbian side.

The criticism of this approach revolves around the fact that the authors whose research could be considered a “*relativist*” approach did not – or could not – utilise the materials that have been made public by the ICTY trials. This

¹⁷ See for example: Cohen, *Broken Bonds*; Cohen, *Serpent in the Bosom*; A. Pavković, *The Fragmentation of Yugoslavia: Nationalism and War in the Balkans* (London 1997); Woodward, *Balkan Tragedy*; R. Hayden, ‘Constitutional Nationalism in the Former Yugoslav Republics’ *Slavic Review* 51 (1993) 654-673.; and, in B/C/S: D Jović, *Jugoslavija: država koja je odumrla* (Zagreb 2003);

¹⁸ For example, see: Jović, *Jugoslavija: država koja je odumrla*, 491-492; Woodward, *Balkan Tragedy*, 80; 94; Cohen, *Broken Bonds*, 130; 265.

material consists of a great amount of evidence that came from the state archives of the states involved and which would remain protected from the public for decades if it were not for the power of the ICTY to subpoena the states to provide the requested evidence.

Intentionalists build their arguments on the records of the criminal prosecutions at the ICTY and the intentions of the political and military elites whose policies and actions led to large-scale atrocities.¹⁹ Given the fact that the ICTY left an extensive archive, it is to be expected that any historical reconstruction of the wars in the former Yugoslavia will have to consider the materials produced at the criminal trials that were held at the ICTY, and other national courts.²⁰ That has not been an easy task so far. Every trial archive contains a huge amount of material in the form of evidence, trial transcripts and legal documents that are too extensive to be fully utilized in one comprehensive research. For example, the majority of the 161 ICTY indictees were Serbs. The explanation of the number of the Serb indictees is to be found in the fact it was the Serb armed forces who were involved in the armed conflicts on the territory of Croatia, Bosnia-Herzegovina and Kosovo in the period that stretched from 1990 to 1999. The ICTY only charged the Serb forces with genocide for the crimes committed on the territory of Bosnia and Herzegovina, indicting some 14 individuals for the crime of genocide of which seven have been found guilty of genocide. Also, only the President of Serbia – Slobodan Milošević - has been indicted and tried at the ICTY. He was indicted for the crimes that the Serb forces committed on the territory of Croatia (1990-1992 and in 1995); in Bosnia-Herzegovina (1992-1995); and

¹⁹ See: R. Teitel, *Transitional Justice* (New York 2000) 74; M. Osiel, *Mass Atrocities, Collective Memory and the Law* (Piscataway 1997) 100; and D. Goldgahen, *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust* (New York 1996).

²⁰ See the scholarly debate on the relevance of the Milošević trial: Human Rights Watch, *Weighing the Evidence: Lessons from the Slobodan Milošević Trial* (New York 2006); G. Boas, *The Milošević Trial: Lessons for the Conduct of Complex International Criminal Proceedings* (Cambridge 2007); J. Armatta, *Twilight of Impunity: The War Crimes Trial of Slobodan Milošević* (Durham 2010); T. Waters ed., *The Milošević Trial: An Autopsy* (New York 2014). For a representation of the trial from the Defence point of view, see: J. Laughland, *Travesty: The Trial of Slobodan Milošević and the Corruption of International Justice* (London 2007); G. Higgins, 'The Impact of the Size, Scope, and Scale of the Milošević Trial and the Development of Rule 73', *Northwestern Journal of International Human Rights* 7.2 (2009) 239-260.

Kosovo (1998-1999). Milošević was also tried for the crime of genocide on the territory of Bosnia-Herzegovina. His trial did not end in a judgment or a verdict due to his death in 2006. Nevertheless, his trial left an important archive with valuable historical resources needed for a historical reconstruction of the processes that led to the violent disintegration of Yugoslavia.

Indictees from the Croatian side were the second most represented group of the ICTY indictees, but in much smaller numbers. The Croatian forces were involved in the war on the territory of Croatia, and in the war on the territory of Bosnia-Herzegovina due to the large number of the Croats that lived there – who are referred to as the Bosnian Croats. The representatives of Bosnian Croats - politicians and military – have been indicted and convicted for the crimes committed on the territory of Bosnia-Herzegovina in the year 1993. However, three indictees - who stood trial for the period of the war in the summer of 1995 for the crimes committed during the military operation “Storm” – were acquitted. The operation “Storm” lasted from 4 to 8 August 1995 and it led to the military victory of the Croatian armed forces.

The Bosnian Muslim and Kosovo Albanian ICTY indictees were overwhelmingly acquitted. Of the two Macedonian officials indicted for the violence against Macedonian Albanians in the village of Ljuboten in 2001, one was found guilty and another one was acquitted.

Every criminal trial produces two competing narratives: a Prosecution narrative and a Defense narrative. The Prosecution’s narrative addressed the intentions of individuals who held power and thereby strongly reflected an *intentionalist* historical interpretation of the conflict. *Intentionalists* see the Yugoslav crisis as having been part of a planned strategy by Serbia’s political elites led by Milošević that depended on violence to meet pre-mediated geopolitical goals.²¹

The dominant “*intentionalist*” interpretation as produced by the ICTY trials has been that Serbia’s ethnocentric policies under Slobodan Milošević drove Slovenia and Croatia away from the Yugoslav Communist party and subsequently from the Yugoslav federation. Serbia’s plan A was to centralize the Yugoslav federation. Once Slovenia and Croatia declared independence,

²¹ See for example: N. Tromp, *Prosecuting Slobodan Milošević* (Abingdon 2016); S. Biserko, *Yugoslavia’s Implosion: The Fatal Attraction of Serb Nationalism* (Oslo 2012); Sell, *Slobodan Milošević and the Destruction of Yugoslavia*; and N. Cigar en P Williams, *Indictment in The Hague* (New York 2002).

Belgrade turned to Plan B, which aimed at creation of an ethno-national Serb state. This post-Yugoslav Serbian state would incorporate all Serb in a single state: Serbia was to keep Kosovo and be enlarged with the Serb designated territories in Croatia and BiH. To that effect, Belgrade mobilized the Croatian Serbs to use force to take the Serb designated territories in Croatia, and after achieving this, to cleanse them from the non-Serb population. By 18 August 1990, the local Serb leadership initiated an armed rebellion by cutting off the Knin region from the rest of Croatia, marking the beginning of the armed conflict. The result of this military campaign was the creation of the quasi-state *Republika Srpska Krajina* (the RSK) in April 1991 that covered one third of the territory of Croatia. The same pattern was followed in 1992 in Bosnia-Herzegovina, where the Bosnian Serbs created the *Republika Srpska* (the RS) in January 1992 – some three months before the war in Bosnia-Herzegovina broke out. It was the Serb policy of ethnic separation and ethnic homogenization in the Serb designated territories that led to commission of large-scale atrocities.²²

In Kosovo, Serbia introduced an apartheid rule in 1991 to keep Kosovo as an integral part of the Serb territory despite the revocation of Kosovo's autonomy in 1990. Until 1998, it engaged in efforts to change the ethnic composition in favour of Serbian rule. Serbia's crimes against the Kosovo civilian population led to the NATO intervention that lasted 78 days and ended with the capitulation of the Serbia's armed forces and its withdrawal from Kosovo on 10 June 1999, when Kosovo was put under UN Rule as stipulated in the UN Security Council Resolution 1244.²³

The criticism of the *intentionalist* approach to history uses the argument that although international criminal law deals with individual criminal responsibility, historians are also interested in the historical processes. It is thus important to stress that Slobodan Milošević did not invent Serbia's state ideology which aimed at creating an ethno-nationalist state. This ideology – also known as Greater Serbia ideology – has existed since the 19th century and has been changing its shape due to the political and historical circumstances. While the Prosecution recognized that Milošević came to power on the wings of an already potent Serb nationalist movement, the trial evidence presented by the Prosecution focussed on the material that would prove that he was not simply a puppet of that project. Indeed, once he rose

²² See: N. Tromp, *Prosecuting Slobodan Milošević*.

²³ See: UNSC, 'Resolution 1244', <https://unmik.unmissions.org/united-nations-resolution-1244>, geraadpleegd 5 augustus 2021.

to power, he became its omnipotent executor. His agenda to unite “all Serbs in a single state” was his path to criminality: the creation of the ethnic borders of the post-Yugoslav Serbian state by creating the RSK and RS led to large-scale atrocities against the non-Serb population.²⁴

III Why is the disintegration process of Yugoslavia still not completed?

Paradoxically, 30 years after the Yugoslav disintegration wars started, the disintegration process of Yugoslavia is still ongoing.²⁵ Serbia considers the borders of Kosovo and BiH open political questions and has territorial aspirations on the northern part of Kosovo as well as on the RS territory in Bosnia-Herzegovina. Subsequently, in the period between 1991 and 2008, seven new states emerged. Six of Yugoslavia’s successor states are UN member states, while Kosovo – the youngest state of all - functions as a *de facto* independent state. Two of the former Yugoslav states with Muslim population majority – Kosovo and Bosnia-Herzegovina - have been left territorially divided. Kosovo is split territorially by the exit of the Association of the Serb municipalities in the north of Kosovo. It is the part of Kosovo that Serbia still claims. Bosnia-Herzegovina has been territorially split by the existence of *Republika Srpska*, the war-time creation of the Serb armed forces that was given a status of a territorial entity within Bosnia-Herzegovina by the Dayton Peace Accords. Serbia also aspires to include the RS in its state borders. As long as Kosovo has not been recognised as a full UN member state and as long as the Dayton-based territorial division of Bosnia-Herzegovina is maintained, the disintegration process of Yugoslavia will be incomplete.

As argued in this article, the creation of the Yugoslav states and their violent disintegrations in 1945 and again in 1991 took place in the context of the change of the ideological paradigms in Europe and in the world after WWII and again after the Cold War. Yugoslavia’s disintegration in 1991 happened in the ideological vacuum that was created by the demise of the

²⁴ See: N. Tromp, “In Search of Truth at the Mass Atrocities Trials: Will the Lawyers and Judges Have the Last Word?,” *Journal of Comparative Law*, 2018, pp. 61-82.

²⁵ See: N. Tromp, “Misjudging History at the ICTY: Transitional, Post-Transitional and Strategic Narratives About Genocide in Bosnia and Herzegovina,” *European Papers* Vol. 5, 2020, No 3, pp. 1191-1223.

communism in Europe. As no clear principles were agreed upon to form the new states, the ethno-nationalist ideologies re-introduced the principle of “self-determination”. This principle was at the heart of the nationalist consensus leading to popular support for the nationalist state elites by the members of their ethnic groups. The war only strengthened nationalist consensus. Once the war was over and the borders of six of the seven post-Yugoslav states were also recognized internationally, the post-war elites did not move to socio-democratic or liberal consensus. Nationalism is still a dominant ideology in Serbia and the nationalist state elites keep the border issues an open political question, suggesting that the state formation process is still not finalized. The political futures of Kosovo and Bosnia-Herzegovina depend on Serbia’s geopolitical agenda. Since 2008, Kosovo has been struggling to become a full member of the UN. Bosnia-Herzegovina’s Euro-Atlantic integrations have not been supported by the RS leadership and the prospect of BiH becoming a full member of NATO or the EU is not a possibility in the near future. North Macedonia is a NATO member as of 2020, but the EU path will depend very much on Bulgaria and Greece –both EU states that have very specific concerns about the status of North Macedonia as an independent state. The two most successful post-Yugoslav states are Slovenia and Croatia. This is arguably a consequence of their EU memberships since 2004 and 2013 respectively.

The EU offers an alternative for the nationalist ideologies in the form of liberal democracy where the economic, social, and political criteria are combined with the set of values - respect for human dignity, freedom, democracy, equality, the rule of law and respect for human rights. Could this be the formula for replacement of the nationalist consensus to the liberal ones in the post-Yugoslav state that are actively seeking the EU membership?

Mythen van Kosovo: De Servische Identiteit en het Kosovovraagstuk

Melle Havermans

Dat Kosovo zich op 17 februari 2008 onafhankelijk van Servië verklaarde, lijkt een logisch gevolg van de situatie op de grond. De bevolking van Kosovo is, volgens de meest recente censusdata, voor meer dan 92% Albanees, terwijl in Servië zelf de Serviërs de overhand hebben.¹ Tussen beide etnische groepen zijn grote verschillen. Zo spreken de Albanezen in Kosovo hun eigen dialect van het Albanees, terwijl Serviërs Servisch spreken. Ook in religie verschillen beide groepen: Serviërs behoren in grote mate tot de Servisch-Orthodoxe Kerk, terwijl de Kosovaarse Albanezen overwegend soennitische moslims zijn.² De Albanezen in Kosovo hebben daarbij sterk het gevoel dat zij door de regering in Belgrado als tweederangsburgers zijn behandeld. De wonden van de Kosovo-oorlog (1998-1999) zijn zowel in Kosovo als in Servië nog duidelijk zichtbaar. Zou het niet beter zijn als Kosovo en Servië formeel en zonder bloedvergieten van elkaar werden gescheiden, zodat beide naties naast elkaar hun eigen pad kunnen bewandelen?

Dat was in ieder geval de gedachte van de Kosovaarse regering toen zij zichzelf onafhankelijk verklaarde. Verschillende internationale mogendheden, waaronder Groot-Brittannië, de Verenigde Staten en ook Nederland, deelden die visie. Servië ziet deze zaken radicaal anders. Hoewel in 2006 Montenegro zich zonder grote problemen na een referendum afscheidde van Servië, weigert Servië categoriaal ook maar enige stappen te zetten die zouden kunnen leiden tot erkenning van Kosovo als een soevereine staat. Servië ziet Kosovo nog steeds als een afvallige regio, en krijgt hierin steun van wereldmachten zoals Rusland, China en India.³ Hoewel er vanuit de internationale gemeenschap continu pogingen worden ondernomen de dialoog tussen Belgrado en Pristina – waar de Kosovaarse regering zetelt – te

¹ Omdat het Servische deel van de Kosovaarse bevolking weigert mee te doen aan door de Kosovaarse overheid gepleegde bevolkingsonderzoeken, is de precieze verhouding niet duidelijk. Echter vormen Albanezen al sinds de 19e eeuw de meerderheid, en is hun aandeel sindsdien alleen maar toegenomen. Zie: S. Zabërgja et al. *Population: By Gender, Ethnicity at Settlement Level* (Pristina 2013) 11.

² T. Judah. *Kosovo: What Everyone Needs to Know* (Oxford 2008) 8-9.

³ V. Kiprop. *Which Countries Recognize Kosovo?* (GraphicMaps 2008). <https://www.graphicmaps.com/which-countries-recognize-kosovo> Geraadpleegd op 05-02-2019.

openen, zijn beide partijen diep ingegraven in hun eigen stellingen, aangezien Kosovo precies hetgeen wil wat Servië niet zal geven: volledige onafhankelijkheid.⁴

Het conflict tussen Servië en Kosovo heeft in de academische wereld veel aandacht gekregen. Dergelijk onderzoek is echter veelal toegespitst op de zeer recente geschiedenis, bijvoorbeeld de effectiviteit van de NAVO-interventie tijdens de oorlog van 1998-1999 of de uitdagingen rondom het opzetten van zelfbeschikkingsinstituties in Kosovo. Hoewel dergelijk onderzoek zinvol en waardevol is, zijn de onderliggende redenen van het conflict nog grotendeels onderbelicht gebleven. Dit onderzoek probeert de vraag waarom Servië weigert de onafhankelijkheid van Kosovo te erkennen te beantwoorden vanuit de historische invalshoek. Hierin ligt de focus op mythevorming en identiteit.

Mythen, identiteit, territorium

In zijn werk *Imagined Communities* legt Benedict Anderson uit dat naties bedachte gemeenschappen zijn. Ze bestaan niet omdat de leden van de natie elkaar fysiek kennen, maar omdat het idee van de gemeenschap is verankerd in hun gedachtesystemen.⁵ Nationale mythen spelen een essentiële rol in het construeren van de natie. Dergelijke mythen bezorgen een gemeenschap zowel fysieke als niet-fysieke symbolen, zoals helden, een geboortegrond of een nationale vijand waartegen de eigen natie zichzelf af kan zetten. Door zich toe te spitsen op de eigen uniciteit helpen dergelijke mythen en daaruit voortvloeiende symbolen ook om het bestaan van de natie naar buiten toe te legitimeren. Deze nationale mythen worden vrijwel altijd in het verleden gevonden: dergelijke mythen zorgen er dus niet alleen voor dat de huidige leden van de natie zich met elkaar verbonden voelen, maar verklaren ook het bestaan van de moderne natie door deze met het verleden te verbinden. Het zijn nationale mythen die de natie, het nationaal bewustzijn, en de nationale

⁴ B. Stanicek. *Belgrade-Pristina Dialogue. The Rocky Road Towards a Comprehensive Normalisation Agreement.* (Brussel 2021) 1-2.

⁵ B. Anderson. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Londen 1991) 6.

identiteit vormen. Een natie zonder die verbindende mythen en symbolen – dus een natie zonder een verleden – zou simpelweg niet kunnen bestaan.⁶

Echter stuiten we hier ook op een probleem. Nationale mythen dienen een bepaald doel, namelijk het legitimeren van de natie. Ze zijn daarom zelden gebaseerd op een objectieve lezing van de geschiedenis. Maar al te vaak leunen ze op selectief gebruik of fabricatie van historische gegevens.⁷ De focus op de uniciteit kan ertoe leiden dat de eigen natie wordt afgezet tegen andere naties, een fenomeen dat etnische conflicten en repressie in de hand werkt.⁸ Ondanks deze kritiek blijft nationale mythologie een belangrijke plaats innemen in het nationale bewustzijn.

Wat veel nationale mythen met elkaar gemeen hebben, is dat ze het bestaan van de natie proberen te verklaren door haar oorsprong te vinden. Zodoende wordt er op zoek gegaan naar een ontstaansmythe. Volgens historicus Patrick Geary vinden de meeste moderne naties hun ontstaansmythe in hun middeleeuwse verleden.⁹ Op deze manier verbinden ontstaansmythen de huidige natie met hun voorouders, maar geven de moderne natie ook een historisch leefgebied, waar dan weer territoriale claims aan worden opgehangen. Geary schrijft hierover dat ‘etnische claims vereisen [...] het recht van die natie om over haar historische gebied te heersen, dat vaak wordt gedefinieerd in de zin van middeleeuwse leefgebieden of koninkrijken, zonder dat hierbij rekening wordt gehouden met wie daar nu leeft.’¹⁰

Een ander overkoepelend idee dat nationale mythen met elkaar gemeen hebben, is de dader-slachtofferdynamiek. Hierin wordt de eigen groep afgedaan als historische slachtoffers, waardoor slachtofferschap deel wordt van de identiteit van die groep.¹¹ Tegelijkertijd bestaan er geen slachtoffers zonder daders, en net zoals het slachtofferschap deel wordt van de eigen identiteit, wordt een andere groep benoemd tot collectieve daders,

⁶ E.J. Hobsbawm, ‘Ethnicity and Nationalism in Europe Today’ in G. Balakrishnan ed., *Mapping the Nation* (Londen 2012) 255.

⁷ A. Schnabel en D. Carment. *Conflict Prevention from Rhetoric to Reality. Organizations and Institutions* (Lanham 2004) 45.

⁸ Anderson, *Imagined Communities*, 35.

⁹ P.J. Geary. *The Myth of Nations. The Medieval Origins of Europe*. (Princeton 2002) 18.

¹⁰ Ibidem, 11.

¹¹ S. Jankowitz 2018, ‘Intergroup Struggles over Victimhood in Violent Conflict. The Victim-Perpetrator Paradigm’, *International Review of Victimology* 24.3 (2018) 259-271: 260.

nationale vijanden. De dader-slachtofferdynamiek trekt een harde lijn tussen *wij* en *zij*, en helpt zo bij het vormgeven van de identiteit van de eigen groep.¹² Deze dynamiek kan tot gevolg hebben dat de eigen groep, in de overtuiging dat ze slachtoffer zijn en door vreselijke vijanden worden bedreigd, zelf ook schuldige wordt.¹³ Daarbij kan het geloof zelf slachtoffer te zijn van een nationale vijand ook gebruikt worden om op territoriale gebieden aanspraak te doen: leden, heilige plaatsen, of cultureel erfgoed van de eigen groep zouden immers nooit veilig zijn als het gebied waarin zij zich bevinden door nationale vijanden worden bestuurd.

Op deze manier zijn nationale mythen verbonden met de identiteit van die natie, en kunnen dezelfde mythen ook gebruikt worden om aanspraak te doen op een gebied. Om dit te illustreren, is de verhouding van Servië tot Kosovo een uitstekend voorbeeld.

De wieg van de natie

‘Kosovo – dat is de voornaam van Servië!’ Met deze woorden reageerde de toenmalig president van Servië, Vojislav Kostunica, op de onafhankelijkheidsverklaring van Kosovo in 2008. Binnenlands kon hij op veel bijval rekenen, waaronder van de Metropoliet van Belgrado, Amfilohije, die stelde dat Kosovo de ‘wieg van de Servische natie’ en zelfs het ‘Servische Jerusalem’ was.¹⁴ Hoewel in de omgang met separatistische regio’s doorgaans wordt verwezen naar nationale soevereiniteit, waren deze uitspraken van een andere aard. Ze verbonden het bestaan van de moderne Servische natie met de geschiedenis, en beargumenteerden zo waarom Servië het recht zou hebben Kosovo tot haar gebied te rekenen. Waarom?

In de ontstaansmythe van Servië speelt Kosovo een essentiële rol. Veel Serviërs delen de visie van Metropoliet Amfilohije, namelijk dat Kosovo de wieg van de Servische natie is. Vervolgens redeneren zij dat Servië derhalve niet zonder Kosovo zou kunnen bestaan. Geen enkel land, stellen zij, zou vrijwillig afstand doen van haar wieg, en de onafhankelijkheid van Kosovo is daarom geen bespreekbare optie.¹⁵

¹² M. Vuorinen, *Enemy Images in War Propaganda*. (Newcastle 2012) 2.

¹³ J.A. Mertus. *Kosovo. How Myths and Truths Started a War* (Berkeley 1999) 1.

¹⁴ Judah, *Kosovo*, 147.

¹⁵ Mertus, *Kosovo*, 281.

Waarom zou de wieg van Servië in Kosovo staan? Allereerst zouden de Serviërs van de moderne bevolkingsgroepen het langst in Kosovo wonen. Zij zouden zich, op uitnodiging van het Byzantijnse Rijk, in de zevende eeuw n.Chr. zich in de regio gevestigd hebben. Daarentegen zouden de Albanen pas in de elfde of twaalfde eeuw in Kosovo zijn gearriveerd.¹⁶ De zienswijze dat Albanen afstammelingen zijn van de Illyriërs – een bevolkingsgroep die lang voor de Serviërs ten tonele verscheen en de regio bevolkte – is volgens de Serviërs gebaseerd op feitelijke onjuistheden en wordt door één Servische historicus zelfs afgedaan als een ‘romantisch-historische these.’¹⁷ Het gegeven dat de Serviërs er eerder waren dan de Albanen is een belangrijk argument waarom Kosovo aan Servië toebehoort.

In de daaropvolgende eeuwen groeide Servië uit tot een belangrijk koninkrijk dat zich uitstrekte van Belgrado tot de Adriatische kust. In deze periode, die door sommigen gezien wordt als een Servische ‘Gouden Eeuw’ zou Kosovo onmisbaar zijn geweest. Zo hadden twee van de vijf Servische koninklijke dynastieën hun oorsprong in Kosovo, terwijl de uitbreiding van het Servische koninkrijk financieel onmogelijk zou zijn geweest zonder de minerale rijkdommen die zij in Kosovo konden ontginnen.¹⁸ Tenslotte bevond het oudste instituut van de Servisch-Orthodoxe Kerk, het Patriarchaat van Pec, zich in Kosovo.¹⁹ Kosovo was dus geen perifere provincie van het middeleeuwse Servië; het was het kloppend hart ervan.

Tot slot zou de belangrijkste gebeurtenis van de teloorgang van het Servische koninkrijk, de Slag bij het Merelveld (*Kosovo Polje*) in 1389 zich in Kosovo hebben afgespeeld. Serviërs geloven dat bij deze slag een Servisch leger in de pan gehakt zou zijn door een Ottomaans leger, een gebeurtenis die het einde van het Servische koninkrijk inluidde.²⁰ De Servische prins Lazar, die tijdens de slag het leven liet, zou zijn gestorven omdat hij de dood en vrijheid in het hiernamaals prefereerde boven een leven onder Ottomaans juk.²¹ Hoewel er veel kan worden afgedongen op de feitelijke juistheid

¹⁶ N. Malcolm. *Kosovo. A Short History*. (Londen 1998) 228-230.

¹⁷ D.T. Batakovic. ‘Kosovo and Metohija. History, Memory, Identity’ in: M. Vasiljevic ed., *The Christian Heritage of Kosovo and Metohija* (Los Angeles. 2015) 563-580: 573-574.

¹⁸ Judah, *Kosovo*, 19.

¹⁹ Z. Saskaovski. ‘Claims to Kosovo. Nationalism and Self-Determination’ in F. Bieber & Z. Daskaovski ed., *Understanding the War in Kosovo* (Londen 2003) 3-21: 15.

²⁰ Malcolm, *Kosovo*, 58.

²¹ R. Detrez. *Kosovo. De Uitgestelde Oorlog* (Baarn 1999) 20.

rondom deze herinnering van de Slag bij het Merelveld²² fungeert de slag als een talisman voor de Servische identiteit, en wordt ze regelmatig aangehaald om te beargumenteren waarom Kosovo van Servië dient te zijn.²³ 28 juni, de dag waarop de slag plaatsvond, staat in Servië bekend als Sint Vitusdag (*Vidovan*) en is nog steeds een belangrijke nationale herdenkingsdag.²⁴

Omdat Serviërs de oudste bevolkingsgroep van Kosovo zouden zijn, en Kosovo een essentiële rol speelde in zowel de bloei als de ineenstorting van het middeleeuwse Servische koninkrijk, is Kosovo een essentieel onderdeel van de Servische ontstaansmythe. De gedachte van Kosovo als de wieg van Servië werd razend populair in de negentiende eeuw, een tijd waarin Servië net als veel andere landen op zoek was naar een manier om de moderne natie aan haar historische voorvaderen te koppelen. In 1889 stelde de Servische minister van Buitenlandse Zaken, Cedomil Mijatovic, bijvoorbeeld dat Kosovo ‘een onuitputtelijke bron van nationale trots is. Belangrijker dan taal, en sterker dan de Kerk, verbindt deze trots alle Serviërs in één natie.’²⁵ Tegelijkertijd ontstond het Groot Servische Idee. Aanhangers van deze gedachte menen dat de Servische staat alle gebieden van het middeleeuwse Servische koninkrijk moet omvatten, waaronder Kosovo. Dat gebied hoorde op dat moment nog bij het Ottomaanse Rijk.²⁶

Zoals hierboven aangegeven valt er op deze lezing van de geschiedenis nogal wat af te dingen. Allereerst is de mythe gebaseerd op een subjectieve interpretatie van de geschiedenis. Hoewel Serviërs inderdaad al vanaf de zevende eeuw in Kosovo te vinden zijn, bestaat er een aannemelijke theorie dat de Albanen afstammen van de Illyriërs, een volk dat al sinds de oudheid het gebied bevolkt.²⁷ Daarbij is het niet zo dat Kosovo al sinds de eerste vestiging van Serviërs in de regio deel uitmaakte van het Servische koninkrijk: de formele integratie van Kosovo vond namelijk pas plaats in de tweede helft van de twaalfde eeuw.²⁸ Pas hierna vond de instelling van de Servisch-Orthodoxe Kerk in Pec, en de bouw van belangrijke religieuze gebouwen,

²² Zie hieronder.

²³ Saskalovski, ‘Claims to Kosovo’, 15.

²⁴ B92. ‘What is Vidovan, and why is it so important to Serbs?’ (2012). https://www.b92.net/eng/news/society.php?yyyy=2012&mm=06&dd=28&nav_id=81009. Geraadpleegd op 20 mei 2021.

²⁵ Judah, *Kosovo*, 21.

²⁶ Detrez, *Kosovo*, 28.

²⁷ Malcolm, *Kosovo*, 40.

²⁸ Detrez, *Kosovo*, 17.

plaats.²⁹ Ook het gegeven dat twee van de vijf Servische dynastieën hun wortels in Kosovo hebben is correct, maar dit gegeven impliceert automatisch dat de drie andere dynastieën elders hun oorsprong hebben. Tenslotte kan er ook op de gebeurtenissen van de Slag op het Merelveld behoorlijk wat worden afgedongen. Historisch bewijs suggereert namelijk de Servische legers niet verpletterend werden verslagen, maar dat de slag geen overduidelijke winnaar kende.³⁰ Hoewel deze uitkomst gunstiger was voor de Ottomanen dan voor de Serviërs – de Ottomanen hadden immers veel meer mankracht – zou het nog ruim een eeuw duren voordat de verschillende opvolgers van het Servische koninkrijk volledig in het Ottomaanse Rijk werden geïncorporeerd.³¹

Hoe dan ook, zelfs als de feitelijkheden rondom de mythe van de wieg in totaliteit correct zouden zijn en Kosovo inderdaad de geboorteplaats van de Servische natie is, kan men zich nog steeds afvragen of dit een basis is om moderne territoriale claims op te baseren. Van veel landen staat de wieg zagezegd bij de burens: Istanbul, de belangrijkste stad van de Griekse nationale gedachte, vinden we in Turkije, terwijl het centrum van Noord-Macedonisch nationalisme, Thessaloniki, in Griekenland ligt. Toch zijn dit vandaag de dag geen betwiste gebieden. Daarbij kan een ontstaansmythe een natie met een regio verbinden, maar betekent dit niet dat een middeleeuwse etniciteit of stam hetzelfde is als een moderne natie. De Serviërs die zeshonderd jaar geleden het Servische koninkrijk op hebben gebouwd zijn niet dezelfde Serviërs die we vandaag de dag in Servië of Kosovo aantreffen. Gebeurtenissen die zeshonderd jaar geleden hebben plaatsgevonden, kunnen simpelweg niet worden aangevoerd om territoriale claims te legitimeren.

Ondanks deze kritiek is de mythe van Kosovo als de wieg van Servië ook in de recente geschiedenis gebruikt om de Servische heerschappij over Kosovo te legitimeren. In 1988 stelde Slobodan Milosevic, toen nog de leider van de Servische communistische partij, in een toespraak dat Servië en Kosovo onlosmakelijk met elkaar verbonden waren omdat 'elke natie een liefde heeft die voor altijd haar hart verwarmd. Voor ons is dat Kosovo.'³² En bij een toespraak op Kosovo Polje een jaar later – precies 600 jaar na die legendarische slag op het Merelveld – beargumenteerde hij ook dat 'jullie

²⁹ M. Vickers. *Between Serb and Albanian: A History of Kosovo* (Londen 1998) 8.

³⁰ M. Glenny. *The Balkans, 1804-2012. Nationalism, War and the Great Powers* (Londen 2012) 11.

³¹ Malcolm, *Kosovo*, 83.

³² *Ibidem*, 343.

[Serviërs] hier [in Kosovo] moeten blijven, zowel ter wille van jullie voorouders als jullie nageslacht.³³ Deze uitspraken leggen op heldere manier uit hoe territoriale claims kunnen voortvloeien uit historische mythevorming. Ook de afgelopen jaren is te zien dat de mythe nog springlevend is. Zo werd er in 2017 een poging gedaan de treinverbinding tussen Belgrado en Pristina te herstellen. Hoewel dit initieel als een positieve ontwikkeling werd gezien, werd al snel duidelijk dat het hier niet ging om een poging tot verzoening. Op de trein, die uit Belgrado vertrok, was groot de slogan 'Kosovo is Servië' (*Kosovo je Srbija*) te lezen, en aan de binnenkant van de trein waren allerlei afbeeldingen van Servisch erfgoed in Kosovo afgebeeld. Nadat de autoriteiten in Kosovo dreigden de trein op te blazen als deze de grens passeerde, werd de trein stopgezet, en werd de poging de verbinding te hervatten opgeschort.³⁴

In de Servische maatschappij wordt het idee dat de Servische wieg in Kosovo staat en dat de regio derhalve Servisch zou moeten zijn, breed gedeeld. Een opiniepeiling uit 2019 wees uit dat 75,5% van de ondervraagden van mening was dat Servië een historisch recht had om Kosovo te besturen, en 68,5% vond dat Kosovo het hart van Servië was. Daarbij verklaarde een overduidelijke meerderheid zich tegen erkenning van Kosovo: 68,7% vond dit verraad. De stelling dat erkenning schande en vernedering voor Servië zou betekenen kon rekenen op bijval van 68,2% van de deelnemers aan de peiling.³⁵ Dit sentiment is ook terug te zien in Servische populaire cultuur. Het nummer *Dogodine u Prizrenu* (*Volgend Jaar in Prizren*) van de bekende rapgroep Beogradski Sindikat bevat bijvoorbeeld de tekst dat Kosovo 'de bron en de rivierbedding is waaruit de [Servische natie] ontspringt', en dat Serviërs zich hopeloos voelen omdat 'een natie zonder zijn oorsprong een opgedroogde rivier is'. In het jaar dat het nummer uitkwam werd het bijna vijf miljoen keer bekeken.³⁶ De mythe van de wieg als legitimatie van Servische territoriale claims is dus nog springlevend.

³³ Judah. *Kosovo. War and Revenge* (Londen 2000) 52.

³⁴ C. Dwyer. 'Kosovo, Serbia Exchange Heated Words Over Train Stopped At The Border' (2017) <https://www.npr.org/sections/thetwo-way/2017/01/15/509957543/sparks-on-the-tracks-kosovo-serbia-spar-over-train-stopped-at-the-border?t=1595333590782> Geraadpleegd op: 21 juni 2020.

³⁵ United States Embassy in Serbia & Center for Social Dialog and Regional Initiatives. *Normalization of relations between Belgrade and Pristina from Citizens Perspective. What we Know and Feel?* (Belgrade 2019) 16.

³⁶ Beogradski Sindikat. 'Dogodine u Prizrenu' (2018). <https://www.youtube.com/>

Slachtoffers en daders

In maart 2004 braken in Kosovo de heftigste rellen sinds de Kosovo-oorlog uit. Door een combinatie van hoge werkloosheid, etnische frustraties en de ‘moord’ op vier Albanese jongens – later bleek het te gaan om een ongeval – sloeg de vlam in de pan. Albanese menigten vielen Serviërs aan, plunderden hun huizen, en staken kerken in de brand. De lokale politie en internationale veiligheidsdiensten verloren de grip op de situatie volledig. De rellen kostten het leven van zestien Serviërs en elf Albanen, en door het geweld ontvluchtten nog eens 4100 Serviërs en andere etnische minderheden Kosovo.³⁷ Het geweld en de rol van de internationale veiligheidsdiensten werd luid veroordeeld. In Servië zelf, waar naar deze gebeurtenissen vaak wordt verwezen als een ‘pogrom’³⁸ of ‘Kristallnacht’³⁹ heerst de zienswijze dat de rellen een uitgestippeld doel hebben: de Albanese daders wilden Kosovo zuiveren van haar Servische bevolking en erfgoed.⁴⁰

Dat Serviërs in Kosovo slachtoffers zijn van geweld dat erop gericht is om ze ofwel met geweld te assimileren, ofwel uit Kosovo te verdrijven, is binnen Servië een algemeen geaccepteerd narratief. De onderdrukking die ze te verduren hebben gehad, zou al direct na de val van het Servische koninkrijk zijn begonnen. De nieuwe heersers, de Ottomanen, zouden de christelijke bevolking na de verovering van de regio hebben willen bekeren tot de islam door middel van extra belastingen en andere maatregelen.⁴¹ Ottomaanse discriminerende wetgeving zou voort blijven bestaan tot 1912, toen Kosovo tijdens de Eerste Balkanoorlog door Servië werd veroverd.

watch?v=uFH8lwX7eT4&has_verified=1. Geraadpleegd op: 23 april 2019.

³⁷ Human Rights Watch. *Failure to Protect: Anti Minority Violence in Kosovo, March 2004*. (New York: 2004) 2.

³⁸ K. Dragan. *March Pogrom in Kosovo and Metohija. March 17-19, 2004: with a survey of destroyed and endangered Christian cultural heritage*. (Belgrado 2004) 17.

³⁹ D.T. Batakovic. ‘Kosovo & Metohija. A Negotiated Compromise vs Chaos and Instability’ (2012). http://www.batakovic.com/en/full-story/21/2012/02/22/kosovo--metohija_-a-negotiated-compromise-vs_-chaos-and-instability.html. Geraadpleegd op: 24 november 2019.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Saskalovski, ‘Claims to Kosovo’, 14.

Toch waren het niet de Ottomanen voor wie de Serviërs moesten vrezen. Veel erger nog waren de Albanezen. In tegenstelling tot Serviërs speelde religie geen belangrijke rol in hun identiteit, en daarom waren ze veel ontvankelijker voor de Ottomaanse pogingen hen te bekeren.⁴² Waar de Serviërs vanwege hun geloof tweederangsburgers werden, en gedoemd waren hun leven in armoede en angst te leiden, konden Albanezen door hun bekering privileges verkrijgen en klimmen op de sociaal-economische ladder. Zodoende groeiden de groepen uiteen, en kwamen ze op sociaal en politiek gebied lijnrecht tegenover elkaar te staan.⁴³

De Servische lezing van de geschiedenis laat geen twijfel over de manier waarop Albanezen met hun nieuwe privileges omgingen. Nadat de Albanezen tot de status van machthebber waren verheven, gebruikten zij hun nieuwe privileges om de Serviërs het leven zuur te maken en plunderden zij Servische dorpen en boerderijen, zonder vrees dat ze hiervoor bestraft zouden worden.⁴⁴ Na de Oostenrijks-Ottomaanse oorlog van 1683-1690, waarin Serviërs de kant van de Oostenrijkers hadden gekozen, hielpen Albanezen Serviërs uit Kosovo te verdrijven, om zichzelf hierna te vestigen op de landerijen die door de Serviërs achtergelaten waren.⁴⁵

Hoewel het geweld van de Albanezen tegen de Serviërs tot dan toe een opportunistisch karakter had, betekende het groeiend Albanees nationalisme in de negentiende eeuw volgens de Serviërs dat het geweld ook een ideologische lading kreeg. Albanees nationalisme zou namelijk essentieel anti-Servisch zijn, en het doel van de Albanezen in Kosovo zou dan ook het verdrijven van alle Serviërs uit de regio zijn.⁴⁶ De Servische historicus Dusan Batakovic spreekt in deze periode zelfs van genocide.⁴⁷

Dit stelde Servië voor een belangrijk vraagstuk: het Servische prinsdom, dat in de 19e eeuw een hoge mate van autonomie binnen het Ottomaanse Rijk genoot en in 1878 zelfs helemaal onafhankelijk werd, was het al gelukt Servië en Serviërs veilig te stellen van onderdrukking.⁴⁸ Als

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ D.T. Batakovic, D.T. *Kosovo and Metohija: Living in the Enclave* (Belgrado 2012) 20.

⁴⁵ Ibidem, 27-28.

⁴⁶ Ibidem, 37.

⁴⁷ D.T. Batakovic. 'The Kosovo Chronicles. Chapter Five' (Belgrade 1992). Chapter Five. https://www.rastko.rs/kosovo/istorija/kosovo_chronicles/kc_part2c.html. Geraadpleegd op 18 oktober 2019.

⁴⁸ Malcolm, *Kosovo*, 201.

Kosovo ook tot Servië zou behoren, zou ook hier de bevolking bevrijd worden en de 'wieg' worden veiliggesteld. Deze gedachtegang, die nog eens versterkt werd door de Groot-Servische gedachte, leidde er inderdaad toe dat Servië in 1912 Kosovo veroverde, een gebeurtenis die zowel door de Serviërs in Servië als de Serviërs in Kosovo werd gevierd.⁴⁹

Deze lezing vertelt slechts één deel van het verhaal. Zo was de Ottomaanse onderdrukking van de Serviërs niet zo heftig als men vaak doet voorkomen, en van gedwongen bekeeringen was in het begin van de Ottomaanse heerschappij geen sprake. Omdat het Ottomaanse Rijk zich in deze tijd snel uitbreidde hadden de machthebbers vooral behoefte aan manschappen om in oorlogen te vechten en geld om hiervoor te betalen. Een onwillende bevolking bekeren was helemaal niet in het voordeel van de Ottomanen.⁵⁰ Sowieso was het leven op het platteland niet zo slecht als soms wordt voorgedaan: de levensstandaard van de christelijke boeren in Kosovo lag iets lager dan van Christelijke boeren in West-Europa, maar stukken hoger dan in Rusland.⁵¹ Hoewel christelijk zijn in het door de Ottomanen bestuurde Kosovo wel degelijk nadelen met zich meebracht was er sprake van een religieuze tolerantie die voor zijn tijd relatief uniek was. Serviërs konden hun taal, religie en identiteit behouden. In 1557 stemden de Ottomaanse autoriteiten zelfs in met de heroprichting van het Patriarchaat van Pec, het belangrijke religieuze instituut dat na de verovering van Kosovo was opgehouden te bestaan.⁵²

Ook de sociaal-economische en politieke tegenstellingen tussen Serviërs en Albanen waren niet zo scherp als ze soms worden afgebeeld. In de vroeg-Ottomaanse periode is het niet zo dat Albanen zich *en masse* tot de Islam bekeerden. Sommigen bleven trouw aan hun orthodoxe geloof, terwijl anderen zich onder druk van Italiaanse missionarissen bekeerden tot het Rooms-Katholicisme. Het is zeker zo dat Albanen die zich bekeerden de sociale ladder konden beklimmen, maar dit privilege was maar voor zeer weinig mensen weggelegd. Het grootste deel van de Albanese bevolking deelde namelijk haar sociaal-economische positie met de Serviërs.⁵³ Over de gehele Ottomaanse geschiedenis van Kosovo kan wel met zekerheid gezegd worden dat de Serviërs niet altijd slachtoffers waren, en Albanen

⁴⁹ Judah, *Kosovo*, 39.

⁵⁰ Malcolm, *Kosovo*, 92-94.

⁵¹ Detrez, *Kosovo*, 21.

⁵² Vickers, *Between Serb and Albanian*, 19.

⁵³ *Ibidem*, 41.

ook niet altijd daders waren. Scheidingslijnen tussen beide groepen werden pas duidelijk toen opkomend nationalisme in de negentiende eeuw zorgden voor groeiend wantrouwen over en weer.⁵⁴ Wat echter tekenend voor deze periode was, is dat etnisch wantrouwen van hogerhand werd aangemoedigd. Om haar eigen legitimiteit te versterken, startte de Servische regering in het midden van de negentiende eeuw een hetze tegen de Albanezen en voegde daad bij het woord door in 1878 tussen de 60.000 en de 70.000 Albanezen het land uit te zetten, omdat zij als moslims een Ottomaanse vijfde colonne zouden vormen.⁵⁵ Andersom was het de Ottomaanse regering die Albanezen aanmoedigde hun frustraties op de Servische bevolking van Kosovo te richten.⁵⁶ Het was zeker waar dat de Albanezen in Kosovo het beter hadden dan de Serviërs aldaar, maar vaak hadden beide groepen even zwaar te lijden onder geweld en uitbuiting van lokale leiders.⁵⁷ Het was dus geen eeuwige, vaststaande haat dat ze tegenover elkaar kwamen te staan, maar manipulatie. Tragisch genoeg zou vergelijkbare manipulatie ook een belangrijke rol spelen in het etnische geweld van ruim honderd jaar later, tijdens de oorlogen van de Joegoslavische secessie.⁵⁸

Toch is de dader-slachtofferdynamiek niet weg te denken uit het Servië-Kosovoconflict. Onder Serviërs heerst actief het idee dat zij altijd slachtoffer zijn geweest van Albanezen, die niets anders willen zien dan een etnisch zuiver Kosovo, onafhankelijk van Servië. Vice versa geloven Albanezen dat zij onder Servische heerschappij altijd als tweederangsburgers behandeld zullen worden.⁵⁹

Bij dit idee van eigen slachtofferschap komen ook duidelijke vijandbeelden naar boven, die niet alleen slaan op de huidige situatie maar ook gekoppeld worden aan het verleden. Zo verklaarde een geïnterviewde Serviër dat '[...] het altijd al zo geweest is. Tijdens de Turkse overheersing waren zij [Albanezen] het die onze mannen vermoordden en onze vrouwen verkrachtten. Die Albanezen hebben de Serviërs altijd al gehaat. Het enige

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Malcolm, *Kosovo*, 228-230.

⁵⁶ Ibidem, 234-235.

⁵⁷ Ibidem, 178.

⁵⁸ S. Majstorovic. 'Ancient Hatreds or Elite Manipulation?. Memory and Politics in the Former Yugoslavia' *World Affairs* 159.4 (1996). 170-182: 178.

⁵⁹ H. Zdravkovic-Zonta, 'Narratives of Victims and Villains in Kosovo.' *Nationalities Papers* 37.5 (2009). 665-692: 675.

dat ze willen is ons allemaal vermoorden.’⁶⁰ Ook bevolkingsonderzoeken geven aan dat een gevoel van slachtofferschap, en daaruit voortvloeiende vijandbeelden, in Servië wijdverspreid zijn. Zo gelooft een meerderheid van de Serviërs dat ze slachtoffer zijn van verraderlijke Albanezen of zelfs van een internationale samenzwering; tegelijkertijd zou maar liefst 81,5% het niet accepteren als een Albanees met een familielid zo trouwen en verklaarde 75,8% dat ze het uit den boze vonden als hun (klein)kinderen een Albanese leerkracht zouden hebben.⁶¹ Dit soort vijandbeelden maken toenadering zo goed als onmogelijk.

Servisch slachtofferschap in Kosovo wordt ook regelmatig door Servische politici aangevoerd als argument om actief in Kosovo betrokken te blijven. In 2017, een dag na het hierboven beschreven treinincident, stelde toenmalig Servisch president Tomislav Nikolic dat ‘elke poging van Pristina om een conflict te veroorzaken, slecht voor ze zal aflopen.’ Ook dreigde hij het Servische leger naar Kosovo te sturen als er bij het incident of in de dagen erna Servische slachtoffers zouden vallen.⁶² Een jaar later stelde vice-directeur van het Servische Kosovosecretariaat, Dusan Kozarev, dat er een humanitaire ramp dreigde voor de Serviërs in Kosovo. De oorzaak voor deze dreigende catastrofe was dat Kosovo door vijandige Albanezen werd bestuurd. Daarentegen zou zo’n ramp ondenkbaar zijn als de Serviërs het voor het zeggen zouden hebben.⁶³

Conclusie

Na de Kosovo-oorlog van 1998-1999 is het Servië-Kosovoconflict verworpen tot een bevroren conflict. Dit is nog eens versterkt door de eenzijdige onafhankelijkheidsverklaring van Kosovo in 2008, waarna Kosovo door ongeveer de helft van alle landen ter wereld werd erkend. Echter, zolang

⁶⁰ Ibidem, 674.

⁶¹ United States Embassy in Serbia; Center for Social Dialog and Regional Initiatives. 2019. *Normalization of relations between Belgrade and Pristina from Citizens Perspective. What We Know and Feel?* (Belgrade CSDRI.) p.11.

⁶² B92. “If Serbs are killed, we’ll send army to Kosovo” - president.’ (2017). https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2017&mm=01&dd=15&nav_id=100237 geraadpleegd op 24 mei 2021.

⁶³ Tanjug. ‘Kozarev: Eleventh Hour for the international community to react.’ (2018) <http://www.kim.gov.rs/eng/v529.php> geraadpleegd op 24 mei 2021.

Servië Kosovo niet erkent zal de situatie bevroren blijven, en dit heeft voor zowel Servië als Kosovo nadelige effecten. Kosovo blijft in een internationaal vagevuur, dat niet bepaald bevorderlijk is voor het toekomstperspectief van het land. Tegelijkertijd is normalisatie van de relatie tussen Servië en Kosovo een voorwaarde voor toetreding van Servië tot de Europese Unie, maar zolang Servië de hakken in het zand zet is enige significante normalisatie zo goed als uitgesloten.⁶⁴

Toch kan het conflict niet gevat worden in een simpele kosten-batenanalyse. De Servische positie in het conflict wordt in sterke mate bepaald doordat Kosovo een essentiële rol speelt in de Servische nationale mythologie. Kosovo zou de wieg van de Servische beschaving zijn en Serviërs en hun erfgoed zouden niet veilig zijn als Kosovo geen integraal deel van Servië is. Hoewel het nationaliteitsvraagstuk tijdens de communistische periode naar de achtergrond verdween, rakelden politici zoals Milosevic deze mythologische betekenis van Kosovo voor Servië weer op en wisten mede hierdoor de macht te verkrijgen. In het postcommunistische tijdperk is het precies deze mythologie geweest waardoor Servië blijft beweren dat het het recht heeft om over Kosovo te heersen.

Het is betreurenswaardig dat deze mythologische onderlaag van het conflict geen rol van betekenis lijkt te spelen in de internationale, en vooral Westerse, pogingen om in het conflict te bemiddelen. Vaker wordt verwezen naar de aanwezige situatie – de etnische scheidingslijn tussen Servië en Kosovo – of het gegeven dat Servië er ook baat bij zou hebben de betrekkingen met Kosovo te normaliseren of Kosovo zelfs te erkennen. Dat is misschien waar, maar zolang een grote meerderheid van de Servische bevolking een dergelijke toenadering ziet als verraad, zal geen enkele Servische regering hiermee instemmen. De enige manier om tot een oplossing van dit conflict te komen, is als er meer begrip is voor precies die dieperliggende oorzaken. Door hiernaar te luisteren en hiermee rekening te houden in het maken van beleid, kan de angel uit het conflict worden gehaald. Dat betekent niet dat de mythe in zijn geheel ontkracht dient te worden, maar wel dat de concrete claims die Servië nu op Kosovo legt, afgezwakt kunnen worden.

Natuurlijk is deze casus niet uniek. Zoals hierboven aangegeven zijn nationale mythen essentieel voor het ontstaan en bestaan van naties. Of het nu gaat om

⁶⁴ EURACTIV. *European Parliament adopts Serbia's EU progress report.* (2021). https://www.euractiv.com/section/politics/short_news/european-parliament-adopts-serbias-eu-progress-report/ geraadpleegd op 24 mei 2021.

de Nederlandse handelsmentaliteit, de Amerikaanse vrijheid of de Jordanische Hasjemitische koninklijke dynastie, die beweert af te stammen van Mohammed, overal ter wereld liggen dergelijke mythen aan de basis van de natie. Deze mythen kunnen onschuldig van karakter zijn maar kunnen er ook voor zorgen dat een natie zich afzet tegen anderen - met alle gevolgen van dien. Het is daarom belangrijk dat dergelijke mythen behandeld worden als wat ze zijn: het zijn mythen, geen geschiedenis.

Koninklijk Nederlands
Historisch Genootschap

WORD LID VAN Jong KNHG

De jongerentak van de
beroepsvereniging voor historici

**VERGROOT JE NETWERK,
BEZOEK INTERESSANTE EVENEMENTEN
EN ONTWIKKEL JE MET LEERZAME WORKSHOPS**

**Student? Meld je vóór 1 januari 2022
aan en geniet van 12 maanden gratis
lidmaatschap en kosteloze toegang
tot reguliere KNHG-congressen!**

DAARNA KOST EEN LIDMAATSCHAP SLECHTS 20 EURO PER JAAR

Volg Jong KNHG ook online:

Kijk voor meer informatie op:

<https://knhg.nl/jong-knhg/>

Contact: jongknhg@gmail.com

Corruption and competing norms in the post-communist Russian military

Laura Brinkhorst

Introduction

‘Stop the epidemic of theft in the forces.’ This was what defence minister Sergei Ivanov had to say about the state of the Russian military in 2002. At that time, he had labelled counteracting theft in the military as the most important current task of the Ministry of Defence.¹ These might have been big words at the time, but today corruption in the Russian military is still a tenacious problem which does not seem to be effectively countered. This article therefore deals with the question why corruption in the post-communist Russian military is such a pervasive problem and what role the transition to the post-communist era plays in this.

Today, it is well-known that embezzlement of defence budgets and theft of military equipment have always been major issues, both in Soviet times and post-Soviet times. It is estimated that in the 1990s about fifty percent of the defence budget simply disappeared. However, the manner in which corruption happened has changed over time. It seems that corruption in post-communist times has become more sophisticated. Where theft and resale of military equipment was particularly prominent in the Yeltsin period, in the Putin period embezzlement of budget money has been most prominent. One can thus observe a shift from plain, old-fashioned theft in the late communist period, towards more white-collar type crimes related to embezzlement and fraud in the post-communist period. This is illustrated by the fact that even though budget allocations rose dramatically in the Putin period, very little new equipment entered the military since 2000 and 2001.² All these crimes are related to corruption and in the following I will attempt to explain why and how this happened and why Russia has been unsuccessful so far in countering it.

Before one can start analysing corruption, a definition is needed. Ever since antiquity there has been talk of and discussion about persons

¹ T. Bukkvoll, ‘Russian Military Corruption – Scale and Causes’, Norwegian Defence Research Establishment (8-11-2005), 7.

² Bukkvoll, ‘Russian Military Corruption – Scale and Causes’, 11, 12 and 13.

misusing their power for personal gain.³ The most widely used definition of corruption is the one by Joseph Nye: 'behaviour that deviates from the formal duties of a public servant for personal, financial or political gain, that of family, or a private clique, through bribery, nepotism, embezzlement or fraud.'⁴ Unfortunately, for a historical study this definition is somewhat limited because it does not take the historical context in which corruption occurs into account. Political scientist Michael Johnston fills up this gap by arguing that corruption takes place in a certain socio-historical context which one needs to investigate in order to arrive at a proper definition of corruption.⁵ He emphasizes that one should look at the interaction between social and legal norms on the one hand and the meaning of corruption on the other. According to him, social norms play a significant role in what is seen as corruption during a certain period in history.⁶ This idea, that one should closely examine the historical context in which corruption takes place, is central to the method employed in this article.

Besides knowing what corruption is, one needs to know how it arises. This can be explained by the concept of 'competing norms'. Norms are rules by which, in this case soldiers, live. They are derived from common values such as truthfulness and integrity and serve to prevent things like power abuse. If these norms are however unclear or if there are multiple sets of norms present in a social situation, it could be that these norms will conflict. This is called 'competing norms' and it is a breeding ground for corruption.⁷ In the case of the Russian military, it will become

³ R. Kroeze, A. Vitoria and G. Geltner, *Anticorruption in History. From Antiquity to the Modern Era* (Oxford 2018), 2.

⁴ J. Mendilow, 'Introduction – Corruption and Governmental Legitimacy. A Twenty-First-Century Perspective' in: J. Mendilow and I. Peleg eds., *Corruption and Governmental Legitimacy: A Twenty-First-Century Perspective* (Lanham 2018) 1-19: 3, 4.

J.S. Bos, *Corruptie in Nederland en Duitsland: Incidenteel of ingebed? Corruptiebestrijding in Nederland en Duitsland in internationaal en nationaal perspectief* (Heerlen 2015), 34.

⁵ T. Kerkhoff, R. Kroeze and P. Wagenaar, 'Corruption and the Rise of Modern Politics in Europe in the Eighteenth and Nineteenth Centuries', *Journal of Modern European History* 11:1 (2013) 19-30: 25.

D.B.R. Kroeze, *Een kwestie van politieke moraliteit. Politieke corruptieschandalen en goed bestuur in Nederland, 1848-1940* (Hilversum 2013), 10.

⁶ M. Johnston, 'The Political Consequences of Corruption. A Reassessment', *Comparative Politics* 18:4 (1986) 459-477: 461.

⁷ A. Karsten and H. von Thiesen, 'Einleitung: Normenkonkurrenz in historischer Perspektive', *Zeitschrift für Historische Forschung* 50 (2015) 7-20: 9.

clear that there is a major discrepancy between the formal military norms and informal work floor norms which lead to actual cases of corruption.

Another helpful methodological device is the corruption categorization of the German historian Frank Bajohr. Firstly, he describes institutional corruption which has to do with corrupt practices being part of the system. Integrated systems of patronage are examples of this. This type of corruption is not about individuals who abuse their power, but about a system that allows and forces them to do so. Secondly, there is tolerated corruption which is more concerned with the individual. Tolerated corruption occurs when someone abuses their power and breaks a formal norm, but no action is taken. Tolerated corruption is often the result of a dominance of informal norms over formal norms. For example, a soldier knows that stealing military equipment is strictly forbidden, but does it anyway because he knows that the informal norm (stealing is permitted) is what dominates that social situation. Tolerated corruption is also often the result of a system incapable of countering corruption effectively. This brings us to the third type: countered corruption. Countered corruption occurs when issues that directly harm the state are actively countered. This article will make clear that in the Russian military, this is very problematic. Lastly, it is important to note that the boundaries between these types of corruption are not static but also merge into and reinforce each other.⁸ To sum up, by identifying corruption cases as institutional, tolerated or countered one gets a better grip on the nature of these crimes and by examining competing norms one can get a better understanding of the reasons why and how it occurs.

Institutional corruption

In modern Russia, corruption is present in all layers of government. The Defence Ministry and the military are considered one of the most corrupt branches of government.⁹ As said, corrupt are those practices that are

⁸ F. Bajohr, 'The Holocaust and Corruption', *Networks of Nazi persecution: bureaucracy, business and the organization of the Holocaust* (2005) 118-138: 132.

F. Bajohr, *Parvenüs und Profiteure Korruption in der NS-Zeit* (Frankfurt am Main 2001), 11.

⁹ P. Beliakova and S. Perlo-Freeman, website World Peace Foundation 'Corruption in the Russian Defense Sector' (11-5-2018), 3.

formally prohibited because they undermine the state, but happen anyway. This is of course a contradiction. If a government knows that practices like bribing and theft by officials are harmful to the state, why not counter that harshly? This is because sometimes corrupt practices become so ingrained in the state system that the system cannot function without it. This way, corruption becomes something functional that is part and parcel of the system: institutional corruption.

In terms of the Soviet and Russian military, scholars argue that corruption is at least in part caused by institutionalized informal norms among military officers. This is illustrated by an example from the early 1990s with the Soviet troops in the Western Group of Forces stationed in Germany. It is widely recognized that corruption in this group was particularly serious. In 1995, a Belgian businessman told the *Moscow News*: 'It was a revelation for me when I came to understand shortly after, that their [the officers'] personal gain overshadowed everything else: the interest of the cause, the state of their own army. You cannot even imagine what sums of money were thrown to the wind for some official to be able to receive a bribe.'¹⁰ Over time it has become apparent that in the Western Group accepting bribes, selling off state property, and other corrupt activities had become common practice and were often well organised. It is clear that somewhere along the way the formal Soviet military norms have clashed with the informal work floor norms and that this clash has resulted in a breeding ground for corruption.

The conflict between the formal army norms and corrupt informal norms can be explained by a number of things. One factor is that officers might feel a certain disillusionment with military service. This has to do with the fact that the military profession in Soviet days was both prestigious and relatively well paid. In post-Soviet times, this is no longer the case. The military has suffered a decline in status and budgets which has led to a certain degree of neglect. This in turn, has led to disappointment and dissatisfaction, especially among the officers' ranks. As a consequence, at least some officers have turned to illegal practices in order to cope with post-communist conditions. The idea is that because of the inability of the state to distribute (military) resources evenly, corruption is necessary to take care of oneself and is therefore justified. The example of a prosecuted officer stating to the Military Procuracy 'we are not stealing, just compensating for what the government is not giving us' is very telling in

¹⁰ Bukkvoll, 'Russian Military Corruption – Scale and Causes', 21-23.

this respect.¹¹ One part of the problem thus seems to be that officers no longer trust the state. They take matters into their own hands and try to ensure their own wellbeing by means of power abuse and corruption.¹²

The difficult conditions of the Russian military in the post-communist era and the 'compensation response' is not the only factor that has to be taken into account when trying to explain institutional corruption. One must not forget that the Soviet and Russian military have a tradition of patronage and permitting high-ranking officers special privileges. These privileges have ranged from patronage, which protected and promoted family of officers, to the usage of soldiers' labour, to build holiday homes for generals.¹³ Next to the disillusionment of the officer corps after the fall of communism, there has thus been a long-standing tradition of corrupt practices such as patronage and misuse of power. In connection to the 'compensation argument', it is safe to say that the corruption following the post-communist era was made easier by these already existing corrupt systems. The fact that one can point to a tradition of corruption within the military means that countering corruption is not very high on the government's agenda.

The institutional corruption described above has various implications for the Russian military in terms of its strength and effectiveness. First of all, corruption breaks down military discipline, something that is immensely important for an institution concerned with the safety and protection of the state. Also, if a soldier sees his commander getting away with doing illegal things, he might think he can do the same and act on it. This top-down development then makes the whole Russian military prone to corruption. As a consequence, it becomes nearly impossible to punish subordinates for illegal activities since the higher officers, who should be prosecuting them partake in these activities too. The result is that corrupt military personnel is rarely punished for their crimes. The notion that one can get away with corruption becomes widespread which results in the idea among military personnel that there is virtually no penalty for bribing, accepting bribes, selling off state property or otherwise putting one's own interest in front of that of the state.¹⁴ This

¹¹ Bukkvoll, 'Russian Military Corruption – Scale and Causes', 22 and 23.

¹² J.G. Mathers, 'Corruption in the Russian Armed Forces', *The World Today* 51:8/9 (1995) 167-170: 170.

¹³ Mathers, 'Corruption in the Russian Armed Forces', 169.

¹⁴ *Ibidem*, 170.

undermines the whole system. Corruption might thus be fruitful in the short run and on the individual level, but in the long run it is very damaging indeed.

As a result of widespread corruption Russia has sometimes been labelled a 'kleptocracy'.¹⁵ In such a system, the personal enrichment of the ruling elite is a primary goal of regime policy. To achieve this, the resources of the state are systematically plundered for the benefit of this elite.¹⁶ In a 'kleptocracy', corruption is not necessarily a 'problem' within the system, it is part of it. Since corruption in Russia has become so common, the public is quite tolerant towards corruption too. Researcher Vitaly Nomokonov has argued that 'corruption has a social role in Russia', and that at this point a certain degree of corruption is required to keep the system going.¹⁷

Tolerated corruption

The second type of corruption I wish to address is tolerated corruption. Tolerated corruption differs from institutional corruption in the sense that the latter type has to do with the workings of the state whereas tolerated corruption is generally about crimes that are recognized as damaging and should be countered when stumbled upon. One example of tolerated corruption is the very common practice of bribing army officials to avoid conscription. This is such a common practice that young people save their money for it just as they would when buying a car. It has been estimated that more than half of the young men exempted from military service obtained the exemption by means of bribery.¹⁸ The paradox here is that offering a bribe to avoid conscription is an unwanted practice because it could weaken military potential, while at the same time this specific corrupt act almost ceases to be a crime because it is a tolerated practice.

Another example are officers that manipulate data about their troops by presenting their number of staff members to be higher than they actually are. Since budget allocations are calculated based on the number of subordinates an officer has, they are capable of receiving more money than

¹⁵ Beliakova and Perlo-Freeman, 'Corruption in the Russian Defense Sector', 2.

¹⁶ Ibidem, 2.

¹⁷ Bukkvoll, 'Russian Military Corruption – Scale and Causes', 29 and 20.

¹⁸ M. Levin and G. Satarov, 'Corruption and institutions in Russia', *European Journal of Political Economy* 16 (2000) 113-132: 124.

they actually need. This way, they are able to take the surplus money for themselves. Important to note in this respect is that this practice is enhanced by the fact that military salaries are paid in cash. They are not directly transferred to bank accounts, which makes detecting this type of crime incredibly difficult.¹⁹

One of the most poignant cases of tolerated military corruption took place during the Second Chechen War from 1999 to 2009 when Islamic fighters from Chechnya, a constituent republic of Russia located in the North Caucasus, infiltrated the Dagestan region declaring it an independent state. Russia reacted by sending troops and was able to restore Russian control in May 2000. Still, Chechen militant resistance continued until 2009.²⁰ During this conflict various corrupt acts were committed by Russian military personnel. Russian officers and privates sold weapons to the Chechen resistance, thereby helping their own enemies and weakening themselves. Fuel for army vehicles was also sold to citizens in the area for personal enrichment, again weakening their own combat potential. There have also been cases of higher officers granting themselves a sum of money called 'boyevie' for taking part in combat when they in fact did not participate in the fighting at all. They hereby deprived lower rank personnel who did take part in the fighting of their reward, losing credibility and trust. Events like these have had a negative effect on both the Russian combat potential and troop morale among military personnel in Chechnya, but were tolerated all the same.²¹

One would think, and perhaps hope, that in an international setting corruption would not be as bad. However, corruption has plagued international peacekeeping operations as well. It seems that Russian officers have taken their habit of taking big shares of military budgets for themselves abroad. The reselling of fuel also happened during United Nation missions. Furthermore, in 1999, a Russian soldier deserted from the Russian Kosovo Force (KFOR), because his officers lived luxuriously whereas soldiers received poor food and accommodation. In 1994 the Washington Times reported that according to US military officials 'corruption among the Russian peacekeeping forces in Croatia has been a major problem since they were first deployed there in 1992', 'the corruption

¹⁹ Bukkvoll, 'Russian Military Corruption – Scale and Causes', 15.

²⁰ Internet Website BBC News: http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/country_profiles/2357267.stm (consulted 28-5-2021).

²¹ Bukkvoll, 'Russian Military Corruption – Scale and Causes', 17- 18.

among the Russian troops has reached unbelievable proportions' and 'the Russians have got to send down better soldiers'.²² It is made clear from these examples that corrupt practices such as theft and embezzlement were tolerated, just like in the home country. The question then becomes: why do privates and officers do these kinds of things? This has to do with competing norms. There is a clear discrepancy between the formal norms, namely that abusing one's power or resources for personal gain is strictly forbidden, and the informal norm that this is somehow acceptable. But why are these practices apparently acceptable? Why are they tolerated?

One answer could be that soldiers and lower officers find it difficult to earn a decent living in the military caused by, unsurprisingly, corruption within the higher ranks of the organisation. The budget money that is stolen does damage exactly where you do not want it: the lower ranks. In fact, the Military Procuracy states that the majority of officers investigated in corruption cases claim that the state is making it impossible for them 'to provide a decent living' as their main motive for what they have done.²³ Some might say that this is a rather noble motive for actions actually motivated by less noble intentions. Still, it cannot be ruled out. It seems that the informal rule of stealing from state property as a compensation for their shortcomings overrules the formal army rules and has now become institutional. Another reason is that the mechanisms of countering corruption in Russia are jammed. As will be described below, the army inspection services often engage with corruption themselves which makes countering corruption effectively very difficult, but the tolerance also has to do with more political considerations and creating leverage.

Countered corruption

Even though corruption is often tolerated and institutional, there have been efforts made by the Russian government to counter corruption. In 2002 Defence Minister Sergei Ivanov stated that the most important task for his ministry was to 'stop the epidemic of theft in the forces'.²⁴ The Russian government often names fighting corruption as one of its top priorities. Judging from the literature, this has not always gone to plan, but there have

²² Bukkvoll, 'Russian Military Corruption – Scale and Causes', 18 and 34.

²³ *Ibidem*, 22.

²⁴ *Ibidem*, 7.

been incidents that have been too serious to ignore. In 1997 for example, it became known that admiral Oleg Yeorfeev, commander of the northern fleet from 1992 to 1998, had stolen massive amounts of money from the fleet's budget. In total, he had stolen 65 million roubles and was consequently prosecuted and found guilty. Still, Yeorfeev was punished mildly considering the amount of money that he stole. After returning some of the money, he was amnestied. Further career advancement was blocked, but all of this is in stark contrast to the losses the fleet sustained due to his actions. Despite prosecuting severe cases like admiral Yeorfeev's, in 2004 corruption-related incidents still made up 38% of all registered military crimes. Moreover, a 2005 defence report on the state of corruption in the military found that a 'fantastic rise' had taken place.²⁵ This leads us to the question why anti-corruption efforts have been unsuccessful in the post-communist era.

As described above, there have been several serious cases of corruption, especially during the Chechen conflict and in the Western Group forces. This included illegal sales of military equipment such as armoured vehicles, Kalashnikov rifles and even a fighter aircraft. There have also been cases of officers running shops selling tobacco and alcohol from their homes on military bases. Senior officers were reportedly aware of these practices but chose not to take action and tolerate the illegal activities. This is further complicated by the fact that even officials working at the military inspection services tasked with putting a stop to activities like these, are sometimes guilty of such crimes themselves and as a result often tolerate it when they see others do it. To give an example, an official tasked with investigating serious corruption cases within the Western Group in Germany was gifted a new Mercedes car by the commander of the forces, general Matvei Burlakov, in order not to judge the situation too harshly.²⁶ Incidents like this prove that even the Russian anti-corruption mechanisms are prone to corruption. This is an incredibly difficult cycle to get out of. Thus, at the individual level it seems that military officers use a rational cost-benefit analysis for deciding whether or not to engage in corruption. Judging from the numbers and examples described it seems that there is a low chance of getting caught and a high profit.²⁷ As said, there are strict formal rules for crimes like theft and bribery, but military officers are

²⁵ Bukkvoll, 'Russian Military Corruption – Scale and Causes', 7, 9 and 20.

²⁶ Mathers, 'Corruption in the Russian Armed Forces', 168.

²⁷ Bukkvoll, 'Russian Military Corruption – Scale and Causes', 19.

apparently prepared to take the risk since the chances of being prosecuted are so low. Essentially, there is no reason to fear committing corrupt acts because they are either integrated in the system or tolerated at large. An inability to effectively counter corruption is the result.

Another explanation might be found at the institutional level. During the Yeltsin period, the government found itself in situations where the loyalty of the upper ranks of the military were strongly needed. It is argued that by turning a blind eye to corruption the loyalty of the generals and admirals was ensured. As analyst for the International Institute for Strategic Studies Oksana Atonenko puts it: 'If they are allowed to steal, they do not rebel.'²⁸ This example clearly shows an element of fear coming from the government about possibly losing the loyalty of the military. This way, not countering corruption becomes a tool for ensuring political continuation. Russia's current president Putin has positioned himself somewhat more independent from military elite. Despite this relative independence, Putin has not embarked on a more active anti-corruption campaign than his predecessor. It seems that Putin does not want to associate himself more closely with the military elite, but on the other hand he also does not have the courage or power to strongly counter the corruption that harms Russia's international prestige.²⁹

Closely related to this is the idea that the Russian government tolerates military corruption in order to create leverage to influence high ranking officers. It is well known today that the government often registers corruption but chooses not to act on it only to address it later to influence the behaviour or opinion of officials, or in this case military officials. Knowledge of corruption thus gives the presidency power over the military elite. Knowing of the illegal things they have done, creates leverage which can then be used to push through a political agenda or policy without having to deal with criticism. This practice is widely known and has become a part of the Russian state system.³⁰ Institutional corruption then leads to widespread tolerated corruption and a situation where corruption is purposely not countered only to use it as a power tool at a later moment.

²⁸ Bukkvoll, 'Russian Military Corruption – Scale and Causes', 31.

²⁹ *Ibidem*, 28 and 31.

³⁰ *Ibidem*, 30.

Conclusion

In this article I have tried to give an overview of the state of corruption in the Russian army in post-communist times. The article has shown that corruption is one of the most pressing matters the military has to deal with. The potential damage of corrupt acts such as the tolerated practice of stealing from budgets and selling off military equipment is great. We have also seen that it remains extremely difficult to counter corruption effectively. This is because Russia finds itself in a cycle of corruption in which the three types of corruption described strongly reinforce each other. Because of certain historical developments and traditions, corruption in the officer corps has become institutional, which has led to a high degree of tolerated corruption which in turn, cannot be countered effectively exactly because it has become institutional and is now something functional as well.

A solution is difficult to provide. What is clear, is that somehow the clash between the formal and informal norms needs to be resolved. A situation needs to be created where the formal norms triumph over the informal norms and are respected and adhered by all layers of the military. This would include restructuring and rebuilding the entire system, starting from the top so that the higher ranks can no longer disadvantage the lower ranks with their corrupt acts. It would then become possible to take some of the disillusionment and dissatisfaction away from the lower ranks so that they will be less likely to commit corrupt acts too. Lastly, the Russian military needs a proper inspection system which can be relied upon to carry out its duties no matter what temptations it faces. Only then might Russia be healed from its corruption epidemic.

Het Poetin-bewind als overwinning van de putschisten van 1991

Marc Jansen

Op 19 augustus 2021 zijn dertig jaar verstreken sinds enkele prominente vertegenwoordigers van het Sovjet-gezag een poging tot een staatsgreep deden.¹ Zij was gericht tegen de secretaris-generaal van de Communistische Partij van de Sovjet-Unie (CPSU), tevens de president van het land, Michail Gorbatsjov. Vicepresident Gennadi Janajev, premier Valentin Pavlov, minister van Defensie Dmitri Jazov, minister van Binnenlandse Zaken Boris Poego en staatsveiligheidschef Vladimir Krjoetsjkov verklaarden Gorbatsjov, die op dat moment vakantie hield op de Krim, ziek en niet tot regeren in staat en namen de leiding van hem over. Zij vormden een ‘Staatscomité voor de noodtoestand’ met de bedoeling de hervormingen die de partijleider na zijn benoeming in 1985 had doorgevoerd, stop te zetten en te redden wat er in hun ogen te redden viel. Theorieën dat Gorbatsjov weet had van de opzet van deze hoge functionarissen met wie hij zich in de maanden daarvoor had omringd en in het geniep met hen onder één hoedje speelde, zijn nooit hard gemaakt en we hoeven er dus niet bij stil te staan.

Angst putschisten voor uiteenvallen Sovjet-Unie

Wat de putschplegers vooral verontrustte, was het dreigende uiteenvallen van de Sovjet-Unie en machtsverlies van de CPSU, haar Centraal Comité, Politbureau en verdere structuren. Maar de veranderingen die waren ingezet na de tot 1985 heersende ‘stagnatie’ (die term werd onder Gorbatsjov voor de Brezjnef-jaren gebruikt) hadden al zo ver om zich heen gegrepen, dat hun staatsgreep op aanzienlijk verzet stuitte. Het stond onder leiding van de goed twee maanden eerder gekozen eerste president van de Russische Sovjet-republiek, Boris Jeltsin, die de putschplegers hadden verzuimd op te pakken. De onderneming, die ook voor het overige niet erg goed doordacht was, liep binnen drie dagen vast. Symbolisch haalden de opposanten van de putsch het standbeeld van Felix Dzerzjinski op het Moskouse

¹ J.W. Bezemer, M. Jansen, *Een geschiedenis van Rusland. Van Rurik tot Poetin* (Amsterdam, 2018) 342 en volgende. Voor een Russischtalig relaas van iemand verbonden met de putschisten dat toch (relatief) objectief is: M. Artemjev, *Gekatsjepisty* (Moskou 2021).

Loebjankaplein vóór het hoofdkwartier van de veiligheidsdienst van de Sovjet-Unie omver; hij was tussen 1917 en 1926 de chef van die dienst geweest. De misrekening van de putschplegers versnelde juist het proces dat ze hadden willen stopzetten: de CPSU werd verboden en de ene na de andere Sovjet-republiek riep de onafhankelijkheid uit.

Elf van de in totaal vijftien Sovjet-republieken waarin de Sovjet-Unie officieel was verdeeld, sloten in december van hetzelfde jaar in plaats van die unie een veel lossere verband, het Gemenebest van Onafhankelijke Staten (GOS). Na dit *fait accompli* trad Gorbatsjov op de 25^e van die maand (onze kerstdag) af als president van het niet langer bestaande land. De drie Baltische republieken, en in het begin ook Georgië, deden zelfs helemaal niet mee aan het GOS.

Het zou een verkeerde indruk geven het uiteenvallen van de Sovjet-Unie alleen toe te schrijven aan de tegendraadse activiteit van de niet-Russische onderdanen van het land. Ook de Russen voelden zich gekoloniseerd in dit rijk met zoveel andere volken, die er in hun ogen vaak beter aan toe waren dan zichzelf.

In Rusland, net als in de andere voormalige Sovjet-landen, ging de breuk met het ooit schijnbaar zo stevig gewortelde communisme niet van een leien dakje. Door middel van een ‘shocktherapie’ wilden president Jeltsin en zijn team een breuk forceren met de planeconomie, het economisch systeem van de Sovjet-Unie, en het fundament leggen voor een markteconomie. Hun aanpak leidde tot het ontstaan van een kleine groep steenrijke oligarchen, terwijl het gros van de Russen juist grote ontberingen te wachten stonden. De grens tussen het ‘wilde kapitalisme’ van die dagen en criminaliteit viel niet altijd scherp te trekken. De levensverwachting ging omlaag en de sterfte nam aanzienlijk toe, men noemde het wel een demografische crisis.²

Nostalgie

Het wekte ontgoocheling die nostalgie voortbracht naar de ‘goede oude tijd’. Democratie stond niet langer alom in aanzien, hier en daar werd er soms mee gespot.³ Een conflict van Jeltsin met het nog in de Sovjet-jaren gekozen

² M. Feshbach, *Russia's Health and Demographic Crises: Policy Implications and Consequences* (Washington 2003).

³ Sommigen noemden het *dermocratie*, zoiets als ‘strontmacht’.

Russische parlement liep in oktober 1993 uit op een ware veldslag, die volgens de officiële cijfers 150 mensen het leven kostte (de aanhangers van het parlement gingen uit van een nog veel hoger dodental). Het bleef bovendien niet bij de afscheiding van alleen de Sovjet-republieken, ook het vanouds islamitische Tsjetsjenië in de noordelijke Kaukasus riep – zonder daartoe het grondwettelijke recht te hebben – de onafhankelijkheid uit. Een meedogenloze en vernietigende oorlog was het gevolg.⁴ De Wolga-regio Tatarstan verklaarde eveneens slechts op gelijke voet met Rusland verbonden te zijn. Jeltsin moest berusten in de oprichting van een nieuwe Communistische Partij, nu van de Russische Federatie. Daarnaast zag hij zich geconfronteerd met de opkomst van de Liberaal-Democratische Partij van Vladimir Zjirinovski, die in weerwil van haar naam vooral Russisch-nationalistische populistten aantrok. Dit alles droeg al onder Jeltsin bij tot een veel autoritairder, nationalistischer beleid.

Jeltsin vestigde zich in het Moskouse Kremlin, voorheen de zetel van de Sovjet-regering. De Russische Federatie nam de plaats in de Veiligheidsraad der Verenigde Naties van de Sovjet-Unie over, evenals haar nucleaire arsenaal. Zij beschouwde zichzelf niet alleen als haar rechtsopvolger, maar ook die van het voorrevolutionaire Russische rijk.

Dat was in de loop der eeuwen verreweg het grootste land van de wereld geworden. Gemeten naar omvang en duur was dit het grootste rijk uit de wereldgeschiedenis. De revolutie van 1917 blies het op. De heerschappij over Polen en Finland was niet meer vol te houden en ook de Baltische landen en nog een aantal andere rijkdelen werden voor een paar jaar tot soms enkele decennia zelfstandig. Maar de communistische leider Vladimir Lenin herschiep het rijk in de nieuwe jas van de Sovjet-Unie, officieel een unie van republieken maar in werkelijkheid een gecentraliseerde staat onder de dictatoriale leiding van de CPSU, haar Politbureau en de partijchef in Moskou. Na de dood van Lenin in 1924 volgde Jozef Stalin hem uiteindelijk als Sovjet-leider op. In een toast ter ere van de twintigste verjaardag van de Oktoberrevolutie merkte die in 1937 op dat de tsarenerven niet alleen slechte maar ook goede kanten in zich borg. Weliswaar hadden de tsaren het volk eronder gehouden uit naam van de grootgrondbezitters, ‘maar één ding deden zij goed: zij brachten een enorme staat bijeen, tot Kamtsjatka toe. Die staat hebben wij van hen geërfd.’⁵

⁴ Bezemer, Jansen, *Een geschiedenis van Rusland*, 355-357, 380-382.

⁵ I. Banac (ed.), *The Diary of Georgi Dimitrov, 1933-1949* (New Haven, CT 2008) 65.

Na de overwinning in de Tweede Wereldoorlog (die voor Russen naar Sovjet-gebruik nog altijd de Grote Vaderlandse Oorlog heet) kreeg de Sovjet-Unie niet alleen de Baltische landen, Moldavië en het westen van Wit-Rusland en Oekraïne terug, Stalin pakte van Duitsland bovendien een stuk van Oost-Pruisen af: het gewezen Königsberg, dat voortaan Kaliningrad heette. Besloeg het immense Sovjet-rijk op zichzelf al een zesde deel van het aardoppervlak, de communistische satellietstaten in Oost-Europa kwamen daar nog eens als bufferzone tussen de Sovjet-Unie en het Westen bij. Dat Sovjet-blok vormde dus een soort buitenrijk.

Nog immer grootste land

Na 1991 bleef Rusland nog steeds het grootste land ter wereld, bewoond door tegen de 150 miljoen inwoners, van wie nu bijna 80 procent Russen waren. Moskou wilde de rest van zijn imperium echter niet zo maar opgeven. Daar woonden miljoenen Russen en Rusland maakte duidelijk eventueel ook de grenzen van de post-Sovjet-landen ter discussie te willen stellen. Het GOS moest een op zijn minst gedeeltelijke re-integratie brengen, met een gemeenschappelijk veiligheidssysteem en een gecoördineerde economische en buitenlandse politiek, uiteraard onder leiding van Moskou. Maar het GOS bleek als vervanging van de Sovjet-Unie niet te werken, en Rusland ging de andere delen van die unie dus als zijn 'invloedsfeer' beschouwen. In Russische ogen waren er twee soorten buitenland: het 'gewone' buitenland en het zogenaamde 'nabije buitenland', dat wil zeggen de overige landen van de voormalige Sovjet-Unie, die als Ruslands 'achtertuin' slechts over een beperkte soevereiniteit hadden te beschikken. In 1997 sloot Rusland ook nog eens een unieverdrag met Wit-Rusland (Belarus).

Niet alleen in Tsjetsjenië, ook in diverse andere, niet-Russische voormalige Sovjet-landen stak separatisme de kop op. Van Moldavië scheidde zich een gebied af aan de oostzijde van de Nistra- of Dneestr-rivier en van Georgië de Abchaziërs en Osseten. Maar op het separatisme buiten Rusland reageerde Moskou heel anders dan dat in eigen land. Deze separatisten kregen van het Russische leger juist steun aangeboden. De Russische minderheid in het 'nabije buitenland' kon eveneens rekenen op 'protectie' van die kant. Toch ging Moskou niet zover ook de Krim-separatisten hulp te geven tegen de Oekraïense regering in Kiev, dat wil

zeggen niet onder Jeltsin. De Krim, een schiereiland in de Zwarte Zee, had een Russische meerderheid maar was in 1954 door de Sovjet-leiding in Moskou van de Russische Sovjet-republiek afgenomen en aan haar Oekraïense pendant geschonken. Wel huurde Rusland voor zijn Zwarte-Zeevloot de haven van Sebastopol.

Ruim twintig jaar Poetin

In de zomer van 1999 benoemde Jeltsin de voormalige officier van de staatsveiligheidsdienst van de Sovjet-Unie, Vladimir Poetin, tot premier en een half jaar later maakte hij Poetin zelfs zijn opvolger, als president. In ruil bezorgde deze Jeltsin immunititeit na zijn aftreden, want er dreigde een rechtszaak wegens corruptie tegen de ex-president.

Dezelfde Poetin staat inmiddels meer dan twintig jaar aan de leiding van Rusland, terwijl de vorig jaar aangenomen Constitutiewijzigingen hem in staat stellen ook in de jaren na 2024 de baas te blijven. Zeker in het begin representeerde hij een onder Russen wijdverbreid verlangen naar stabiliteit in een door desintegratie getraumatiseerde maatschappij. Door het verdwijnen van de erbij horende zekerheden heerste er na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie in brede kring een gevoel van ontredde. Maar dankzij vooral de flink opgelopen inkomsten van olie en gas kon Poetin het levenspeil van de gemiddelde Rus flink doen toenemen, althans tot rond 2015. Daarna eisten de sancties om de Krim-annexatie, de gezakte energieprijzen met daarbovenop de coronacrisis hun tol.

Met separatistische bewegingen binnen Rusland heeft Poetin korte metten gemaakt. Hij vreest, net als in Oekraïne en Georgië, voor een 'kleurenrevolutie', die hij dan toeschrijft aan het Westen. Elk van bovenaf niet te controleren burgerinitiatief heeft hij de nek omgedraaid. Voor persvrijheid is steeds minder plaats. De 'partij van de macht', Verenigd Rusland, vormt in feite een bureaucratisch patronagenetwerk. In het kader van wat het Kremlin 'soevereine democratie' noemt, bestaat er daarnaast een zogeheten 'systeemoppositie', terwijl voor echte oppositie geen ruimte is. In het uiterste geval, zoals in 2015 bij Boris Nemtsov of in 2020 bij Alexej Navalny, vindt een moordaanslag op oppositieleiders plaats. Was het bij de moord op Nemtsov niet zeker of het Kremlin daarachter zat, bij de mislukte aanslag op Navalny wezen alle tekenen in die richting (de leider van het Fonds ter Bestrijding van Corruptie zit inmiddels gevangen in een

strafkamp). Echte oppositie wordt steeds vaker voorgesteld als een ‘vijfde colonne’. Ook oligarchen moeten in de Kremlin-pas lopen, anders dreigt voor hen hetzelfde lot als dat van Michail Chodorkovski. Die werd in de jaren negentig de rijkste man van Rusland, maar omdat hij onvoldoende het gezag van Poetin erkende, belandde hij voor jaren in een Siberisch strafkamp en na zijn vrijlating moest hij naar het buitenland uitwijken. Er heerst nostalgie naar de tijd dat Rusland, als het Russische rijk dan wel de Sovjet-Unie, een van de belangrijkste spelers op het wereldtoneel was. Met het communisme is weliswaar officieel afgerekend, maar Stalin staat nog immer in aanzien als de overwinnaar van de Grote Vaderlandse Oorlog.

Gedurende zijn eerste jaren als president zette Poetin Jeltsins beleid van goede betrekkingen met het Westen voort. Tegelijkertijd ging hij zich steeds meer afzetten tegen het ‘unipolaire’ wereldsysteem, dat in zijn ogen op een disproportionele manier een dominante rol toebedeelde aan de Verenigde Staten van Amerika. In plaats daarvan pleit Moskou voor een ‘multipolair’ systeem dat ook Rusland tot de grote mogendheden rekent. Hoe zwakker de Noord-Atlantische Verdrags-Organisatie en de Europese Unie zijn, hoe sterker in deze redenering de positie van Rusland is.

‘Westen is Ruslands invloedssfeer binnengedrongen’

De redenering gaat verder dat het Westen Ruslands ‘invloedssfeer’ is binnengedrongen. De drie Baltische landen hebben zich (uit eigen beweging) bij zowel de NAVO als de EU aangesloten. Kort na de eeuwwisseling vonden er in Georgië en Oekraïne machtswisselingen plaats, de Rozenrevolutie en de Oranje Revolutie (de bovengenoemde ‘kleurenrevoluties’) die deze landen zich ook meer op het Westen deden oriënteren. Vervolgens pleitte de toenmalige Amerikaanse president George Bush in 2008 voor het toelaten tot de NAVO van beide landen. Europese partners van de VS als Duitsland en Frankrijk verkozen dit lidmaatschap echter op de lange baan te schuiven.

In augustus 2008 leidde een nogal drieste actie van de door de Rozenrevolutie aan de macht gekomen president van Georgië, Micheïl Saakasjvili, om Zuid-Ossetië terug te krijgen, tot een oorlog tussen Rusland en Georgië die vijf dagen duurde en juist de definitieve afscheiding van Zuid-Ossetië en Abchazië tot resultaat had. Poetin had kort daarvoor zijn post van president voor vier jaar afgestaan aan zijn protegé Dmitri

Medvedev, maar bleef als premier Ruslands nationale leider. Zuid-Ossetië en Abchazië verklaarden zich na de augustusoorlog onafhankelijk. Al wonen er haast geen Russen, het werden in feite Russische protectoraten. De Georgiërs die er wel woonden, werden massaal verdreven. Het Europese Hof voor de Rechten van de Mens in Straatsburg verklaarde Rusland in januari 2021 schuldig aan etnische zuiveringen, namelijk van twintigduizend Georgiërs uit Zuid-Ossetië. Daar kwam bij het willekeurig vermoorden van burgers, het plunderen en in brand steken van de huizen van vluchtelingen en het martelen van krijgsgevangenen.⁶ De Westerse reactie op dit Russische optreden was bijzonder lauw. 'De waarschuwing die Europa verkoos te negeren', noemde de Duitse expert op het gebied van de buitenlandse politiek Ulrich Speck het.⁷

Behalve voor de drie Baltische landen stond de Europese Unie voornamelijk niet ook open voor de toelating van andere Europese ex-Sovjet-staten, al wilden ze er zelf wel graag bij horen. Om dit enigszins te compenseren bood de EU eind 2013 Georgië, Oekraïne en vier andere van deze landen een associatieverdrag aan. Moskou kwam hiertegen in het geweer. Toen de Oekraïense president Viktor Janoekovitsj, die aanvankelijk wel voelde voor het EU-aanbod, uiteindelijk onder deze Russische druk bezweek, werd hij begin 2014 door de Majdan-volksbeweging verjaagd. Rusland noemde zijn afzetting een 'putsch' en zag het als sein voor de annexatie van de Krim (die volgens alle internationale afspraken Oekraïne toebehoort) en het aanstichten van een oorlog in het oosten van Oekraïne, de Donbas. Die oorlog heeft inmiddels meer dan 13.000 mensen het leven gekost. In de loop ervan werd ook vlucht MH17 uit de lucht geschoten. Bijna 300 inzittenden, onder wie tegen de 200 Nederlanders, kwamen daarbij om het leven. Eigenlijk had Moskou het oog gericht op een nog veel groter gebied dat geheel Zuidoost-Oekraïne van Charkov tot Odessa beslaat, door Moskou ook wel 'Nieuw-Rusland' genoemd. De oorlog is, ondanks twee vredesovereenkomsten (september 2014 en februari 2015, Minsk-1 en -2), nog steeds niet afgelopen.

⁶ L. Harding, 'Russia Committed Human Rights Violation in Georgia War, ECHR Rules', *The Guardian*. [Http://www.hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207757](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207757), geraadpleegd 21 januari 2021.

⁷ Tweet van Ulrich Speck 'Russia's war against Georgia 2008', *Twitter*. <Http://www.twitter.com/ulrichspeck/status/1352250710289768451>, geraadpleegd 21 januari 2021.

Sindsdien doet Rusland alsof de Zee van Azov, die aan de oostrand van de geannexeerde Krim maar ook ten zuiden van Oekraïne ligt, zijn eigen binnenzee is. Russische schepen patrouilleren voor de toegang tot die zee (die is in Russische handen) en bemoeilijken de Oekraïense handel via havensteden als Marioepol. In april 2021 sloten de Russen de Zee van Azov voor voorlopig een half jaar geheel af voor niet-Russische marineschepen en andere ‘overheidsvaartuigen’.

Vanwege de annexatie van de Krim kreeg Rusland van Westerse zijde sancties opgelegd, die weer met tegensancties werden beantwoord. Maar de gaslevering aan vooral Europa gaat ondertussen gewoon door, daar worden zelfs extra pijpleidingen door de Oostzee voor aangelegd, Nordstream-1 en -2. Ze maken het mogelijk met voorbijgaan aan bijvoorbeeld Oekraïne, de Baltische landen en Polen gas aan Europa te leveren.

Na Oekraïne oefent het Kremlin druk uit op Belarus om het al uit de jaren negentig stammende unieverdrag met Rusland eindelijk eens serieus te nemen.⁸ In de zomer van 2020 vonden er presidentsverkiezingen plaats. Alexander Loekasjenko, sinds 1994 de president van het land, werd officieel wederom uitgeroepen als overwinnaar, hoewel de meeste peilingen juist oppositiekandidaat Svetlana Tichanovskaja de overwinning toebedeelden. Sindsdien vonden er week in week uit demonstraties plaats in Minsk en andere steden van het land om Loekasjenko te dwingen op te stappen. Niet alleen gaat hij daar niet op in, ze werden keer op keer met grof geweld uiteengeslagen. Rusland staat dus voor de keuze: de in Belarus inmiddels uiterst impopulaire Loekasjenko blijven steunen maar dan een groot deel van de bevolking van dat land tegen zich in het harnas jagen, of naar een alternatief voor hem zoeken waarmee voldoende Wit-Russen zich kunnen verenigen.

In april 2021 leek Poetin in zijn jaarlijkse rede voor het parlement voor het moment in elk geval voor Loekasjenko te kiezen. Er zou in zijn woorden een door het Westen gesteunde poging tot een staatsgreep tegen hem hebben plaatsgevonden. Hoe een en ander afloopt is op dit moment niet te zeggen, maar na Poetins rede voor het parlement werd Loekasjenko naar Moskou ontboden om met de Russische president over verdere integratie van beide landen te spreken. De Wit-Russische oppositie vreest dat Rusland van de gelegenheid gebruikmaakt Belarus langzamerhand op te slokken.

⁸ Bezemer, Jansen, *Een geschiedenis van Rusland*, 364.

‘Gayropa’

Rusland werpt zich bovendien op als hoeder van ‘traditionele waarden’, die in het ‘decadente Westen’ (‘Gayropa’) in het gedrang zouden zijn geraakt. Daarmee oogst het steun van Westerse nationaal-populistische groeperingen en van ‘dissidente’ EU-leden. Tevens maakt het gebruik van binnen de EU bestaande zakenbelangen. Ook wordt Rusland verdacht van inmenging in verkiezingen in Westerse landen en zet het in een ‘informatie-oorlog’ hackers in.

Behalve het Sovjet-verleden laat ook de oudere geschiedenis haar sporen na in de Russische redenering van nu. In een poging zijn claims historisch te onderbouwen, eist Moskou in navolging van klassieke, imperiaal redenerende Russische historici ook het rijk op dat tussen de negende en dertiende eeuw de Oostslavische gebieden beheerste, waarvan het nu Oekraïense Kiev de hoofdstad was. De Russische Federatie moet volgens Kremlin-getrouwe historici als directe erfgenaam van dit Kievse rijk worden gezien. Maar in het bijzonder Oekraïense wetenschappers wijzen erop dat de Moskouse staat pas in de veertiende eeuw ontstond en bovendien minstens zo sterke Tataarse wortels had.

Om iets van de oude glorie te herstellen maakt het Kremlin ook gebruik van de miljoenen mensen tellende Russische diaspora in het ‘ nabije buitenland’. Het stimuleert de gedachte dat zowel etnische Russen als sprekers van de Russische taal en mensen die zich de Russische cultuur hebben eigen gemaakt, zich verbonden zouden moeten voelen met Moskou. Sinds begin eenentwintigste eeuw krijgt dit gestalte in het beleid van de ‘Russische Wereld’, *Roesski mir* in het Russisch. Op het oog een onschuldige onderneming om het behoud van de Russische cultuur en tradities buiten Ruslands grenzen te bevorderen, bleek *Roesski mir* al gauw vooral een geopolitiek instrument te zijn. In 2008 bood Dmitri Medvedev, van dat jaar tot 2012 tussenpaus toen Poetin het hoogste Russische ambt vanwege het grondwetsartikel dat een president slechts twee achtereenvolgende termijnen mag dienen niet mocht bekleden, de ‘medevaderlanders’ zo nodig ook gewapende protectie van Rusland aan. Of ze wilden of niet, hij verklaarde hen tot ‘partner’ in de Russische buitenlandse politiek. Met gulle hand ging Rusland paspoorten uitdelen aan wie het Kremlin tot de ‘Russische Wereld’ rekent: Oekraïners, Wit-Russen, orthodoxe gelovigen onder het Moskouse patriarchaat, sprekers van de Russische taal en mensen die een stuk van hun geschiedenis met de Russen delen (wat gezien het

gemeenschappelijke verleden in de voormalige Sovjet-republieken nogal eens voorkomt).

Alleen hield het Kremlin er geen rekening mee dat de annexatie van de Krim en het aanstichten van een separatistische oorlog in het Donbas-gebied in het oosten van Oekraïne de pro-Russische gevoelens in dat land sterk hebben doen afnemen. Veel Oekraïense orthodoxe gelovigen erkennen de patriarch van Moskou niet langer als hun primaat, en de patriarch van Constantinopel heeft daar namens de oosters-orthodoxe christenheid het groene licht voor gegeven. Voor de kerk in Moskou, die warme betrekkingen met Poetin onderhoudt, reden in 2018 met Constantinopel te breken: het eerste schisma sinds 1054 toen de rooms-katholieke en de orthodoxe kerk uiteen gingen.

Hoewel de Russen bepaald niet als eersten uit de wereldgeschiedenis hun eeuwenoude rijk zagen ineensstorten, konden ze zich dit verlies moeilijk voorstellen. Ze beleefden het anders dan bijvoorbeeld de Britten, misschien ook omdat ze er slecht op voorbereid waren en hun rijk zich niet als het Britse overzee bevond. ‘Groot-Britannië had een rijk, maar Rusland was een rijk – en is het misschien nog steeds’, schreef de Britse Rusland-historicus Geoffrey Hosking al in 1995.⁹

Poetin heeft in 2005 het uiteenvallen van de Sovjet-Unie ‘de grootste geopolitieke ramp van de eeuw’ genoemd.¹⁰ ‘Wie het uiteenvallen van de Sovjet-Unie niet betreurt, heeft geen hart’, voegde hij daar later aan toe: ‘wie haar in haar vroegere vorm wil doen herleven, heeft geen verstand.’¹¹ Blijkbaar moest de nadruk liggen op *in haar vroegere vorm*. Want in 2008 zijn Abchazië en Zuid-Ossetië indirect en in 2014 de Krim letterlijk bij Rusland gevoegd. De Donbas in Oost-Oekraïne en Transdnestrië in Moldavië zijn eveneens rechtstreeks aan Rusland ondergeschikt. Sinds de bloedige oorlog van zes weken die Azerbeidzjan en Armenië in 2020 om het omstreden gebied van Karabach hebben gevoerd, zijn Russische soldaten ook daar aangetreden om als *peacekeepers* dienst te doen. Het gerucht wil zelfs dat, net

⁹ G. Hosking, ‘The Freudian Frontier’, *Times Literary Supplement* (1995).

¹⁰ Vladimir Poetin: “De ineensstorting van de USSR is de grootste geopolitieke catastrofe van de eeuw”, *Regnum*. [Http://www.regnum.ru/news/444083.html](http://www.regnum.ru/news/444083.html), geraadpleegd 21 januari 2021.

¹¹ Gordonua, ‘Poetin zei dat hij de Sovjet-Unie zou willen redden van de ineensstorting’. [Http://www.gordonua.com/news/worldnews/putin-zayavil-chto-hotel-by-spasti-sovetskiy-soyuz-ot-razvala-234554.html](http://www.gordonua.com/news/worldnews/putin-zayavil-chto-hotel-by-spasti-sovetskiy-soyuz-ot-razvala-234554.html), geraadpleegd 21 januari 2021.

als in Transdnestrië, Abchazië, Zuid-Ossetië en de Donbas, in Karabach inmiddels Russische paspoorten worden uitgedeeld.¹²

Rusland natiestaat of imperium?

Rusland staat voor de keuze: blijven dromen van een rijk, of een moderne democratische natiestaat worden die prijs stelt op goede betrekkingen met zijn buurlanden, maar ze verder met rust laat. Die keuze was al aan de orde onder Jeltsin en het Russische besluit daarbij had ook toen verstrekkende gevolgen, benadrukte in 1997 Roman Szporluk, destijds hoogleraar in de Oekraïense geschiedenis aan de universiteit van Harvard. Hij vergeleek het met de ‘Duitse kwestie’, de agressieve Duitse expansiepolitiek van *heim ins Reich* die onder Adolf Hitler tot de meest expliciete uitdrukking kwam. De huidige tijd is volgens Szporluk beslissend voor de ‘Russische kwestie’. ‘Verkiezen de Russen een territoriaal beknot Rusland zoals dat nu bestaat of een Rusland dat hun Kiev, Tasjkent en meer belooft terug te brengen, maar ten koste van een democratie en een vrije economie?’ vroeg Szporluk zich destijds af.¹³

‘Wordt Rusland een moderne natiestaat’, is ook de vraag van Szporluku opvolger aan Harvard, Serhii Plokyh, een jaar of twintig later, ‘of blijft het een gesnoeid imperium, dat zich steeds weer in nieuwe conflicten stort door de fantoompijn van verloren territoria en de glorie van het verleden?’ De dreiging die van dit dilemma uitgaat, is in Plokyh’s ogen net zo groot en reëel als het gevaar dat in de negentiende en twintigste eeuw voortvloeide uit het idee dat alle Duitse gebieden moesten worden verenigd in één machtig Duits imperium. Kiezen de Russen niet voor de vorming van een moderne burgernatie binnen de grenzen van de Russische Federatie, dan kan volgens Plokyh de gedroomde terugkeer naar het verloren paradijs van de imaginaire Oostslavische eenheid leiden tot een nieuwe Koude Oorlog, ‘of erger’.¹⁴

¹² The Jamestown Foundation, ‘Russia’s Karabakh Protectorate Taking Clearer Shape’, *Eurasia Daily Monitor* 18.45 (2021).

¹³ R. Szporluk, ‘The Fall of the Tsarist Empire and the USSR. The Russian Question and Imperial Overextension’ in: S.F. Starr (ed.), *The End of Empire? The Transformation of the USSR in Comparative Perspective* (Armonk, NY 1997) 65-93: 87.

¹⁴ S. Plokyh, *Lost Kingdom. A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin* (London 2017) 348-351.

Dmitri Trenin, chef van het Moskouse bureau van de Carnegie Endowment for International Peace en ex-officier van de Sovjet-inlichtingendienst, denkt dat het met die imperium-drang zo'n vaart niet loopt. Rusland heeft zijn imperiale dromen allang opgegeven, is zijn opvatting, en 'past zich in een pijnlijk proces aan de snel veranderende omgeving aan'. Het rijk van weleer is 'meer een herinnering uit het verleden dan een realistische toekomstvisie'. De politiek van 2014 ten aanzien van Oekraïne was in zijn ogen vooral een improvisatie na de val van Janoekovitsj en er bestond geen plan voor. Dat de Russen de Krim annexeerden had volgens Trenin vooral strategische redenen.¹⁵ Maar hij beweerde dit ook al ruim voordat Rusland zich in dat jaar de Krim toe-eigende, een oorlog in de Donbas aanstichtte en met de retoriek over 'Nieuw-Rusland' en de 'Russische Wereld' begon. Het is de vraag of Trenin nog goed uit elkaar kan houden wanneer hij onafhankelijk is en wanneer hij de spreekbuis van het Kremlin is. Als het altijd al de politiek van het Kremlin is geweest, kan er geen sprake zijn van 'nieuw pragmatisme' van die kant, al werd een dergelijk beleid eind 2020 vastgesteld door diverse Rusland-analytici.¹⁶

Gaan Szporluk en Plokhly misschien wat ver (volgens eerstgenoemde zou de Russen niet alleen Kiev maar ook Tasjkent 'en meer' in het vooruitzicht worden gesteld), er is alle reden om ook Trenins visie niet zonder meer over te nemen. Waarom talmt Moskou anders zo lang met een oplossing voor de Donbas-crisis of met een doorbraak in het MH17-dossier? In februari 2021 warmde Poetins woordvoerder het klikkje van de 'Russische Wereld' nog eens op, hij vond dat ook Oekraïne daar deel van uitmaakte.¹⁷

¹⁵ D. Trenin, 'Moscow's New Rules', *Carnegie Moscow Center*. [Http://www.carnegie/commentary/83208](http://www.carnegie/commentary/83208), geraadpleegd 12 november 2020.

¹⁶ H. Smeets, 'De nieuwe terughoudendheid van het Kremlin. Façade of koerswijziging'. [Http://www.raamoprusland.nl/dossiers/buitenlandse-politiek/1745-de-nieuwe-terughoudendheid-van-het-kremlin-facade-of-koerswijziging](http://www.raamoprusland.nl/dossiers/buitenlandse-politiek/1745-de-nieuwe-terughoudendheid-van-het-kremlin-facade-of-koerswijziging), geraadpleegd 30 november 2020; M. Luxmore, "'A Postimperial Transformation". With its Neighborhood in Turmoil, Russia Reassesses the Costs of Hegemony' [Http://www.rferl.org/a/russia-reassesses-costs-hegemony-2020-putin/31024630.html](http://www.rferl.org/a/russia-reassesses-costs-hegemony-2020-putin/31024630.html), geraadpleegd 29 december 2020.

¹⁷ *Interfaks*, 8 februari 2021.

Nieuwe stagnatie

Alles wijst erop dat het Rusland van Poetin zowel wat betreft de internationale verhoudingen (de Krim-annexatie, de Donbas-crisis en het isolement dat daarop is gevolgd) als in zijn binnenlandse beleid (de ijzeren greep op de onafhankelijke pers, de civil society en de politieke oppositie) naar een nieuwe vorm van ‘stagnatie’ is afgeleden. De late Poetin-jaren worden wel met Brezjnef en zijn tijdperk vergeleken.¹⁸ Een klein clubje mensen rond Poetin neemt de sleutelbeslissingen, zoals over oorlog of vrede; dat clubje, afkomstig uit de veiligheidsdiensten en het leger, is niet groter dan het Comité voor de Noodtoestand in 1991. Vandaar dat, voor de vraag gesteld of de putschplegers van 1991 in het Rusland van Poetin alsnog succes hebben gehad, de Russische historicus Joeri Afanasjev gelijk lijkt te hebben gekregen. Ook zij wilden wat toen nog de Sovjet-Unie was terug laten keren naar de Brezjnef-tijd. Kort voor zijn dood in 2015 noemde Afanasjev tegenover ex-NRC-correspondent Hubert Smeets het Poetin-bewind hun ‘totale triomf’.¹⁹

Wel staat de regering van Poetin huiverig tegenover het idee het standbeeld van Dzerzjinski terug te doen keren naar het Moskouse Loebjankaplein, ze blies een haastig georganiseerd referendum over die kwestie begin 2021 af. Toch verklaarde het Moskouse Openbaar Ministerie in april van dit jaar het neerhalen van het beeld destijds ‘illegaal’. Dat was geëist door ‘Officieren van Rusland’, een organisatie die het wil terugzetten.²⁰

Het ziet er naar uit dat het niet eindeloos zo kan doorgaan. Maar of op de nieuwe stagnatie, gesteld dat die term van toepassing is, ook opnieuw iets als een perestrojka volgt, en zo ja, op welke termijn: dat zijn vragen waarop de historicus het antwoord schuldig moet blijven.

¹⁸ Zie bijvoorbeeld H. Salemon, ‘Haalt Poetin 2024?’.

[Http://helgasalemon.nl/blog/haalt-poetin-2024/](http://helgasalemon.nl/blog/haalt-poetin-2024/), geraadpleegd 21 januari 2021; liberal.ru/ekspertiza/zastoj-2-posledstviya-riski-i-alternativy-dlya-rossijskoj-ekonomiki

¹⁹ H. Smeets, ‘Nu zuchten wij onder die “totale triomf”’, NRC, 19 augustus 2016.

²⁰ *Echo Moskvy*, 26 april 2021.

Henk Kern (1960) is als UD verbonden aan de opleidingen Geschiedenis en Russische Studies van de Universiteit Leiden. Hij geeft colleges over de geschiedenis van Rusland en de Russen alsook over specifieke deelonderwerpen zoals het nationaliteitsvraagstuk, de Russische Revolutie en de herinneringen aan de Sovjetunie. Kern is gepromoveerd op het proefschrift *Denken over Rusland. Europese beschouwingen over de Grote Hervormingen, 1861-1881* (Pegasus; Amsterdam 2008). Dit boek vertelt hoe in Europa de Ruslandkunde als wetenschappelijke discipline ontstond op hetzelfde moment dat in Rusland onder leiding van tsaar Alexander II begon werd aan een door Europa geïnspireerd moderniseringsproces. Vanuit beide zijden van de oost-westgrens ging een nieuwe wereld open.

Ruud van Dijk (Ph.D. Ohio University, 1990) is Senior Lecturer in the History of International Relations at the University of Amsterdam. He has taught at Carnegie Mellon University, Dickinson College, and at the University of Wisconsin-Milwaukee, where he also served as Associate Director at the Center for 21st Century Studies. He has been a Public Policy Fellow at the Woodrow Wilson International Center for Scholars, and in the Netherlands is a co-founder and coordinator of both the Cold War Research Network (<https://coldwarresearchnetwork.nl/>) and the Working Group on History and International Politics (WHIP). He is the Senior Editor of the *Encyclopedia of the Cold War* (Routledge, 2008), currently being updated and expanded for publication as Routledge's *Digital Encyclopedia of the Cold War*. His current research concerns the Euromissile Crisis of the 1970s and 1980s, with special attention to the role of the Netherlands, including the Dutch anti-nuclear movement. His other interests include transatlantic relations, U.S. history and foreign relations, and the "German Question" since the late 19th century.

Nevenka Tromp-Vrkic studied Political Science at the University of Zagreb and Russian Studies at the University of Groningen and received her PhD from the University of Amsterdam's Centre for War, Holocaust and Genocide Studies. She has been working in the Department of European Studies at the University of Amsterdam since 1992. She is the co-founder and Executive Director of the Geoffrey Nice Foundation on Law, History, Politics, and Society in the Context of Mass Atrocities. From 2020 to 2021, Between 1998 and 2002, she participated in the investigation into events in Srebrenica conducted by the Dutch Institute for War Documentation (NIOD) and commissioned by the Dutch Government. From 2000 to 2012, she worked as a

researcher on the Leadership Research Team in the Office of the Prosecutor at the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, where she was the principal researcher on history and politics in the trial of Slobodan Milošević. Tromp has been working as Principal Researcher for Netherlands Compensation Commission Potočari (NCCP) on the project of compensations for the victims of Srebrenica's families by the State of Netherlands. She has been publishing on the topic concerning transitional and post-transitional justice processes in the post-communist Europe. Her recent publications include: *Gjykimi i paperfunduar i Slobodan Millosheviqit* (2021); *Smrt u Hagu: nezavršeno suđenje Slobodanu Miloševiću*, (2019), and *Prosecuting Slobodan Milošević: The Unfinished Trial*, (2016).

Melle Havermans (26) studeerde Politicologie (BSc) en Geschiedenis (MA) aan de Universiteit Leiden. Zijn belangrijkste onderzoeksveld is etnisch conflict, zowel in Europa als daarbuiten. Naast zijn studie en werk heeft Melle Havermans bestuurs- en commissiewerkzaamheden verricht voor zijn studievereniging, zet hij zich in voor GroenLinks Leiden, en is hij *associate member* van het Africa Studies Centre. Zijn artikel in deze editie van Leidschrift, *Mythes van Kosovo*, is een ingekorte en bewerkte versie van zijn masterscriptie.

Laura Brinkhorst obtained her Bachelor degree in political history cum laude at VU university and is currently studying the history Research Master at the same university. She specializes in police, military and corruption history. She has published about the prosecution of Dutch national socialists, corruption in the Dutch police force during World War Two and military aviation. She has also participated in the research project 'German enemy citizens after World War Two' and is currently affiliated with the Dutch Resistance Museum conducting research on the effects of the Second World War on descendants of resistance fighters.

Marc Jansen (1946) was als historicus lange tijd verbonden aan de Universiteit van Amsterdam. Hij woonde enkele jaren in Moskou en doorkruiste de voormalige Sovjet-Unie. Zijn proefschrift, waarop hij op 18 december 1979 in Amsterdam promoveerde, Een showproces onder Lenin, werd gevolgd door vele andere boeken en artikelen over de Russische en Sovjet-geschiedenis. In 2008 verzorgde hij voor uitgeverij Van Oorschot een aanvulling op J.W. Bezemers standaardwerk Een geschiedenis van Rusland. Zijn meest recente boek is *Belaagd paradijs. Een geschiedenis van Georgië* (2021, eveneens bij Van Oorschot).

Mededelingen

Februari 2022

Het februarinummer van volgend jaar heeft als thema vrouwelijke criminaliteit. De aanname dat vrouwen slechts een marginale rol speelden binnen deze geschiedenis van criminaliteit is lange tijd leidend geweest, maar hier komt langzaam verandering in. Recente publicaties hebben tot nieuwe inzichten geleid en bieden veel potentieel voor nieuw onderzoek. Met dit nummer hopen wij in te spelen op deze ontwikkeling en onze lezers kennis te laten maken met deze geschiedenis.

Juni 2022

Het aankomende juninummer heeft als thema 'Complottheorieën en nepnieuws'. Met dit themanummer wil Stichting Leidschrift dit bijzonder actuele en omvangrijke onderwerp centraal stellen. Om grip te krijgen op deze mer à boire, zullen diverse onderwerpen aan bod komen, zoals: medische complottheorieën, Handelingen van Pontius Pilatus in de Kerkgeschiedenis van Eusebius van Caesarea en uitingen van Donald Trump in de media. Bijdragen worden geleverd door Adriaan van Veldhuizen, Rens Tacoma, Jelle van Buuren, Sara Polak en Anne Kamsteeg..

Podium

Op leidschrift.nl/podium kunt u artikelen van studenten geschiedenis vinden met een breed scala aan onderwerpen. Zo staat er een artikel van Master studente Talitania Chomsky over kindertelevisie in het Oostblok na 1989.

Vrienden van Leidschrift

Wilt u helpen ons blad te ondersteunen, zodat *Leidschrift* historisch onderzoek beschikbaar kan blijven maken voor een groot publiek? Word dan Vriend van Leidschrift! U kunt nu mailen naar: redactie@leidschrift.nl.

Publiceren in Leidschrift

Ben jij student Geschiedenis en beoog jij meer te behalen dan alleen goede cijfers? Dan is publiceren in *Leidschrift* misschien wat voor jou! Wij bieden in elk nummer ruimte voor een studentenartikel. Schrijf je of heb je recentelijk iets geschreven dat bij een van onze aankomende nummers past? Twijfel dan vooral niet om ons een mailtje te sturen!

Eerder verschenen

De volgende uitgaven van *Leidschrift* zijn te verkrijgen. Prijzen zijn voor gedrukte uitgaven. Op de recentste 6 jaargangen na, zullen alle artikelen binnenkort vrij toegankelijk zijn via het repository van de Universiteit Leiden. Bestellen kan via www.leidschrift.nl, per e-mail naar redactie@leidschrift.nl of per post (adresgegevens staan in het colofon).

Speciale uitgaven	(nummers à € 1,00)
1989	<i>Geschiedenis buiten de perken. De waarde van de geschiedwetenschap voor andere wetenschappen, politiek en beleid en cultuur</i> (digitaal)
1990	<i>Stigmatisering en strafrecht</i>
2009	<i>The role of the state in The Great Divergence</i> (digitaal)

Jaargang 1

1 (oktober 1984)	<i>Arbeid</i> (digitaal)
2 (januari 1985)	<i>Discriminatie</i> (digitaal)
3 (mei 1985)	<i>Millenarisme: religie of sociaal protest?</i> (digitaal)

Jaargang 2

4 (oktober 1985)	<i>Martin L. King en het zwarte protest</i> (digitaal)
5 (januari 1986)	<i>Weimar</i> (digitaal)
6 (mei 1986)	<i>Indonesia, 1900-1958</i> (digitaal)

Jaargang 3

7 (november 1986)	<i>De Spaanse Burgeroorlog</i> (digitaal)
8 (februari 1987)	<i>Mexico</i> (digitaal)
9 (juni 1987)	<i>Elites</i> (digitaal)

Jaargang 4

1 (september 1987)	<i>Revolutie in Nederland</i> (digitaal)
2 (april 1988)	<i>In dienst van de V.O.C.</i> (digitaal)
3 (juni 1988)	<i>Black culture in South Africa</i> (digitaal)

Jaargang 5

1 (november 1988)	<i>Katholieken in conflict 1919-1940</i> (digitaal)
2 (maart 1989)	<i>Beelden van Rusland</i> (digitaal)
3 (juni 1989)	<i>Volk en boek 1450-1800</i> (digitaal)

Eerder verschenen

Jaargang 6

- 1 (december 1989) *Europese samenwerking. Een terugblik* (digitaal)
2 (april 1990) *Suriname: beeld van een onafhankelijke republiek* (digitaal)
3 (augustus 1990) *De werkelijkheid achter vernis: zeventiende-eeuwse schilderkunst* (digitaal)

Jaargang 7

- (nummers à € 1,00)
1 (december 1990) *Stad en platteland in pre-industrieel Europa* (digitaal)
2 (maart 1991) *Historische musea*
3 (juni 1991) *Nieuw zicht op de zuilen* (digitaal)

Jaargang 8

- (nummers à € 1,00)
1 (november 1991) *Het ontstaan van het moderne Midden-Oosten 1916-1946* (digitaal)
2 (februari 1992) *Nationale mythen* (digitaal)
3 (juni 1992) *Techniek*

Jaargang 9

- 1 (september 1992) *Het Hollandse wonder. Handel en politiek in de zeventiende eeuw* (digitaal)
2 (maart 1993) *De vierde dimensie. Stedenbouw in historisch perspectief* (digitaal)
3 (juni 1993) *Staatsvorming in vroegmodern Europa* (digitaal)

Jaargang 10

- (nummers à € 1,00)
1 (januari 1994) *De grenzen van collaboratie*
2 (juni 1994) *Politieke cultuur in post-koloniaal Afrika*
3 (november 1994) *In strijd met de tijd. Leidse historici aan het woord* (digitaal)

Jaargang 11

- 1 (april 1995) *De natie benaderd* (digitaal)
2 (december 1995) *Migratie en acceptatie* (digitaal)
3 (maart 1996) *De donkerste Middeleeuwen* (digitaal)

Jaargang 12

- (nummers à € 1,00)
1 (september 1996) *Leidse scripties*
2 (december 1996) *Eer en belediging* (digitaal)
3 (september 1997) *Reizen in de Middeleeuwen* (digitaal)

Jaargang 13

- 1 (januari 1998) *Staten en andere machtsystemen* (digitaal)
2 (april 1998) *The Republic's money* (digitaal)
3 (juli 1998) *Hollandse bodem* (digitaal)

Jaargang 14

- 1 (december 1998) *Nederland omstreeks 1900* (digitaal)
2 (augustus 1999) *Tijd en tijdsbeleving* (digitaal)
3 (oktober 1999) *Duitsland en Europa* (digitaal)

Jaargang 15

- 1 (april 2000) *Elites* (digitaal)
2 (september 2000) *Van Hanze tot metropool* (digitaal)
3 (december 2000) *Nederlands-Indië. Van handelskolonie tot imperium* (digitaal)

Jaargang 16

- 1 (april 2001) *De Koude Oorlog. Zes terugblikken* (digitaal)
2 (september 2001) *Feest! Door de eeuwen heen* (digitaal)
3 (december 2001) *Een systeem onder spanning. De USSR onder Stalin en Brezjnev* (digitaal)

Jaargang 17

- 1 (april 2002) *Mens sana in corpore sano?* (digitaal)
2 (september 2002) *Nederlanders en hun gezagsdragers. Politieke cultuur in Nederland 1950-1990* (digitaal)
3 (december 2002) *De maatschappij verbeeld in de kunst. Van Mozart tot Saddam* (digitaal)

Jaargang 18

- 1 (april 2003) *American Century. De Amerikaanse buitenlandse politiek 1940-2003* (digitaal)
2 (september 2003) *De maatschappij op stoom. Nieuwe trends in het onderzoek naar de Industriële Revolutie* (digitaal)
3 (december 2003) *Het Rijk van het Midden. China en de buitenwereld 1500-2004* (digitaal)

Eerder verschenen

Jaargang 19

- 1 (april 2004) *Europa bevalt? De Europese integratie in historisch perspectief, 1945-2004* (digitaal)
2 (september 2004) *Gevallen steen. Dekolonisatie en Koude Oorlog in Vietnam* (digitaal)
3 (december 2004) *De geschiedenis van het politieke denken* (digitaal)

Jaargang 20

- (nummers à € 3,50)
1 (april 2005) *Religieus geweld vanaf de Oudheid tot in de Nieuwe Tijd* (digitaal)
2 (september 2005) *Van kind tot burger. Onderwijs en volksopvoeding in Nederland 1780-1920*
3 (december 2005) *Duitsland en de Eerste Wereldoorlog* (digitaal)

Jaargang 21

- 1 (april 2006) *Cultuur en natuur. Geschiedenis van de mens en zijn leefomgeving* (digitaal)
2 (september 2006) *Van verovering tot onafhankelijkheid. De koloniale relatie tussen Nederland en Nederlands-Indië* (digitaal)
3 (december 2006) *Cultuurcontact en acculturatieprocessen in de oudheid* (digitaal)

Jaargang 22

- (nummers à € 5,00)
1 (april 2007) *Organisatie en regulering van migratie in de nieuwe tijd*
2 (september 2007) *Ten oorlog! Europese oorlogen 1789-1919*
3 (december 2007) *Helden des Vaderlands. Heldenverering in Nederland door de eeuwen heen* (digitaal)

Jaargang 23

- (nummers à € 5,00)
1 (april 2008) *Historisch terrorisme. De ervaring met politiek geweld in de moderne tijd*
2 (september 2008) *Dynamiek en stagnatie in de Republiek. Vroegmoderne overlevingsstrategieën* (digitaal)
3 (december 2008) *Brood en spelen. Sport als kracht in de samenleving*

Eerder verschenen

Jaargang 24

(nummers à € 5,00)

- 1 (april 2009) *Empire and Resistance. Religious beliefs versus the ruling power*
- 2 (september 2009) *Rusland en Europa. Westerse invloeden op Rusland (digitaal)*
- 3 (december 2009) *Verleden in beeld. Geschiedenis en mythe in film*

Jaargang 25

(nummers à € 5,00)

- 1 (april 2010) *Een goede historicus. Negentiende-eeuwse idealen en praktijken (digitaal)*
- 2 (september 2010) *Eendracht maakt macht. De rol van instituties voor collectieve actie in de vroegmoderne samenleving*
- 3 (december 2010) *Priesters, prostituees en procreatie. Seksuele normen en praktijken in de middeleeuwen en vroegmoderne tijd*

Jaargang 26

(nummers à € 7,50)

- 1 (april 2011) *Vergeten verleden. Onderbelichte thema's in de moderne geschiedschrijving*
- 2 (september 2011) *Religieuze politiek. Nieuwe interpretaties van een modern concept*
- 3 (december 2011) *Een behouden vaart? De Nederlandse betrokkenheid bij kaapvaart en piraterij*

Jaargang 27

(nummers à € 7,50)

- 1 (april 2012) *Aan het hof. Rivaliteit, legitimiteit en successiestrijd aan de Euraziatische hoven, 1250-1750*
- 2 (september 2012) *Struggles of Democracy. Gaining influence and representation in American politics*
- 3 (december 2012) *Met het kruis getekend. Heilig geweld van Koningsbergen tot Jeruzalem*

Jaargang 28

(nummers à € 7,50)

- 1 (april 2013) *Onbekend maakt onbemind. Negatieve karakterschetsen in de vroegmoderne tijd*
- 2 (september 2013) *Verraderlijke rijkdom. Economische crisis als historisch fenomeen.*
- 3 (december 2013) *Trauma en nostalgie. Herinneringen aan ondemocratische regimes*

Eerder verschenen

Jaargang 29

(nummers à € 7,50)

1 (april 2014)

Identiteit door strijd. Migranten en minderheden ten tijde van de Eerste Wereldoorlog

2 (oktober 2014)

Van bestraffing naar behandeling. Geestesziekten in de moderne tijd

Jaargang 30

(nummers à € 9,00)

1 (januari 2015)

De invloed van steppevolkeren. Mongools juk of Pax Mongolica?

2 (mei 2015)

Vrijheid, gelijkheid, zusterschap. De tweede feministische golf

3 (oktober 2015)

Kennis is macht. Een geschiedenis van spionage en inlichtingendiensten

Jaargang 31

(nummers à € 9,00)

1 (januari 2016)

Uit de as herrezen. Representativiteit en receptie van Pompeii en Herculaneum

2 (mei 2016)

Helden en antihelden. De memory culture over omstreden individuen

3 (oktober 2016)

Een beladen geschiedenis. De dekolonisatieoorlog in Indonesië, 1945-1949

Jaargang 32

(nummers à €9,00)

1 (januari 2017)

Verzonken en verbeven. Plato's Atlantis van klassieke mythen tot nazi-utopie

2 (mei 2017)

Binnen de gelederen. Krijgsmacht in de samenleving, 1800-1940

3 (oktober 2017)

Naar de stembus. Honderd jaar algemeen kiesrecht in Nederland

Jaargang 33

(nummers à €9,00)

1 (maart 2018)

Stad van de toekomst? Stedenbouwkunde van oudheid tot heden

2 (mei 2018)

Tussen vriendschap en vijandschap. Nederland en Japan door de eeuwen heen (digitaal)

3 (oktober 2018)

Veldslagen en verslaggevers. De ontwikkeling van de oorlogsjournalistiek

Jaargang 34

(nummers à €9,00)

- 1 (januari 2019) *Tussen kunst en koning. De relatie tussen kunst en politiek vanaf de middeleeuwen*
- 2 (mei 2019) *Over vette en magere jaren. Voedselgeschiedenis vanaf de Griekse agora tot op de Amerikaanse televisie*
- 3 (oktober 2019) *Diplomatie buiten haar boekje. New Diplomatic History door de eeuwen heen*

Jaargang 35

(nummers à €9,00)

- 1 (januari 2020) *Moderne middeleeuwen. New Medievalism in hedendaagse populaire cultuur*
- 2 (mei 2020) *Een uitgesproken taboe. LHBT'ers en seksualiteit in de geschiedenis*
- 3 (november 2020) *De grenzen voorbij. Migratie buiten Europa door de eeuwen heen*

Jaargang 36

(nummers à €10,00)

- 1 (februari 2021) *Veerkracht en kwetsbaarheid. Natuurverschijnselen in historisch perspectief*
- 2 (juni 2021) *Strijd voor gelijkheid. Een blik op de zwarte geschiedenis van de Verenigde Staten*